

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**KUR'AN'IN OLUŞUM SÜRECİ
(TENCİMÜ'L-KUR'AN)**

**İsmail Azmi ALTUNBAŞ
Yüksek Lisans Tezi**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK**

Konya-2011

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'IN OLUŞUM SÜRECİ
(TENCİMÜ'L-KUR'AN)

İsmail Azmi ALTUNBAŞ
Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK

Konya-2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsmail Azmi ALTUNBAŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

İsmail Azmi Altunbaş tarafından hazırlanan “*Kur’ân’ın Oluşum Süreci* (Tencimü’l-Kur’an)” başlıklı bu çalışma 15/07/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Said ŞİMŞEK	Başkan	İmza
Prof. Dr. Ali AKPINAR	Üye	İmza
Doç. Dr. Adil YAVUZ	Üye	İmza

ÖNSÖZ

Allah (cc)'ın selamı, rahmeti ve bereketi gönderildikleri kavimleri içinde mü'minlerin ve öğretmenlerin ilkleri olan nebilerinin, geçmişte, bu günde ve gelecekte bu kutlu İslam çağrısına hizmet eden tüm mü'minlerin de üzerlerine olsun.

Yerde ve gökte bulunan tüm varlıkları, birbirleri içerisinde, denge ve düzen üzere muhafaza eden Allah (cc) insanı aklıyla baş başa bırakmayarak ona doğru yolu gösteren ve hak ile batılı ayırmasında rehber olan Kur'ân-ı Kerîm'i inzâl buyurmuştur. O Furkân ki; insanoğlunun potansiyellerini kullanmasında yöntem, geliştirmesinde ise bilgi kaynağıdır. Bu yönüyle Kur'ân salt bir söylev ve ardında barındırdığı öğreti değildir. O, insanoğlunun yaşamını şekillendirmesine kaynaklık eden ilkeler bütünüdür.

Bugünün mü'minlerine düşen ise Allah (cc)'ın gönderdiği mesajı hakkıyla anlayarak hayatlarında tatbik etmek için azamî çabayı sarf etmeleridir. Kur'ân-ı Kerîm apaçık bir çağrı, aynı zamanda da modernite denilen bu yozlaşma çağında Nuh'un gemisi gibi insanları, bu amansız kendini kaybetmiş, nevrozlu/buğyân sahibi, hedonist/zevk-ü sefâya mübtelâ, narsist/enâniyetçi ve de kendine güvensiz çağın tufanından koruyup kurtaracak yegâne vasıtaadır.

Bu nedenledir ki çağımızda Kur'ân'ı anlama ve hayata geçirme konusunda yapılacak olan bütün samimi, ilmi çalışmalara ivedilikle ihtiyaç vardır. Eğer bugünden, gelecekte kaim olacak bir İslam Ümmeti inşası hedefleniyorsa; Kur'ân-ı Kerîm hakkı ile anlaşılmalı, layık olduğu ihtimam ve itina kendisine gösterilerek içeriği hayata geçirilmelidir. Bu noktada Kur'ân'ın içeriği ile birlikte onun yaşama geçirilmesinde ve de öğretilmesinde kullanılacak metod büyük önemi haizdir.

Vahyin öğrenilmesinde, yaşama aktarılmasında yapılacak olan metod hataları jenerasyonun/neslin Kur'ân'dan soğumasına ya da O'nu yanlış öğrenerek hatalı tatbik etmesine sebebiyet vermektedir. Her iki sonuçta da amaç zail olacaktır. Özellikle genç nesillerin yetiştirilmelerinde çoğu zaman onlar açısından, öğretme metodunun, öğrenme materyalinden öne çıktığı göz önüne alınırsa durumun hassasiyeti ve ciddiyeti daha bariz bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Vahyi nesillere öğretmede ve yaşama dönüştürmede kullanılacak olan metodolojiyi kesin bir ölçüye göre değerlendirmek böylece yapılan hataları tespit ederek gerçekleşmesi muhtemel hataların önüne geçmek mümkün müdür?

Elbette: Herşeyi bir ölçüye göre yaratan ve idare eden Allah (cc) bu ilkeleri (Kur'ân-ı Kerîm'i) belirli bir ölçüye/metoda binaen inzal buyurmuştur. Zaten Kur'ân içeriğinin yanı sıra kendisinin nasıl talim edileceğini de, kendi bünyesinde göstermektedir. Bu minval üzere gerçekleştirilecek titiz çalışmalar, O'nda var olan metodoloji üzerine bizi bilgilendirecek, şaşırtacak, doğru zannettiğimiz yanlışları gösterecek, doğru olduğumuz noktaları tasdik edecek ve en önemlisi de bize yepyeni ufuklar açarak hakka ulaşma yolunda bizi destekleyecektir.

Kur'ân bireyi ve toplumu bir arada muhatap almaktadır. Bu yönüyle onda ferdî metodun yanı sıra sosyolojik metodun da varlığı inkâr edilemez bir hakikattir. Ancak Kur'ân'a yalnızca m.7.asır Hicaz bölgesi insanı muhatap değildir. Vahyin hükümleri inzal olduğu dönemin insanı üzerinde bağlayıcı olduğu gibi bugünde yaşayan ve gelecek zamanlarda yaşayacak olan toplumlar için de bağlayıcıdır. Bu durum vahyin metodu için de geçerlidir. Kur'ân inzalinin ardından gelmiş ve gelecek olan her toplum ve fert için anlaşılmasında ve yaşama aktarılmasında değişik yöntem/teknikler barındıran bir kaynaktır. Kur'ân'ın metnen/lâfzen inzal süreci m.7. asırda tamamlanmakla birlikte onunla diyolağa giren her zaman ve heryerdeki fert ve toplum için onu anlama ve yaşama geçirme süreci yeniden başlıyor demektir.

Elinizde bulunan ve bu gayeleri hedefleyen yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız çalışmamız, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve yaşama geçirilmesinde kullandığı nev'i şahsına münhasır metoda yapılan bir yolculuğun ilk adımları niteliğindedir. Araştırmamızın konusu olan Tencîmü'l-Kur'ân ile vahyin peyderpey inzal oluş sürecini değerlendirerek bu süreçte özelde peygamberin, genelde ise birey ve toplumun eğitiminde kullanılan metodolojiyi etüt ettik. Temennimiz genç nesillerin Kur'ân Kerîm ile yetiştirilmelerinde, Allah (cc)'ın ve Resulünün davasına bir zerre dahi olsa katkıda bulunabilmektir.

Talebesi olma fırsatına eriştiğim, İlim insanı olarak örnek aldığım, hayır dualarına nail olduğum, merhum hocam Prof. Dr. Muharrem elebi'nin ruhu şâdolsun. İmin, azim, istikrar ve sabır ile kazanılacağını zor zamanlarda inançla hatırlatan hocam Prof. Dr. Hidayet Işık'a moral desteklerinden dolayı teşekkür ederim. İmin paylaşıldıkça artacağı fikrimi her fırsatta doğrulayan, talebelerine ilmin kapılarını aan kıymetli hocalarım; Prof. Dr. Mehmet Sait şimşek, Prof. Dr. İsmet Ersöz, Prof. Dr. Yusuf Işıcık, Prof. Dr. Ali Akpınar, Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat beyefendilerin, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına ve tatbik edilmesine hakkıyla hizmet eden daha nice nesiller yetiştirmelerini Allah'tan niyaz eder kendilerine şükranları bir borç bilirim.

Nisan 2011

Ayvalık-BALIKESİR

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail Azmi Altunbaş	Numarası: 074244011002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek	
Tezin Adı		Kur'an'ın Oluşum Süreci (Tencîmü'l-Kur'an)	

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'in varlığa arz sürecinde kullandığı metodolojiden maksat özetle mezkûr süreçte kullanılan yöntem-tekniklerin, bu yöntem-tekniklerin hedeflere göre tercih edilme durumlarının ve uygulanma miktarlarının meydana getirdiği yapıdır. Bu yapı Levh-i mahfuz'dan neşet etmekle beraber insanlık yaşamında açılarak ilkeler düzeyindeki yöntem bilim pratiğe dökülmüştür. Bu esasa uygun düşecek biçimde; ilk merhalede Kur'ân'ın tencimi olgusunun ve de ilgili durumların tanımlanarak anlam zeminlerinin çizilmesine çalışılmıştır. Tanı aşaması olarak nitelendirilmesi mümkün olan bu ilk kısımda konu, olgular ve de kavramlar üzerine durularak çalışma sahası tasvir edilmiştir. Birinci bölümün amacı bir yanda okuyucuyu alanla ilgili ön bilgilendirme gerçekleştirirken diğer yandan ileriki bölümlerde konunun üzerine bina edildiği kavramlar hakkında netlik sağlanarak anlam karmaşasına düşmekten alı koymaktır.

Bu tez ile vahyin tencimi konusu analiz edilerek, elde edilen veriler sistemli bir bütün haline getirilerek; vahyin, peygamberin ve toplumunun yaşamları üzerindeki etkileri sunulmaya çalışılmıştır.

Bir diğer açıdan Kur'ân Tefsiri ilmi dediğimizde; O'nun yani son ilahi hitabın açıklanmasından bahsediyoruz demektir. Kur'ân-ı Kerim'in açıklanmasını da varlığa arz sürecinden bağımsız düşünmek imkânsızdır. Kur'ân bir topyekûn bir kerede indirilmiş bir kitap değildir. Kur'ân, peygambere peyderpey vahiy olunmuştur. Peygamberin hafızasında ve yaşamında vahiy basamak basamak inşa olmuştur. Aşamalı olarak gelişen bu süreç Kur'ân'ın anlaşılmasında ve hayata geçirilmesinde büyük önemi haizdir.

Kur'ân'ın tefsiri, tabii olarak içinde metni, peygamberi ve onun ashabını ve inzal sürecini içine alan kapsamlı bir alandır. Metin yani içerik; yöntem yani vahiy süreci; insan ve toplum yani peygamber ve ashabı, Kur'ân'ın anlaşılmasında temel unsurlardır. Bu bağlamda "Tencîmu'-Kur'ân" namı diğer vahyin aşamalı inişi, Kur'ân'ın peygamber ve ashabı örneğinde etüt edilmiştir.

T.C.

SELÇUK UNIVERSITY

Department of Social Sciences Institute

The STUDENT's	Name-Surname	İsmail Azmi Altunbaş	ID: 074244011002
	Faculty/ Department	The Fundamental Sciences of Islam The Branch for Interpretation.	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek	
	Treatise	The Being Process Of Holly Qur'an (Tencîmu'l-Qur'an)	

SUMMARY

Methodology used by the Qur'an in the process of the supply of asset-purpose summary of these aforementioned techniques used in the process method, this method is preferred techniques according to the objectives and the implementation status caused by the amount of structure. This structure of human life, although born from Lawh-i Mahfuz, opened and poured into practice the principles of science-level method. This basis, to suit the first stage in the Qur'an and the conditions defining the meaning of the Tencîm phenomenon tried to scratch the floors. The diagnosis of the first part of this issue is considered possible, with emphasis on the facts and concepts in the study area. The aim of the first section, on the one hand while carrying out preliminary information about the reader field is built upon the subject in later chapters by providing clarity about the meaning of concepts is to save from falling into chaos.

This thesis examined the issue revelation process, turned into a whole system of the data obtained; the influences of piece by piece revelation to the prophets and his people's life is tried to have been explained.

At the other hand when we say the scientific interpretation of the Qur'an, absolutely talking about the announcement of the final hymn addressed. Includes an explanation of the Qur'an is impossible to think of existence independent of the supply. Qur'an is not just a book. The revelation of Qur'an to Prophet became step by step. Prophet, his life and his memory has been constructed step by step by the way of revelation process. Gradually developing and implementing this process has a crucial importance in understanding the Qur'an.

Commentary the Qur'an that we call absolutely contains text, prophet and his companions. The text, the method that the process of revelation, the human and the society, the prophet with his companions are the basic elements which are helps for understanding studies of Qur'an. In this context, Tencîmu'l Qur'an alias overlapping revelation of the Qur'an, the prophet and his companions were the case study.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	VI
SUMMARY	VIII
KISALTMALAR	XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XV

GİRİŞ

KONUNUN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I- ARAŞTIRMANIN AMACI	2
II-ARAŞTIRMANIN METODU	7
III-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE İKİ FENOMEN TENCİMÜ'L-KUR'ÂN VE NÜZÛLÜ'L-KUR'ÂN

1.1. TENCİM KAVRAMI VE KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNİ NİTELEMEDE KULLANILMAYA BAŞLAMASI.....	13
1.1.1.TENCİM VE MÜNECCEMEN KAVRAMLARI	13
1.1.2.KONU ALANI OLARAK TENCİMÜ'L-KUR'ÂN VE TEFSİR İLMİNE GİRİŞİ	13
1.2. NÜZÛL KAVRAMI VE KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNİ NİTELEMEDEKİ YERİ	15
1.2.1. İNZÂL, NÜZÛL VE TENZİL KAVRAMLARI.....	15
1.2.2. KONU ALANI OLARAK NÜZÛLÜ'L-KUR'ÂN VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ.....	17
1.3. NÜZÛLÜ'L-KUR'ÂN YERİNE TENCİM'ÜL-KUR'ÂN'IN SEÇİLME NEDENLERİ.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

VAHİY-PEYGAMBER-DÖNEMİN TOPLUMU DENKLEMİNDE TENCİMÜ'L- KUR'ÂN

2.1. KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE ETKİNLİĞİNİ SAĞLAYAN İLKELER	22
2.1.1. MUHATABA GÖRELİK	22
2.1.2. YAKINDAN UZAĞA	24
2.1.3. MUHATABI SÜRECE DÂHİL ETME (EYLEME DÖNÜKLÜK).....	24
2.1.4. HAYATA YAKINLIK	25
2.2. TENCİMÜ'İ-KUR'ÂN VE PEYGAMBER.....	27
2.2.1. PEYGAMBER HZ. MUHAMMED (SAV)'İN KİMLİĞİ.....	27
2.2.2. HZ. MUHAMMED (SAV) AÇISINDAN KUR'ÂN-I KERİM'İN MÜNECCEMEN OLUŞUM SÜRECİ VE BUNDAKİ YÖNTEM-TEKNİKLER.....	32
2.2.2.1. <i>Vahiy İle Tanışma</i>	34
2.2.2.1.1. Dikkat Çekme Tekniği.....	38
2.2.2.1.2. Yeniden Yapılandırma Yöntemi	38
2.2.2.1.3. Andırma Yöntemi	40
2.2.2.2. <i>İkinci Vahiy Olayı (Risâletin Başlangıcı)</i>	42
2.2.2.2.1. Doğrusal Yöntem.....	47
2.2.2.2.2. Uyarma (İnzâr) Yöntemi.....	48
2.2.2.2.3. Müjdeleme (Tebşîr) Yöntemi	49
2.2.2.2.4. Soru Sorma Ve Açıklama (İstifham Ve Tebyîn) Yöntemi	50
2.2.2.3. <i>Zorlukla Gelen Kolaylık</i>	53
2.2.2.3.1. Tekrar Yöntemi.....	54
2.2.2.3.2. Örnek Olay (Kıssa) Yöntemi	56
2.2.2.3.4. Yemin Yöntemi.....	57
2.2.2.4. <i>Rabbinin Eğitiminde Ve Himayesinde Bir Peygamber</i>	59
2.2.2.4.1. Sarmal Yöntem	61
2.2.2.4.2. Basamaklılık (Tedricîlik) Yöntemi	62
2.3. TENCİMÜ'L-KUR'ÂN VE DÖNEMİN TOPLUMU	65
2.3.1. KUR'ÂN'IN NÜZÛL ORTAMI OLARAK SEÇTİĞİ TOPLUM VE KONJONKTÜR ...	68
2.3.1.1. <i>Kur'ân-ı Kerîm'den Sosyolojik Bir Tanı Cahiliye</i>	71
2.3.1.1.1. Cahiliye Kavramının Tahlîli	72
2.3.1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Sosyal Yapı Ve Sosyal Ürün İlişkisi Bakımından Cahiliye	80
2.3.1.1.2.1. Asabiye	82
2.3.1.1.2.2. Tekâsür Ve Hümeze.....	90
2.3.1.1.2.3. Ribâ.....	94
2.3.2. DÖNEMİN TOPLUMUNDA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ İLE TENCİM SÜRECİ....	100
2.3.2.2. <i>Seçenek Sunma Yöntemi</i>	110
2.3.2.3. <i>Hakkın Tesisi Batılın İptali (Emr-i Bi'l-Ma'rûf Ve Nehy-i Ani'l-Münker)</i>	113
2.3.2.3.1. Tezkiye (Arındırma) Yöntemi	123
2.3.2.3.2. Mükellef Kılma Yöntemi.....	128
2.3.2.3.3. Kurumsallaştırma (Ritüel Oluşturma) Yöntemi	131

2.3.2.5. <i>Tedricilik (Aşamalı Yapılandırma) Yöntemi</i>	136
2.3.2.5.1. Sosyal Yapıda Tedrici Yöntem (Aile Örneği)	139
2.3.2.5.2. Sosyal Tabakalaşmada Tedrici Yöntem (Kölelik Örneği).....	145
2.3.2.5.3. Sosyal Kurumlarda Tedrici Yöntem (Zekât Örneği)	152
2.3.2.6. <i>Görüşüne Başvurma (Müşâvere) Yöntemi</i>	155
SONUÇ	159
BİBLİYOGRAFYA	161
ÖZGEÇMİŞ	172

KISALTMALAR

a. s.	:	Aleyhisselâm
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
cc.	:	Celle Celâlühû
CÜ	:	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	:	Çeviren, tercüme eden
d.	:	Doğumu
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	Hicri
H.z.	:	Hazreti
İFAV	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
İSAV	:	İslami Araştırmalar Vakfı
KURAV	:	Kur'ân Araştırmaları Vakfı
m.	:	Milâdî
md.	:	Maddesi

MÜ	:	Marmara Üniversitesi
ö.	:	Ölümü
r.a.	:	Radiyallahü anh
s.	:	Sayfa
s. a. v.	:	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SÜ	:	Selçuk Üniversitesi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	:	Türk Dil Kurumu
thk	:	Tahkik
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı
y.	:	Yayınları
y.y.	:	Yayın Yeri Yok

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil-1:** Doğrusal Yöntemde Zaman Ve İçerik İlişkisi.....47
- Şekil-2:** Vahiy Gruplarının Zaman, Mekân Ve
Konu Eksenlerinde Dağılımı Temsili Sunumu.....61
- Şekil-3:** Vahiy Gruplarında Basamaklılığın Ve
Aşamalılığın Temsili Gösterimi.....63
- Şekil-4:** Emr-i Bi'l Ma'rûf Nehy-i Ani'l Münker Yönteminde
İç ve Dış Aktivitenin Temsili Gösterimi.....118

GİRİŞ
KONUNUN AMACI, YÖNTEMİ
VE KAYNAKLARI

I- ARAŞTIRMANIN AMACI

Genel kanaat halini almış olan ve konu üzerinde ister uzman olsun ister olmasın herkesin bir çırpıda söyleyiverdiği “*Kur’ân ortalama bir insana hitap edecek düzeyde inmiştir*” sözü aklıma geliverdi. Hattı zatında bu söz, bir yönüyle doğrudur. Elbette Kur’ân-ı Kerîm insanlar için gönderilmiştir. Ancak “*ortalama insan*” ifadesi son derece muğlâktır. Kimdi bu ortalama insan? Acaba farklı terimlerin toplanıp, terim sayısına bölündüğünde elde edilen rakam gibi insanların da akıllarının, kişiliklerinin, beden özelliklerinin toplanıp, insan sayısına bölünmesiyle mi elde ediliyordu bu ortalama insan figürü? Ya da önceden belirlenerek tayin edilmiş bir “*ortalama insan*” söz konusu muydu?

Aynı eğitimi almış olan sanatçıların aynı konseptte ait olan sanatsal yapıtları bir birinden farklılıklar arz ederken ve bu eserlerden her birine bakan seyircilerde farklı fikirler ve duygular oluştururlarken; âlemlere rahmet olarak inen Allah’ın vahyine nasıl olurda “*ortalama insan*” muhatap olabilir? Hâlbuki Kur’ân sadece insana gelmiş olan bir kitap da değildir. Kur’ân’ın her zaman ve her mekânda her kavim ve her insan için vaz’ edeceği esasları olan bir kitaptır. Kur’ân-ı Kerîm amacı itibariyle, İnsanı mü’min, toplumu ise İslam ümmeti kılmayı hedeflemektedir.

Kur’ân, insanları ve toplumları farklı yönlerde olsalar dahi bu hedefe taşıyabilecek, her bir insanı kendisine çekecek, ona kendisini açacak, yöntem ve içerikleri vardır. Aynı doğrultuda her bir insanın da, sahip olduğu potansiyelleri (vüs’a) nispetinde O’ndan alacağı farklı miktarlarda farklı bilgi, duygu ve beceriler olabilir. Böylece bireylerin ve toplumun hakk olan mükellefiyet sınırları da ortaya çıkacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’in icazının, metinsel bozulamazlığı yanında bir diğer unsuru da böylece idrak edilmektedir. Yöntemsel ve içeriksel çeşitliliği kullanarak insanlığı tek bir hedefe götürebilme, tüm farklılıkları bir arada bulundurarak tek bir menzile kavuşturabilme mükemmelliği, O’nun mu’ciz oluşundan ileri gelmektedir. Bu durum aynı zamanda Kur’ân’ın kendisini niçin rahmet ve mübin kavramlarıyla nitelendirdiğini de anlatmaktadır.

Metinsel, içeriksel ve yöntemsel bağlamlarda tek düze inmiş bir vahiyi sadece kendisine uyan yapıdaki insanlar anlarken, hissederken ve yaşarken diğer çoğunluk bu nimetten mahrum olabilmektedir. Hâlbuki Kur'ân rahmet kitabıdır ve herkes O'nu anlayabilir. Kur'ân mübîndir ve bireye her ne konumda olursa olsun onu hidayete kavuşturacak güzergâhı açıkça sunabilir. Yeter ki samimiyet, özveri ve de çabayla Kur'ân'a yaklaşılabilinsin.

Kur'ân'ı anlama ve yaşama aktarma hususlarında insan faktörü devreye girdiğinde yukarıda zikrettiğimiz özverinin, çabanın, samimiyetin ölçüleri nasıl belirlenecektir? Bu ve buna benzer sayısız sorulara çeşitli taraflar çeşitli ölçütler ve de açıklamalar sunmaktadır. Özetle genel kanaatler; hedefleri, içeriği, yöntem/teknikleri belirlerken ölçütün; Kur'ân ve Sünnetten, tarihi birikim ve kültürel mirastan, bilimsel gelişmeler ve modern çağdan faydalanılarak belirlenebileceği yönündedir.

Bu savlar arasından Levh-i Mafûz'dan gelen Kur'ân-ı Kerîm'i çıkardığınızda geriye kalanlar sadece beşeri idelerdir. Diğer bir ifadeyle vahiy anlamada ve yaşama aktarmada Allah'ın bildirdiği kaideler değişmez ve değiştirilemezken insanoğlunun bu veçhede ortaya koyduğu tüm fikirler ve kurallar, zaman-mekân-toplum eksenlerinde ihtiyaçlara göre değişime tabidirler. Örneğin *tarihi birikimi* ele alalım; *tarih* dediğimizde Allah'ın ilminde kayıtlı tutulan ve her bir “şey” in zaman içindeki tam ve eksiksiz kaydından mı bahsediyoruz. Yoksa algılayış düzeyine göre insandan insana, toplumdaki topluma hatta zamandan zamana değişebilen *sübjektif tarihten* mi? Elbette, ikinci türünü kastediyoruz.

Benzer bir halde *bilim algısı* için geçerli olarak bu kavramı dile getirdiğimizde; Allah'ın var ettiklerine, varlıklarıyla takdir buyurduğu ve yine Allah'ın ilminde tam ve eksiksiz bir şekilde bulunan sünnetinden mi bahsediyoruz? Yoksa bizim insanoğlu olarak potansiyellerimiz nispetinde Allah'ın yarattığı evrene ve içindekilere yönelik sınırlı keşiflerimizden mi? Elbette, ikinci türünden bahsediyoruz. Zaten ne Allah'ın kudreti altında kaydedilen hakiki tarihten ne de gayb olan ilimden Allah'ın bildirmesi dışında bilmemiz mümkün değildir.

İnsanoğlunun akli, duyuları ve davranışları değişkendir. Dolayısıyla bu potansiyellerin ürünleri de değişken olacaklardır. Ancak Allah'ın kelamı olan vahiy kalıcıdır, Allah'ın insanlık için tayin ettiği değişkenlikleri de kapsayan değişmez yasadır. Dolayısıyla değişme kabul etmeyen ile varlığı değişime tabi olanları bir arada zikrederken daha hassas davranmak ve bu dengeyi unutmamak gerekir.

Değişmeyen ve de değiştirilemez olan Kur'ân-ı Kerîm ile sürekli (en azından algıları, akli, duyguları) bir değişim içinde olan insan nasıl uyuşacaktır? Bu durumun iki yönlü bir izahı mevcuttur; ilk olarak, insanoğlu değişken ve çok boyutlu bir varlık olmasına rağmen değişmez ve evrensel bir yönü barındırmaktadır. Örneğin insanoğlunun varlık âlemini bilişsel şemalarla kavraması tüm insanlar için genel bir kaide iken, şemalaştırma ilkesi özneldeki şema olayına dönüştüğünde farklılıklar meydana gelir. Diğer bir açıdansa tüm varlık gibi insanı da yaratan Allah'tır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu ne varsa Allah'ın ilmi ve kudreti dâhilindedir. Kulunu yaratan ve bilen Allah, onun hidayeti, felahı için takdir ettiği vahyini de kullarının her birini gözeterek indirmiştir. Ümmî de, âlim de, bedevî de, hadarî de, beyaz da, kapkara da olsalar Kur'ân insanlara uygun olan metin, içerik, yöntem/teknik ve hedeflerde inzal olunmuştur. Öyleyse Kur'ân, Allah'ın kullarının sahip olduğu evrensel-zamansal ve yerel sâiklerin tümünde yerini bulacak şekilde inzâl olunmuştur.

Kur'ân, inzalinin tamamlanmasından bu yana 1400 yılı aşan bir süre geçmesine ve O'nu tebliğ, talim, tebyîn etmekle görevli Resulün vefat etmiş olmasına, birçok Firavun benzerlerinin İslâm'a ve Müslümanlara savaş açmış olmalarına karşın dünyanın her cihetine yayılmış olması, farklı ırk, dil, coğrafya, tarih, kültür mensubu insanların Kur'ân'a inanmaları bunun bariz kanıtından başka bir şey değildir. Tüm zorluklara rağmen Müslüman olanların sayısının artması ve İslam direncinin devam etmesi sevindirici bir durum olsa da Kur'ân açısından yeterli değildir.

Kur'ân insanların iradeleriyle kendisine teslim olmalarını istemekle beraber onların salih amel üzere mü'minlere dönüşmelerini ve toplumlarını da İslam ümmeti düzeyine yükseltmelerini hedef koyar.

Mü'min kimse, benliğinde Kur'ân'ı özümsemiş olan kimsedir. Öyle ki böyle bir fert Kur'ân'ın mesajını biliyor, hissediyor, davranışa dönüştürüyor demektir. Diğer bir deyişle; müslüman olmak kişiye iman kulvarında başlangıç yapma hakkı verir ancak mü'min oluş ise o kulvarda Salih amellerle ilerledikçe kazanılacak büyük bir mükâfata ulaşmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda bu mükâfat dünya ve ahiret hayatında saadetin temini için yegâne hedeftir.

Allah (cc.) bu hedefe ulaşma hususunda insanları başıboş bırakmamış, insanlara içlerinden bir peygamber göndererek yardımcı olmuştur. Mü'minlerin ilki ve örneği kendi döneminden başlayarak kıyamete kadar yeni nesil mü'minleri yetiştirecek olan yegâne kimsedir. İslam peygamberlerinin sonuncusu; asrımızdan 1400 yılı aşkın bir süre önce gelmiş olan Hz. Muhammed (sav) dir. O da yaşamındaki görevini tamamlayıp irtihaline rağmen kıyamete kadar örneklik görevi ile dimdik ayakta durmaktadır. Ancak bu görev ve sorumluluk aynı zamanda tüm mü'minlerin üzerlerine paylaştırılmış olarak devam etmektedir. Dini ihya yani insanlığı ıslah görevi (hikmet-i teşrî) her mü'minin gücü nispetinde yüklenmesi gereken bir sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Hiçbir zaman bir çırpıda söylendiği gibi yerine getirilmesi kolay olmayacak olan bu görev, doğrudan doğruya Kur'ân'ı anlama ve yaşama geçirme biçimimizle alâkalıdır. İçerisinde bulunduğumuz yüzyıl ise Kur'ân'ı anlama ve yaşama geçirme aktivitelerinde türlü metod arayışlarına sahne olmaktadır.

Hermenötik yaklaşımdan tarihselci anlayışa, edebi/içtimai yönelişten, bilimsel açıklayıcılığa değin kökenleri yerli ya da yabancı unsura dayanan birçok yöntem Kur'ân üzerinde denenmektedir. Bazıları mitolojik yunan tanrılarının mesajlarını Olympos dağının zirvesinden insanlığa getirip götürdüğüne inanılan Hermes'i yeniden keşfetmeye çalışsa dursun, mü'min olan her insan "*Kur'ân'ı ve Resulü gönderen, bu dinin yaşama aktarılması için mutlaka bir metod da vaz' etmiştir*" diye düşünmek zorundadır.

Esasında Güneş ve Ay arasında bulunan, dünyada, yaşamın devamını sağlayan bağlar gibi bir bağ da Kur'ân ve Kur'ân'ın iniş süreci arasında bulunmaktadır. Kur'ân ışığın kendisidir. Kur'ân'ın inzal süreci ise; yaşamı aydınlatmada en güzel yöntemi sunan bir örnek durumlar bütünüdür. Diğer yandan bu bütün içerisinde yer alan Hz. Muhammed (sav) 'in metinsel bağlamda vahye peyderpey muhatap olmuş olması aysbergin görünen yüzü gibiyken, 20 seneyi aşan bu vahiy sürecinde O'nun eğitilmiş olması, mü'min ve peygamber fenomenlerinin O'nun yaşamında adım adım kemale kavuşturulması durumları aysbergin altta kalan külli yönüdür.

Dini tebliğ edecek, örnek mümin, potansiyel ümmet, eğitimi Allah'a ait olan Hz. Muhammed (sav)'in Kur'ân ile münasebeti; 40'lı yaşlarından başlayarak irtihaline dek devam etmiş olan bir süreçtir. Bugünün insanının ve toplumunun ıslahında Kur'ân'ı bu vetireden yoksun, bir seferde tamamını hayata uygulanabilir olarak değerlendirmek bizleri vahyi “yaşanamaz”, “anlaşılamaz” kanısı hatasına sürüklemektedir. Bu noktada çalışmamızın belkemiğini oluşturan soru ortaya çıkmaktadır: Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed (sav)'in indinde peygamber ve mü'min fenomenlerini kemale kavuşturmada, müşrik bir toplumu İslam ümmeti seviyesine yükseltmede kullandığı metodoloji nedir? Anlaşılacağı üzere soru kendi içerisinde iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısımda Peygamber-vahiy münasebetindeki metodoloji irdelenirken ikinci kısımda Peygamberin örneğinde dönemin toplumu-vahiy ilişkisindeki metodoloji sorgulanmaktadır. Böylece doğrudan Kur'ân'la diyaloga girerek edinilebilecek bu bilgiler bize asrımızda Kur'ân'ı anlama ve de yaşama geçirmede büyük yararlar sağlayabilecektir.

II-ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamız iki ana bölümden oluşmaktadır.

I.Bölüm:

Bir üst kısımda değinildiği üzere araştırma, bir metodoloji sorunsalı üzerinde yol almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in varlığa arz sürecinde kullandığı metodolojiden maksat özetle: Mezkûr süreçte, kullanılan yöntem-tekniklerin ve bu yöntem-tekniklerin hedeflere göre tercih edilme durumlarının ve uygulanma miktarlarının meydana getirdiği yapıdır. Bu yapı Levh-i Mahfûz'dan neşet etmekle beraber insanlık yaşamında oluşması istenen ilkeler düzeyindeki yöntem-bilim olarak pratiğe dökülmüştür. Bu esasa uygun düşecek biçimde; ilk merhalede Kur'ân'ın tencimi olgusunun ve de ilgili durumların tanımlanarak anlam zeminlerinin çizilmesine çalışılmıştır. Tanı aşaması olarak nitelendirilmesi mümkün olan bu ilk kısımda olgular ve de kavramlar üzerinde durularak çalışma sahası betimlenilmiştir. Birinci bölümün amacı okuyucuyu alanla ilgili ön bilgilendirmenin gerçekleştirilmesidir. Diğer yandan ileriki bölümlerde konunun üzerine bina edileceği kavramlar hakkında netlik sağlanarak okuyucunun anlam karmaşasına düşmesine engel olunacaktır.

II. Bölüm:

Bu bölüm ise konunun incelendiği, irdelendiği, elde edilen verilerin sistemli bir bütün haline getirilerek, hudutlarının belirlenip kendi alanı üzerinde bina halini aldığı, okuyucuya da bu binanın hem parça parça kısımlarının hem de bütününün tetkik edilme imkânının verildiği kısımdır. Araştırmanın kendi muhtevasına uygun olarak bu ikinci bölüm iç içe yerleşmiş iki yapıdan müteşekkildir. Tencîm'ül-Kur'ân'ın, meydana gelişindeki merkez binayı Peygamber-Vahiy münasebetinde gerçekleşen merhaleler zinciri ve bunlara bağlı metodoloji oluşturmaktadır.

Peygamberin örneğinde dönemin toplumu ile vahiy ilişkisinde vuku bulan merhaleler zinciri ve buna bağlı metodoloji dış kısmı çevreleyen binayı meydana getirmektedir. Bu minval üzere ikinci bölüm kabaca; Peygamber-Vahiy münasebeti ve Dönemin Toplumu-Vahiy münasebeti olarak da niteleye bileceğimiz iki kısımdan müteşekkildir.

İkinci bölümün ilk kısmı olan Peygamber-Vahiy münasebetinde tencim konusu kapsamında, Hz. Muhammed (sav) de vahyin başlaması ile birlikte devam eden Kur'ân'ın tamamlanması sürecinde mümin-lider-resul-hâkim kılınıştaki yetişegi çözümlenmek gaye edinilmiş; bunun yanında bu yetişek ile birlikte strateji, yöntem ve teknikler ve de bunları sağlayan ilkeler bakımlarından değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümün ikinci kısmındaysa zikredilen ana yapı etrafında şekillenen, ferde inzâl olanın sosyolojik ortamda gerçekleştirdiği olgular irdelenmiştir.

İkinci bölümün birinci ve ikinci kısımları hakkında daha açık bir ifadeyle diyebiliriz ki: Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl süreci, peygamber açısından araştırılırken, ferdi alan, psikolojik ilkeler ve mekanizmalar (Psikolojik ilkeler insan fenomenini tanılama, öngörme, değiştirme için kullanılan esaslardır. Psikolojik mekanizmalar, fenomen olarak kişinin sahip olduğu kognitif, hissi, harekî durumların tümünün enteraktif bileşiminden neşet eden şahsi yapılarıdır.) bireysel yetişek (ferdi alandan maksat sadece resule has olgular iken, bireysel yetişekten maksat peygamber dahil olmak üzere herhangi bir kişinin yaşamına Kur'ân'ın etkin nüfuzu ve de o kişinin Kur'ân'a aktif intibakı için tasarlanmış olan ilahi programdır) unsurları ayrı ayrı tespiti ve de değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl süreci, toplumsal açıdan incelenirken, sosyolojik, sosyal psikolojik, birlikteliğe yönelik yetişek unsurları, tespiti ve de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sosyolojik olandan maksat; cemiyet/cemiyetlere mâlolan olguların incelenmesi, sosyal grupların saiklenme şekilleri ile birlikte bu iki alanın bünyesinde yer alan değişen ve de değişime tâbî olmayan ilkelerdir.

Sosyal psikolojik olandan maksat; sosyal grupların temelindeki beşeri-ferdi etkileme ve de etkilenme ile meydana gelen süreçlerin tahlilidir. Birlikteliğe yönelik yetişek ise; Kur'ân'ın (manâsını kendi çerçevesinde yeniden yapılandırdığı) Ümmet'i inşa kullandığı programdır. Daha açık tavzihiyle vahyin fertten topluma doğru gelişen nüfuzu, gerek ferdin enteraktif potansiyelleri gerekse toplumun genel motivleri bakımlarından tahlile tabi tutulmuştur.

III-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızda kullandığımız kavramların Arap dilinde kök halleri, kullanılış biçimleri ve de Kur’ân-ı Kerîm’de ifade ediliş biçimleri ile ilgili olarak; Ferâhîdî’nin (h.175) “*Kitâb el-Ayn*”, Râğîb El-İsfahanî’nin (357/967) “*El-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*” ve İbn Fâris’in (595/1004) “*Mu’cemü’l-Makâyıs fîl-Luğâ*”, İbn Manzûr’un (711/1311) “*Lisânü’l-Arab*”, Zebîdî’nin (1205/1790) “*Tâcu’l-Arûs*” isimli eserlerinden faydalandık.

Tefsir Usulü ve Tarihi ile ilgili bilgileri ise;, Suyûtî’nin (911/1505) “*el-İtkân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*”, Zerkânî’nin (m.1948) “*Menâhilü’l-İrfan Fî Ulûmi’l Kur’ân*”, Zehebî’nin (m.1977) “*et-Tefsîr Ve’l-Müfessirûn*”, İsmail Cerrahoğlu’nun “*Tefsir Usulü*” ve “*Tefsir Tarihi*”; Muhsin Demirci’nin “*Tefsir Usulü*”, Mehmet Sait Şimşek’in “*Günümüz Tefsir Problemleri*” isimli eserlerinden temin edilmiştir.

Başvurduğumuz kaynaklardan bazıları şöyledir: el-Ferrâ’nın (207/822) “*Meâni’l-Kur’ân*”, Taberi’nin (310/923) “*Câmiu’l-Beyân An Te’vîli’l-Kur’ân*”, Zemahşeri’nin (538/1144) “*El-Keşşâf*”, Râzî’nin (606/1209) “*Mefâtihu’l-Ğayb*”, Kurtûbî’nin (671/1273) “*El-Câmiu Li Ahkami’l-Kur’ân*”, İbn Kesîr’in (774/1373) “*Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*”, İsmail Hakkı Bursevî’nin (1337/1725) “*Rûhu’l-Beyân*”, Mevdûdî’nin (m.1903) “*Tefhîmü’l-Kur’ân*”, Seyyid Kutub’un (m.1906) “*Fî Zülâli’l-Kur’ân*”, Sâbûnî’nin (m.1930) “*Safvetü’t-Tefâsîr*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1877-1942) “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, Vehbe Zuhaylî’nin “*Tefsiru’l-Münir*”, Zeki Duman’ın “*Beyânü’l-Hakk*”

Yukarıda zikredilen kamus, tefsir usulü ve de tefsir kaynaklarının yanı sıra İlk dönem İslam tarihi ile ilgili olarak; İbn Kesîr’in (774/1373) “*el-Bidâye ven-Nihâye*”, M. Şemsettin Günaltay’ın (1883-1961) “*İslam Öncesi Arap Tarihi*”, “*İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*”, Zehebî’nin (m.1977) “*Tarihu’l-İslâm*”, Muhammed Hamidullah’ın (1908-2002) “*Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*”, “*İslam’ın Doğuşu*”, “*Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed*”, İhsan Süreyya Sırma’nın 3 kitap halinde yayınlanmış olan “*İslam Öncesi Mekke Dönemi Ve Hz. Muhammed*”, “*İslam Tebliğinin Mekke Dönemi Ve İşkence*”, “*İslam Tebliğinin Medine Dönemi Ve Cihat*”, Yaşar Çelikel’un “*İslam Öncesi Mekke*”, Şakir Gözütok’un “*İlk Dönem İslam Eğitim*

Tarihi Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Ve Öğretim” isimli eserlerine; müsteşriklerden ise August Bebel’in *“Hz. Muhammed Ve Arap-İslam Kültürü Dönemi”*, Thomas Walker Arnold’un *“İslam’ın Tebliğ Tarihi”*, Fernand Braudel’in *“Uygarlıkların Grameri”* adlı çalışmalarına müracaat ettik.

Araştırmamızda lüzûmu hâsıl oldukça “Eğitim Bilimleri” ile ilgili olarak, Ziya Selçuk’un “Eğitim Psikolojisi”, Mustafa Yılman’ın “Eğitim Bilimine Giriş”, Mehmet Zeki Aydın’ın “Din Eğitiminde Yöntemler”, Bayraktar Bayraklı’nın “Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri”, İsmet Barutçugil’in “Eğitim Becerilerinin Geliştirilmesi Eğiticinin Eğitimi”, Ayten Ulusoy’un “Eğitim Psikolojisi”, Ali Murat Sünbül’ün “Öğretim İlke Ve Yöntemleri”, Nuray Semenoğlu’nun “ Gelişim Öğrenme Ve Öğretim”, Özcan Demirel’in “Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme”, Ergin Erginer’in “Öğretimi Planlama Uygulama Ve Değerlendirme”, Şeref Tan’ın “Öğretimde Ölçme Ve Değerlendirme” isimli eserlerinden faydalandık.

Psikoloji Bilimi ile ilgili olarak, Alfred Adler’in (1870-1937) “Kişilik Bozuklukları Ve Toplumsal Bütünleşme”, Carl Gustav Jung’un (1875-1961) “Psikoloji Ve Din”, Karen Horney’in (1885-1952) “Günümüz Nevrotik İnsanı”, Gordon W. Allport’un (1897-1967) “Birey Ve Dini”, Jerry M. Burger’ın “Kişilik Psikolojisi Biliminin İnsan Doğasına Dair söyledikleri”, Rod Plotnik’in “Psikolojiye Giriş” adlı kitaplarından yararlandık.

Genel Sosyoloji ve Din Sosyolojisi kaynakları bakımından; İbn Haldun’un (780/1378) “Mukaddime”, Emile Durkheim’in (1858-1917) “Sosyolojik Yöntemin Kuralları” ve “Toplumsal İş Bölümü”, Max Weber’in (1884-1920) “Sosyoloji Yazıları”, S. Ahmed Arvâsî’nin “Eğitim Sosyolojisi”, Zeki Aslantürk’ün ve M. Tayfun Amman’ın birlikte neşrettikleri “Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler”, İsmail Doğanın “Sosyoloji Kavramlar Ve Sorunlar” Ünver Günay’ın “Din Sosyolojisi”, İzzet Er’in “Din Sosyolojisi”, Yümni Sezen’in “İslâm’ın Sosyolojik Yorumu”, Mustafa Aydın’ın “İslâm’ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı” adlı kitaplarından faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE
İKİ FENOMEN
TENCİMÜ'L-KUR'ÂN VE NÜZÛLÜ'L-KUR'ÂN

1.1. TENCİM KAVRAMI VE KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNİ NİTELEMEDE KULLANILMAYA BAŞLAMASI

1.1.1.Tencim Ve Müneccemen Kavramları

Tencim kavramı Arap dilinde *tef'il* babında, "نجم" N-c-m kökünden türetilmiştir. N-c-m fiili sözlükte; doğmak, belirlemek, görünmek gibi kök manalara gelirken bir bitkinin topraktan filizlenip çıkması, bir yıldızın doğuşu ya da görülmesi, bir işin kısım kısım/parça parça/taksit taksit olması anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türemiş olan tencim kavramı ise bu kök manaları *oluşum/doğuş* halinde ifade eder.¹ Örneğin bir tohumun önce çeneğini ardından da toprağı yarararak göğe doğru uzanan bir bitkiye dönüşümü; güneşin ufukta yükselerek ışığının ve kendisinin tam olarak belirme sürecini nitelemede tencim kavramı kullanılabilir.²

Müneccemen ise müfa'al en babında türetilmiş olup; bir şeyin adım adım, parça parça, kısım kısım vücuda gelişi, aşamalardan oluşması anlamına gelmektedir.³ Görüleceği üzere *tencim* kavramı da *müneccemen* kavramı da bir oluş halini nitelenirken ortak bir köke bağlı durumdadırlar ancak onları bir birlerinden ayıran bir nüans mevcuttur ki o da *tencim* kavramıyla kapsayıcı ve de bütüncül mahiyette süreç nitelenirken, *müneccemen* kavramıyla sürecin içerisinde yer alan basamaklılığa, aşamalı oluşa vurgu yapılmasıdır.

1.1.2.Konu Alanı Olarak Tencimü'l-Kur'ân Ve Tefsir İlmine Girişi

Tencim kavramı bir terim olarak Kur'ân-ı Kerim'in iniş sürecini nitelemede kullanıldığında Kur'ân'ın oluşum süreci; varlık içinde varlığa doğuş süreci kastediliyor demektir. Müneccemen kavramı Kur'ân-ı Kerim'i niteleyen bir terim olarak kullanıldığında ise Kur'ân'ın peygamber, toplumu ve de tarih nezdinde aşama aşama bina oluşu ifade edilmektedir.

¹ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemü'l Mekayıs fi'l-Luğâ* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, "ncm" md. s. 1014.

² İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, ts., "ncm" md., XII, 568-572.

³ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs fi Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., "ncm" md., IX, 71-73.

Tencîmü'l-Kur'ân, vahyin peygamberle temasıyla birlikte başlayarak devam eden süreci nitelemektedir. Ancak H.4. yüzyılda tefsirini kaleme almış olan Taberî (310/922), H.6.yüzyılda yaşamış Keşşaf'ı kaleme almış olan Zemahşerî (538/1144), İbn Atiyye (541/1147) gibi meşhur müfessirlerin *tencîm* kavramını Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecini nitelemek maksatlı kullanmadıklarını görüyoruz.⁴ Aynı zamanda hicri 4.asırda Ragıp el-İsfahânî(357/967) tarafından kaleme alınmış olan *el-Müfredât* isimli kamusta da ne tencîm ne de münecemen kavramlarının vahyin inişini niteleyen kavramlar olarak kullanılmadıklarını tespit ediyoruz. Hicri 750 yılında tefsirini neşretmiş olan İbn Kesîr'in (774/1372) tefsirinde Furkân suresi 32. ve İsrâ Suresi 106. ayetleri gibi Kur'ân'ın inişini izah eden ayetleri açıklarken tencîm ve de münecemen kavramlarını kullandığını müşahede etmekteyiz.⁵ Tencim ve de münecemen kavramlarının Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecini nitelemek maksadıyla kullanımları takribi olarak hicretten 8 asır sonrasına denk düşmektedir. Aynı zamanda Kur'ân'da da kendi inişini niteleyen kavramlar arasında yer almamaktadırlar. Tencim ve münecemen kavramları hem inzal ve tenzil kavramlarıyla anlam zemini hem de kendi aralarında barındırdıkları nüans bakımından benzerlikleri nedeniyle müteahhirîn tarafından konu alanını nitelemede kullanılmıştır. Örneğin tefsir usulü alanında eser neşretmiş olan Suyûtî'nin (911/1505) *el-İtkân*; Zerkânî'nin (1948) ise *Menahilü'l-İrfân* adlı çalışmalarında *Nüzûlü'l-Kur'ân* ana başlığı altında “*Tencîm'ül-Kur'ân ve Kur'ân'ın Münecemen Oluşundaki Sırlar*” şeklinde ayrı birer bâb olarak ele alınmıştır.⁶

⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr (310), *Câmiu'l-Beyân An Te'vili'i-Kur'ân*, 2.basım, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Hâlebî, Beyrut, 1954, XVIII, 10-11; ez-Zemahşerî, Carullah b. Kasım Muhammed b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil* (thk.: Adil Ahmed, Ali Muhammed), 1.basım, Mektebetü Abîkân, Riyad, 1998, IV, 347-348.

⁵ İbn Kesîr, İmâdiddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk.: Muhammed Ali Sabuni), Mekebetü Asrıyye, Beyrut, 2010, II, 507.

⁶ es-Suyûtî, Abdurrahman(911/1505), *El-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân*(nşr. Mustafa Dîb Buğâ),5. baskı, Dâru İbn Kesîr, Şam, 2002, I, 129-158; ez-Zerkânî, Muhammed Abdü'l Azîm (1367/1948), *Menâhilü'l İrfân fî Ulûmi'l- Kur'ân* (nşr. Bedî'l-Lîdâ li'l-Hâmî), 2. baskı, Dâru Kuteybe, 2001, I, 80-91.

1.2. NÜZÛL KAVRAMI VE KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNİ NİTELEMEDEKİ YERİ

1.2.1. İnzâl, Nüzûl Ve Tenzîl Kavramları

İnzâl, Nüzûl ve Tenzîl kavramlarının üçü de sülâsî bir fiil olan "نزل" N-z-l kökünden türemişlerdir. Araça bir kelime olan N-z-l fiilinin Türkçedeki karşılığı (yükselmenin zıddı olan yukarıdan aşağıya doğru) inmek anlamına gelmektedir.⁷ Terk etmek, gemiden karaya çıkmak(geminin güvertesinden karaya inmek), hücum etmek(düşmanın üzerine inmek), görüşüne uymak(katılmak), yağmurun yağması (suyun gökten inişi), misafirin gelmesi gibi olayları ifadede kullanılmaktadır.⁸ Bu manalarının yanı sıra doğrudan doğruya bir şeyin inmesinin dışında onun eserinin bir şeyle bitişmesi anlamına da geldiği beyan edilmiştir.⁹

N-z-l fiilinin anlamında barındırdığı inme işinin konu alanı açısından belki de ifadesini en iyi bulduğu yer yağmurun yağmasını nitelemek üzere kullanıldığında ortaya çıkmaktadır. Yağmur sık veya seyrek olarak çeşitli dönemlerde gerçekleşen bir olgudur. Her bir yağmur olayı içeriden gözlemlendiğinde suyun gökten topyekûn değil de damlalar halinde; damlaların birbirlerinden farklı anlarda ve birbirlerinden bağımsız yere indikleri görülür. Aynı zamanda küçük küçük su parçacıkları hep birlikte yağmur olayını gerçekleştirirler ve yeryüzünde birleşerek tek bir kütle tek bir varlık halini alırlar. Kur'ân-ı Kerîm de ayet/ayetler halinde peyderpey farklılaşan zaman ve mekânlarda tenzîl olmuş ancak iniş mevkii olarak resulün hafızasını yer edinmiştir. Bu inzâl olayı topyekûn ele alındığında ise her bir ayetin bir bütünün meydana gelmesinde vazifeli olduğu ve de bütünün meydana gelmesiyle birlikte âli bir yapının ikâmesinin tamamlandığı müşahede edilmektedir.

⁷ İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, ts., "nzl" md., XXI, 656-659; Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtezâ, *Tâcu'l-Arûs fî Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., "nzl" md., VIII, 133.

⁸ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağîb (357/967), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., "nzl" md., s.489.

⁹ Soylan. Mehmet Yaşar, *Vahiy Savunması Kur'ân Dışı Vahyin İmkansızlığı*, Anka y., İstanbul, 2005, s.63.

İnzâl if'âl; tenzîl ise tef'îl babından olmak üzere her iki kavramda bir şeyin inişini niteleme maksadı ile kullanılırlar. Tencîm ve müneccemen kavramları arasında olduğu gibi bir takım nüanslar da inzâl ve de tenzîl kavramları arasında bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in varlığa arz sürecini nitelemek gayesi ile inzâl kavramı kullanıldığında Allah'ın Resule indirdiğine; Kur'ân'ın zatına; içeriğe vurgu yapılıyor demektir. İnzâl ile indirme işinden ziyade inene veya indirilene vurgu vardır. Tenzîl kavramı Kur'ân'ın inişini nitelemede kullanıldığında ise iniş sürecine, inme işinin kendisine vurgu yapılıyor demektir. Özetle inzâl kavramı ile vurgu Kur'ân'ın ve içeriğin bizzat kendisine iken tenzîl ile vurgu Kur'ân'ın iniş süreci ve iniş şekli üzerine geçer. İnzâl ve tenzîl kavramları ile ilgili diğer bir ayırım ise inzâlin topyekûn inişi, tenzîlin de peyderpey inişi ve inişteki parçalılığı ifade ettiği yönündedir.¹⁰

Nüzûl, N-z-l fiilinin isimleşmiş hali olarak iniş anlamına gelmektedir. Nüzûl'ül-Kur'ân ise gerek Kur'ân'ın Tenzîl'i gerekse Kur'ân'ın İnzâl'i olgularını kapsayan bir fenomendir. Bu yönüyle Allah'ın insanlık için Kur'ân-ı Kerîm'i takdir buyurması, indinde buyruğunun Levh-i Mahfûz'a kaydedilmesi, Allah'ın takdiri ile Levh-i Mahfûz'dan alınarak Dünya semasına/varlık âleminin sınırına taşınması, oradan peyderpey Hz. Muhammed (sav)'e iletilmesi ve arzda yeniden birleşerek iki kapak arasında kayıt altına alınması sürecinin tümünü nitelemektedir. Bu tanım haricinde varlık âleminin sınırı olarak Kur'ân'ın topyekûn dünya semasına değil de peygamberin kalbine bir mana halinde getirildiğini oradan da kelimeler formunda zihnine taşındığını iddia eden görüşler de bulunmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına inişinin de topyekûn değil peyderpey gerçekleştiğini ileri sürenler mevcuttur.¹¹

¹⁰ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağıb(357/967), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*

(nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., "nzl", 489.

¹¹ Bkz.Duman, M. Zeki. *Nüzulünden Günümüze Kur'ân Ve Müslümanlar*, 3.basım, Fecr y., Ankara, 2006, s.60-63

1.2.2. Konu Alanı Olarak Nüzûlü'l-Kur'ân Ve Tefsir İlmindeki Yeri

Kur'ân-ı Kerîm'in indiriliş süreci ile ilgili rivayetleri dört maddede toplamak mümkündür. İlki Kur'ân'ın Ramazan ayında, Kadir gecesinde topyekûn bir seferde dünya semasına indirildiği oradan da Allah'ın takdiri ile vefatına kadar Hz. Muhammed (sav)'e uygun görülen vahiy gruplarının Cebrail vasıtasıyla peyderpey taşındığı yönündedir.¹²

İkincisi ise Kur'ân'ın önce kısım kısım 20-25 yıl boyunca kadir gecesine denk düşen vakitlerde (Kadir gecesinin içinde bulunduğu yıl için uygun görülen vahiylerin topluca) hafaza melekleri tarafından dünya semasına taşındığı daha sonra buradan da Cebrail tarafından alınarak 20 seneyi aşan inzâl sürecinde bulunan her bir yıl içerisinde peyderpey peygambere iletildiği şeklindedir.

Rivayet olunan üçüncü görüş ise Kur'ân-ı Kerîm'in ramazan ayında bulunan kadir gecesinden başlayıp eşzamanlı olarak vahiy grupları halinde dünya semasına oradan da peygambere indirildiği doğrultusundadır.

Ve rivayet olunan son görüş ise Kur'ân-ı Kerîm'in bir seferde hafaza melekleri tarafından Levh-i Mahfuz'dan alınarak varlık âleminin sınırına getirilerek ve bu manevi mevkiden 20 gecede parça parça Cebrail'e aktarıldığı ve O'nun da kendisine iletileni Hz. Muhammed (sav)'e 20 yıllık bir sürede peyderpey taşıdığı şeklindedir.¹³

Görüldüğü üzere dört grupta toplanmış olan bu görüşler arasında birçok farklılıklar mevcuttur. Kur'ân'ın arza iniş süresi hakkında dahi 20, 23 ve 25 yıl ifadeleri kaynaklarda geçmektedir. Bu durumun nedeni Hz. Muhammed (sav)'in bi'set ile birlikte Mekke'de, Medine'ye hicretine kadar geçirdiği sürenin tam olarak bilinmemesidir. Hakeza dünyevi tarihsel bir olgunun dahi kesin olarak bilinmiyor

¹² es-Suyûtî, Abdurrahman (849/911), *El-İtkân fi Ulûmi'l Kur'ân* (nşr. Mustafa Dîb Buğâ), 5. baskı, Dâru İbn Kesîr, Şam, 2002, I, 129-158.

¹³ es-Suyûtî, Abdurrahman (849/911), *El-İtkân fi Ulûmi'l Kur'ân* (nşr. Mustafa Dîb Buğâ), 5. baskı, Dâru İbn Kesîr, Şam, 2002, I, 129-158.

oluşu Kur'ân'ın inzali olgusunun gaybi boyutunun Allah'ın bildirmesi dışında bilinemeyeceği gerçeğinin de bir işareti niteliğindedir.

Nitekim mezkûr görüşler gaybi âlem ile ilgili kat-i delillerinin bulunmayışı yönünden eleştiriye muhatap olmuşlardır.¹⁴

Nüzûlü'l-Kur'ân ile ilgili olarak diğer bir konu ise vahyin peyderpey peygambere indirilişi; bu inişteki gaye ve hikmetlerdir. Kur'ân'ın kısım kısım inzali peygamber açısından, İslam'ı seçenler açısından ve de muarızları açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Hz. Muhammed (sav) açısından tenzîl süreci üzerine Zerkânî'nin (m.1948) yaptığı değerlendirmeleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Kur'ân'ın inzalinin vahiy grupları şeklinde adım adım gerçekleşmiş olması; peygamberin kalbini ve de vahyin resulün kalbindeki yerini sağlamlaştırmak, korumak, arındırmak içindir. Bu minval üzere yenilenen vahiy nöbetleri ile resulün imanı kuvvetlendirilmiş, Hz. Muhammed (sav)'in Kur'ân'ı ezberlemesi ve kavraması kolaylaştırılmıştır. Aynı zamanda Hz. Muhammed (sav)'in durumu; Musa (as), Davut (as) ve İsa(as) peygamberlere göre farklıdır. Bu fark Hz. Muhammed (sav)'in okuma, yazma bilmeyen (ümmi) bir peygamber oluşudur. Diğerlerine geldiği gibi O'na da Kur'ân topluca bir seferde gelseydi bu görev gereği gibi başarıya ulaşamazdı. O'na, vahiy peyderpey inerek lafzını ezberlemesi, anlamlarını kavraması kolaylaştırılmıştır. Kur'ân'ın parça parça indiriliyor olmasıyla; doğmakta olan ümmetin tedricen çok yönlü gelişiminin ve eğitiminin sağlanması hedeflenmiştir. Dönemin toplumu sözlü bir geleneğe sahip bir toplumdu. Okuryazar oranı azdı ve okuma yazma öğrenim imkânları kısıtlıydı. Kur'ân'ın müneccemen inzal oluşu ile insanların O'nu ezberlemesinde kolaylık sağlanmıştır. Kur'ân'ın oluşan bu yeni ümmet tarafından sindirilerek yaşama aktarılmasında vahiylerin gelişi arasında geçen zaman bir fırsat olmuştur. Gelen vahiyler yeni bir düzen öngördüğünden aşama aşama Müslümanların O'na intikalini kolaylaştırmış, Allah (cc) inananların kalplerini basamak basamak hidayete ulaştırırken adet ve düzenlerini de Kur'ân'a uygun hale

¹⁴ Gouhar, Masoud, *Kur'ân-ı Kerîm'de Stratejik Planlama*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, 38-40.

getirmiştir. Ayrıca Ortaya çıkan yeni durumlara uygun cevaplar gönderilmesi sağlanmıştır. Böylece inananlar ihtiyaç duydukları meseleler hakkında bilgilendirilirken, muarızların söylem ve tavırlarına uygun cevaplar gönderilmiştir. Kur'ân'ın müneccemen oluşunda inananlara bir vaat, muarızlarınaysa bir tehdit mevcuttur.¹⁵

Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak Seyyid Kutub'un (1906-1966) burada özetlenerek sunulan görüşleride dikkat çekicidir. Kur'ân'ı gönderen Allah (cc) olduğundan ve bütün engellemelere rağmen onu tamamlayacağından, aksi bir durumda düşünülemez olduğundan, vahyin her gelişiyse hedefe bir adım daha yaklaşmış ve inananların umutları, imanları sağlamlaştırılmıştır. Muarızlarına yönelik olarak her gelen vahiyle tehdit biraz daha büyümüş ve onları Kur'ân'ın icazı karşısında giderek artan bir çaresizliğe düşürmüştür.¹⁶

1.3. NÜZÜLÜ'L-KUR'ÂN YERİNE TENCİM'ÜL-KUR'ÂN'IN SEÇİLME NEDENLERİ

Nüzül'ül-Kur'ân olgusu meşruyetini bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den almakla birlikte hadis literatüründe de önemli bir yere sahiptir. İslam tarihi ve israiliyat da bu olguyu kendisine konu edinmişlerdir. Sıhhati tam ve nakıs olan sayısız bilgiler; birçok akarsuyun beslediği bir göl gibi mezkûr konu alanı içerisinde birikerek ciddi bir yekûnu oluşturmuşlardır. Zamanla meydana gelmiş olan bu birikim içerisinde Kur'ân'ın Allah katında nasıl kayda geçildiği, üzerine kaydedildiği levh-i mahfuzun mahiyeti, levh-i mahfuzda kaydedenlerin mahiyetleri, levh-i mahfuzdan kimler tarafından alınarak nereye taşındığı, peygambere kim ya da ne tarafından getirildiği vb. sorular ağırlık kazanmıştır.

Konunun gaybî yönünün, müteşâbih boyutunun giderek ilgi alanının odağı haline gelmiş olması onun insan ve yaşamı üzerindeki etkilerinin meydana getirdiği muhkem veçhesini kesin bir tavırla dışlamasa da ötelemiştir. Nüzül'ül-Kur'ân yukarıda zikredilmiş ve benzeri şekillerde çoğaltılabilecek olan sorular etrafında

¹⁵ ez-Zerkânî. Muhammed Abdü'l Azîm(1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (thk.: Bedî Lîdâ Hâdî), 2.basım, Dâru Kuteybe, yy., 2001, I, 81-84.

¹⁶ Seyyid Kutub (1966), *Fizilâli'l-Kur'ân* (çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), 3. baskı, Hikmet y., İstanbul, 1979, IX, 362

ikame edilmiş bir yapı halini kazanmıştır. Bu durum Kur'ân'ın peygambere, insanlığa ve tarihe iniş sürecini, bu süreçte barındırdığı metodolojiyi kapsayan yeni bir fenomenin bulunması ihtiyacını doğurmuştur.

İbn Kesîr'in, Kur'ân-ı Kerîm'in inişini tarif eden ayetleri tefsiri esnasında kullandığı ancak kesin olarak alan adı şeklinde tayin etmediği tencîm kavramı; İbn Kesîr'den daha sonra gelmiş, tefsir usulü dalında eser neşretmiş olan Suyûfî tarafından konu alanına isim yapılarak bu ihtiyaç giderilmiştir.

Böylece Nüzûlü'l-Kur'ân, vahyin iniş sürecinde Allah'ın indinden peygambere intikalini konu edinirken; Tencîmü'l-Kur'ân vahyin peygambere intikali ile birlikte gelişen ve 23 yıl süreyle peygamber ve toplumunda meydana gelen psikolojik ve sosyolojik değişimleri ele almıştır. Ancak mezkûr iki konu alanı arasında gerçekleşen bu ayırım kasti olmayıp zaman içerisinde gerçekleşen doğal bir ayırımdır.

İster Nüzûlü'l-Kur'ân'ın bir alt başlığı olarak değerlendirilsin isterse de Nüzûlü'l-Kur'ân'ın yanında müstakil bir konu olarak değerlendirilsin; araştırmanın Kur'ân'ın arza iniş sürecinde insan ve toplumda meydana getirdiği değişim boyutunu vurgulamasından dolayı Tencîmü'l-Kur'ân konu alanı olarak belirlenmiştir.

Tezimizin başlığında “Tencîmü'l-Kur'ân” ile birlikte yer alan “Kur'ân'ın Oluşum Süreci” ibaresinin kullanılmış olmasının nedeni ise:

Adı ile müsemma olduğu üzere Kur'ân, Allah (cc)'ın peyderpey inzal buyurduğu vahyidir. Vahiy başlıbaşına bir kaynak, ruh ve özdür. Bu öz Hz. Muhammed (sav)'in kalbine, aklına ve hafızasına mahiyeti Allah (cc)'a has bir şekilde indirilmiştir (vahyedilmiştir). İlahi kelâmın, Resûl'e inzal olunması ile birlikte O'nun yaşamında can bularak (ete-kemiğe bürünerek) içtimai alanda (davranışlar, sözler, tavırlar, fiiller haline dönüşerek) vücut bulmuştur. Hâkezâ Resûlüllah'ın rol-modelliğinde ashabının yaşamı vahyin müesses hale geldiği (sosyolojik varlık mertebesine çıktığı) zemin olmuştur. Bu minval üzere Kur'ân'ın Oluşum Süreci'nden maksat: Allah (cc) tarafından peyderpey gönderilen İlahi kelâmın, merhale merhale Peygamber ve mü'minlerin yaşamları haline dönüşmesi; diğer bir ifadeyle vahyin kuvveden fiile intikali sürecidir.

İKİNCİ BÖLÜM

VAHİY-PEYGAMBER-DÖNEMİN TOPLUMU DENKLEMİNDE TENCİMÜ'L-KUR'ÂN

2.1. KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE ETKİNLİĞİNİ SAĞLAYAN İLKELER

Araştırmanın yöntemi kısmında da belirttiğimiz üzere vahiy sürecini iki aşamalı olarak; peygamber, döneminin toplumu ile ilgili bağlamlarda işlemeyi uygun gördük. Peygamber-vahiy, dönemin toplumu-vahiy münasebetleri bu bölümde ele alınacaktır. Ancak mezkûr konulara geçmezden evvel yine bu konulara giriş niteliğinde addettiğimiz Kur'ân'ın iniş sürecinde etkinliğini sağlayan ilkeleri ayrı bir başlık altında sunmayı tercih ettik. Her bir maddenin tanımı ile birlikte Resûlullah ve toplumu açısından ifade ettiği anlamı sunmaya çalıştık. Haliyle burada yer verdiğimiz ilkelere birtakım eklemelerde bulunmak her zaman mümkün olmakla birlikte, bir temel gruplandırmanın bu şekilde konunun bütünlüğüne uygun düşeceği kanaatindeyiz.

2.1.1. Muhataba Görelilik

Kur'ân'ın, muhatapları ile ilişkide, onların ihtiyaçlarını, dürtülerini, isteklerini bilen Allah (cc.) tarafından bu esasa uygun olarak indirilmesidir.

Kur'ân'ın inişi esnasında O'na ilk muhatap Hz. Muhammed (sav) olmuştur. Bunun bir gereği olarak noksanlıktan münezzehe olan Allah'ın vahyi olan Kur'ân, Hz. Muhammed(sav)'in fiziki ve ruhsal özelliklerini yaşamında geçirmiş olduğu O'nda iz bırakan olayları ve süreçleri (ki bunları birçok tarih yazımında ve farklı kaynaklarda mütalaa etmek mümkündür, aynı zamanda genelin bilgisi dâhilinde olduğunu var saydığımızdan tafsilatına girmeye mahal görmüyoruz) gözeterek inzal olunmuştur. Kur'ân'da metinsel olarak birçok yerde Peygamberin yaşadıklarına ve özelliklerine değinilmiştir; Kur'ân'ın iniş sürecindeyse Peygambere ait olan tüm bu yaşantılar, özellikler O'nun mevcut fenomeninden yeni bir varlık inşasında yöntemin araçları haline gelmişlerdir. Yani Kur'ân Peygamberi “okumuş”, Peygamber de Kur'ân'ı “okumuştur” ve bu işlem vahiy tamamlanincaya dek süregitmştir. Bu iki yönlü işlemin birinci basamağında Kur'ân, Peygamberin mevcut bedensel-ruhsal şartlarını, yaşam alanını ve de O'nun bu yaşam ortamını algılayış biçimini; iniş mevkii olarak O'nun hafızasını, aklını, kalbini, hayatını seçmiş ve potansiyellerine uyumu gözetmiştir.

Peygamber de Kur'ân'ı okumuştur.¹⁷ Böylece O'na uygun indirilmekte olan Kur'ân hafızasına yerleşmiş; manaları aklında yerini bulmuş; yüreğinde vahyin maksadı olan hissiyat hâsıl olmuş; yaşamı ise vahyin hayat bulup filizlendiği ilk bahçe haline gelmiştir. Ve bu durum devam eden vahiy süreciyle yinelenmiş, yinelenmekle de kalmayarak ileriye doğru bir ivmeyle Hz. Muhammed (sav) 'in nezdinde Peygamber fenomeni kemale kavuşturulmuştur.

Allah'ın mevcut insanlığı gözeterek, değerlendirerek takdiri neticesinde vahyini uygun gördüğü zamanda, mekânda, elçiyle, biçimle ve nihayet uygun gördüğü süreçle kullarına indirmesi ki bu durum bir zorlama sonucu değil bir ihsan ve rahmet durumudur. Mezkûr basamakların her birinde Kur'ân gerek yerel /özel bağlamda gerekse evrensel/cihan şümul bağlamda insanlığı okuyacak ancak bu durum yatay düzlemde kalmayarak insanları dikey doğrultuda yükseltmek için bir araca dönüşecektir. Bu araç sayesinde vahiy bir yönüyle insanlığa kendini bağlayacak, insanlar da kendisini ona bağlayacaklardır. Diğer bir yönüyle vahiy kaldıraç vazifesi ifa ederek tedricen bu başka başka insanları ümmet (Allah'ın insanlık için tayin buyurduğu medeniyet düzeyine) makamına taşıyacaktır. Vahyin gerek dönemi içindeki gerek dönemi sonrası insanları birbirine ve de kendisine bu şekilde bağlaması muhataplarını mükemmelen tahlil etmesine ve inişinde bu durumu gözetmesine dayanmaktadır.

¹⁷ Burada geçen ve daha sonraki kısımlarda da geçecek olan “Kur'ân'ı okuma” işinden kastımız günümüzde çoğunluğun anladığı gibi; Kur'ân'ı tegannî etmek değil onun metnini anlamak, sindirmek, ayetlerinden varit olan manaların zihinde açılması, kişinin bilincinde, zihniyetinde ve yaşam algısında her bir kavramın yerli yerine oturmasıdır. Diğer bir ifade ile bizim Kur'ân okumaktan anladığımız; Arap dilinde inzal olunan vahyin dilde cehren ya da hafiyen tekrarının ötesinde aklı ve sezgiyi de işe koşarak ondaki anlamları sindirmek ve içselleştirmektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim bünyesinde bu ayırım vurgulanarak, onun salt metnini okuma işine “tilâvet” adı verilirken, anlayarak, düşünerek okuma işine ise “kıraat”, “terfîl” ve “tedebbür” adları verilmişlerdir. Ancak Türk dilinde okuma işini niteleyen tek bir fiil bulunduğundan, Arap dilinde okuma hakkında farklı dereceleri ifade eden tilâvet, kıraat, terfîl, tedebbür ibareleri tümünden Türkçedeki “okumak” kelimesi ile karşılanmakta bu durum da anlamı kısırlaştırmakta ve okuyucuyu sınırlamaktadır. en-Nisâ 4/82, Mü'minûn 23/68, Sâd 38/29, Muhammed 47/24

2.1.2. Yakından uzağa

Kur'ân metinsel bağlamda hali hazır ve bilinen durumlardan, geçmişteki veya gelecekteki durumlara doğru bilgilendirmeyi ve düşündürmeyi seçer. Başlangıçta yakınındakinin (yanı başında bulunan ilk muhataplarının) ilgi ve düşüncelerini üzerine çekecek bilgi ve üslup kullanırken daha sonraları (ilk muhatapların belirli bir düzeye ulaşmalarıyla beraber) ileri coğrafya ve zamanlardaki muhatapların ilgi ve düşüncelerini cezbedecek üslup ve bilgiyi kullanmıştır. İnzal olunan ayetler hissî ve secî boyuttan spesifik konularda hüküm koyucu ve de bilgi verici teknik bir dil kullanmıştır.

Mükellefiyetlerin duyurulması bağlamında Vahiy; öncelikli olarak resulün zihninde, kalbinde, yaşamında yer bulurken ve tek kişi ile sürece başlarken (ki bu kişi potansiyel ümmettir çünkü ümmetin yetiştirilmesi, meydana getirilmesi O'nun peygamberliği ile gerçekleştirilmiştir) sırasıyla yakın akrabaya ardından eş dost ve kabilesine, şehrine, diğer kabilelere, diğer şehirlere, milletlere, tüm insanlığa ulaşacaktır.

Kuvveden, yaşama geçişi bağlamında vahiy: İnsanlar önce onu işitecek, kendilerine bir seslenişle ulaşacak beraberinde yazıya aktarılarak gözlerin okuduğu forma dönüşecek eşzamanlı olarak insanlık yaşamında Hz. Muhammed (sav)'in rehberliği ile tek yol haline gelecektir. Zaten vahyin asıl amacı da budur. Bu yolla ilk elden mukim mevziiler inşa edilmesi de ileriki zamanlara Kur'ân'ın intikalini sağlayan etmenlerden olmuştur.

2.1.3. Muhatabı sürece dâhil etme (Eyleme dönüklük)

Vahiy alırken Peygamberden istenen; bu duruma odaklanması bunun dışında da herhangi bir öznel faaliyete girişmemesi yalnızca vahyin, zihnine/aklına/kalbine yerleştirilmesini beklemesidir. Vahyi resule ulaştırmak ve de onun varlığında vahyi mukim kılmak Allah'a aittir. Allah cc. vahyi iletirken, her bir vahiy kendini, peygambere nasıl sunacağını da göstermiş, böylelikle resul vahyi tilavet, tebliğ,

tebyin, talim etmiş ve ettirmiştir.¹⁸ Dolayısıyla tamamen rabbinin kudreti ile kendisine yaşatılan vahiy nöbetleri üzerinden, vahyin kapıları peygambere açılarak, kendisine ulaşan bu emanet ona yeni sorumluluklar (dünyevi tüm sorumlulukların en üstünde) yüklemiş, vahyi “yaşama” dönüştürmesi emrolunmuştur. Bir yandan peygamber Allah’ın takdirine bağlı, lûtfuna muhtaç iken diğer yandan Allah’ın insanlık için tayin ettiği yegâne rehberdir; bu açıdan resul yükümlülüğü gereği vahyi insanlığa ulaştırmada; vahyi açıklayarak öğretmede; uygulayıp uygulatmada; insanlar arasında vahiyle hüküm vermede sürekli bir eylemlilik içerisinde olmuştur.

Vahye ikincil muhatap olan toplumunsa durumu daha farklıdır. Peygamber toplum için vahyin tebliğ, tebyin, talim edicisidir ancak resulün bu tebliğine insanlar kulak vermeli, istekli olmalı, iman etmelidirler. Aksi takdirde peygamber onları iman ettirecek kişi değildir. Muhataplar peygamberden vahyi alma konusunda istekli olmalı iradelerini vahiyden yana kullanarak iman etmelidirler. Bu eylemlilik hali vahyi anlama ve de yaşama geçirme basamaklarında da devam etmelidir. Vahye kendilerini açan ve faal durumda olan insanlara, vahiy kendisini açacak, peygamberin yüce çabası da hedefine ulaşmış olacaktır. Böylece peygamber başlarında bulunmadığı herhangi bir durumda vahyi dinleyen, okuyan, anlayan, yaşamına geçiren insanlar dini mübîni yaşamaya devam edebilecekler ve vahyin onların yaşamlarından silinmesi imkânsızlaşacaktır.¹⁹ Onlar da gerek birbirlerine gerek kendilerinden sonrakilere vahyi ulaştıran anlatan, yaşatan birer “model insan” olacaklardır.

2.1.4. Hayata yakınlık

Kur’ân-ı Kerîm, insanı hedef alan bir kitaptır. O insan hayatını ihya ve de ıslah için Allah (cc) tarafından gönderilmiştir. Bütün içeriğinin yegâne gayesi insan yaşamıdır. İnsanı bütün yönleri ile açıklamakta ve değerlendirmektedir. İnsanın kendisiyle, diğer insanlarla ve varlıklarla, Allah ile sağlıklı, dengeli, sağlam, olumlu ilişkiler kurabilmenin yollarını gösteren; dünya ve ahrette kurtuluş ve de huzuru elde

¹⁸ Bakara 2/129,151; Âl-i İmrân 3/48; en-Nisâ 105,113

¹⁹ İş ve aktivite ilkesi öğrenilenlerin doğrudan ferdin yaşamına tatbikine dayalıdır. Bu hususta farklı bir değerlendirme için bkz. Aydın. Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 3.baskı, Nobel y., Ankara, 2007, s.15-16

etmenin hakiki yollarını sunan tek kitaptır. Tek bir kavramla adlandırmak gerekirse O, Münîb'dir.

Form ve metod bakımlarından Kur'ân, inzâl süreci boyunca hayata yakın olmanın ötesinde onunla iç içe olmuştur. İlkelden Hz. Muhammed (sav) 'in, ashabının ve de ilk dönem Kur'ân muarızlarının yaşamları bu durumun en somut kanıtıdır. Vahyin dili inzal olduğu coğrafyadaki geçer dil olan Arapçadır. Ümmi; okuryazarlık oranı pek az olan bir kavme gelen Kur'ân rahatça ezberlene bilsin, öğrenilebilsin, yazıya aktarılabilirdi diye peyderpey inzâl olmuştur.

Hakeza yaşam ortamı olan çöl kadar sert mizacı; asabiyet bağları ile birbirlerine bağlanmış olan cahiliye insanı vahyin mucibine rahat intibak etsin diye Kur'ân'ın inzâli, emir ve yasakları basamaklara ayrılarak programlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Uygulanan bu tedricilik sayesinde birçok batıl yaşam adetleri hak olanlarla değiştirilmiştir. Toplum bünyesinde hakkın tesisi kolaylaştırılırken kalıcılığı sağlanmıştır. Faize dayalı ekonomik yapının kaldırılarak yerine zekât ve sadakaya bağlı bir ekonomik düzenin inşası; kölelik ve asabiyete dayalı toplumsal yapının yerine Allah'ın dini üzerinde birleşmeyi ve de hürriyeti simgeleyen ümmet toplumunun ikamesi; zamanı “değerlendirme” aktiviteleri olarak görülen, sosyokültürel ve sosyoekonomik açılardan dönemin toplum yaşamında büyük yer işgal eden alkol ve sekâret vericilerin kullanımının, zina, mit ve hurafe peşinde koşma adetlerinin yerine ibadetlerin yer alması, vahyin çizdiği sınırlar dâhilindeki helâllerin, sosyal tekâmülün sağlanması bu bağlamda değerlendirilmesi gereken mühim örneklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecinde insani unsurların her biri mükemmelen değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin neticesi; yukarıda da değinildiği üzere vahyin külli hedefi olan insanın hayatını ıslah ve ihya projesinde özelde ise vahiy bünyesinde murat olunan her bir hedef kazanıma uygun yöntemler şeklinde kendisini göstermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hayata yakınlığı olgusu içerik bakımından incelendiğinde ise; görünürde insani olmayan mevzuların dahi esasında insan yaşamına ışık tuttıkları ve insani, ahlaki bir durumla ilişkilendirildikleri mütalaa edilir.

Vahyin dokusunda insan ve onun yaşamı ile yaratıcısı ve Rabb'ı olan Allah ile Allah'ın yoktan var ettiği diğer varlıklar ile ilgili konular birlerine merc olmuşlardır ki ortaya insanın Kur'ân üzerinde gerçekleştirdiği okumalar esnasında ona sürekli olarak kendi yaşamına açılan pencereler sunan ve kendi yaşamının tanzimi için perspektif kazanmasına yardım eden bir *konu desenlemesi* çıkmıştır. Böylesi bir *sarmal yapı* hem Kur'ân'ın icazını bir kez daha gözler önüne sermekte hem de Kur'ân'ın öğrenilmesinde mükemmel bir yolu işaret etmektedir. Vahyin fert ve toplum için öngördüğü hedef/kazanımlara ulaşılmasında örneklemelerin bizzat muhataplarının hayatlarından ve tarihlerinden alınarak oluşturulmaları, Kur'ân'ın hayata yakınlığının bir başka delilidir. Kur'ân kıssaları olarak bilinen bu örnekler vasıtası ile insanoğlunun kendi hayatından ve tarihinden ibretlik sahneler sunularak duyuşsal, bilişsel ve psikomotor alanlardaki amaçların temini gerçekleştirilmiştir.

Kur'ân, Allah'ın insanlığa hitabıdır. Vahyin muhatabı olarak, insanın etkileyerek süjesi ve de kendisinden etkilenerek objesi olduğu sosyal çevre ve yaşam alanı Kur'ân'da tabii şekilde yer bulmuştur. İnzâl dönemi içinde vuku bulan olaylar içerisinden Allah'ın takdiri ile seçtikleri üzerlerine de vahiy grupları gönderilmiştir. Tefsir usulü bünyesinde yerini *esbâb-ı nüzûl* konu alanı biçiminde yerini bulan bu durumlar Kur'ân'ın inmekte olduğu dönemde hemen yanı başında bulunan muhataplarının yaşamları ile olan içkinliğini göstermektedir.

2.2. TENCİMÜ'İ-KUR'ÂN VE PEYGAMBER

2.2.1. Peygamber Hz. Muhammed (sav)'in Kimliği

Kur'ân Hz. Muhammed (sav)'e yıldırımın yeryüzüne indiği gibi bir seferde indirilebilirdi. Peygamber olarak bir melek de insanlara gönderilebilirdi. Ancak bizler yeryüzünde yürüyen insanlar olarak birer melek değiliz ve bizim eğitim öğretimimiz için fitraten sınırlılıklarımız aşikârdır. Dolayısıyla gelen mesaj ortalama bir insanın ötesinde her türden kültür, ekonomi, zihniyet seviyesinden insanı dikkate alarak gereken süre gereken form, gereken elçi (insan) kullanılarak Allah (cc) tarafından biz insanlara sunulacaktır. Tüm bu süreçte de kullanılan metot yine insan fitratına uygunluk arz edecektir. İşte Kur'ân'ın kendisi gibi iniş yöntemini de mu'ciz kılan; insanlık içinden bir ferdi peygamber tayin edip ilahi vahyi insanlığa

yetiştirmede, insanlığı da vahye yetiştirmede onu ehil kılan Allah'tır. Böylesine müthiş bir memuriyeti ifa etmede seçilen kişi ve kendisini yetiştirmede kullanılan yöntem keşfe şayan büyük kıymete haizdir.

Kur'an'ın gelişi sürecinde peygamber (muhatap/potansiyel mmet) ve yöntem - teknikler bu bölümün üzerine inşa olunduğu iki temeldir. Yöntem-tekniklerin doğru biçimde tanımlanabilmesinde ilk basamak muhatabın (araştırılmakta olunan yöntem/tekniklerin kendisine uygulandığı kimse) zmlenmesine ve betimlenmesine doğrudan bağlıdır.

Diğer taraftan peygamberlik anlayışı bakımından; Peygamberin doğumundan başlayarak tüm yaşamını mucizelere bağlayan, Peygamberi ya tanrının yeryüzünde görünen formu/yüzü ya da tanrının doğrudan doğruya dünyaya kendi kudretinden verdiği insanüstü, tabiri caizse mitolojik bir varlık olarak gören anlayışlardır.²⁰

Peygamberin kendisine peygamberlik gelmezden önceki yaşamını olduğu gibi kabul edip, vahyin gelişiyle bir, kendisine bir takım tanrısal kudret ve yetkilerin verildiğini, hatta bu yetkilerin dünya hayatıyla kalmayıp ahretle de devam ederek insanların bir kısmını yargılayıp cezalandırarak bir kısmını da mkfatlandırıp bağışlayacağını iddia eden görüş. Bu görüşün içinden zuhur eden bir görüş daha vardır ki oda peygamberin vahyi almasını onun şahsi çabası ve yoğunlaşması sonucuna bağlayarak, gerekli çaba ve yoğunlaşmayı sağlayan kimselerinde vahyi alabileceğidir.²¹ Bu görüştekiler peygamberin peygamberliğini reddeder; nk O bir insandır hâlbuki insandan/beşerden peygamber olmaz: İnsanlar arasında yaşayan, çarşıda dolaşan, evlenen, glen, ağlayan bir insan peygamberlik yapamaz, bunu ancak tanrının bizzat kendisi bir meleği veya görevlendirdiği tanrısal bir varlık yapabilir.²² Esasen bu kanaat yukarıda belirttiğimiz birinci anlayışın tersten okunuşudur.

Peygamberi tarihe mahkûm eden, onu bir dönemin protest hareketinin lideri olarak algılayan haliyle söylemini de bir bölge ve ırka mal eden oryantalistik görüş.

²⁰ Hançerlioğlu, Orhan., *İnanç Szliğ*, Remzi Kitapevi y., İstanbul, ts., "Paulus'culuk" md., s.497.

²¹ Cerrahoğlu, İsmail., *Tefsir Tarihi*, 3.basım, Fecir y., İstanbul, 2005, s.435.

²² İbrahim 14/10; Furkan 25/4-6.

Resulü bir postacı mesabesine oturtan, vahyi iletmekten başka bir görev ve sorumluluğunun olmadığını iddia eden görüş.²³

İşte bu anlayışlar “*Peygamber kim değildir?*” sorusuna cevaben özetleyici niteliktedirler. Ne yazık ki Allah’ın tarih içerisinde gönderdiği tüm Resuller hakkında bu kabilden sapkın görüşler öne sürülmüş, taraftar bulmuş ve getirdikleri mesajın tahrif edilmesine neden olmuşlardır.²⁴

Son peygamber olan ve Allah’ın son mesajı Kur’ân’a muhatap olan Hz. Muhammed (sav) bu yaklaşımlara maruz kalmıştır ve kalmaktadır. Ancak bu hurafeyi ve miti peygambere yakıştırılan kimlikten ayırmak mümkündür. Çünkü peygamberlerinde şahsiyetini doğrudan bize sunan tahrif edilmemiş ve edilemeyecek olan mucize olan Kur’ân mevcuttur.

İnmekte olduğu dönemde Kur’ân’a ilk muhatap, O’na ilk tâbî olan ve aynı zamanda O’nu tebliğle görevlendirilen Resul Hz. Muhammed (sav)’in kimliğini²⁵ de en sahîh şekilde Kur’ân öğretmektedir. Hz. Muhammed (sav), Kur’ân’dan okunmaya başlandığında; O’nun kimliğinin tek parça (Peygamber Hz. Muhammed sav) olduğu idrak edilmektedir.

Vahyin kendisine gelişyle artık O beşer olan bir resul; resul olan bir beşerdir. Görevi insanlığından, insanlığıysa görevinden ayırlamaz bir bütünü oluşturmaktadır:

Hz. Muhammed (sav)’in “*beşer*” olarak ifade edildiği her ayet O’nun risâletine de eşzamanlı olarak vurgu yapar. Diğer yandan peygamberlik görevi anlatılırken bir insan olduğu defaten vurgulanır.

Hz. Muhammed (sav)’in mahrem olan aile içi ilişkileri, hanımlarıyla olan münasebetleri hakkında dahi; uyarıcı, teskin edici, öğüt verici, hüküm koyucu olarak

²³ İslam’ı, Allah’ın insanlığa sunduğu yol olmak yerine Hz. Muhammed’in söylevi olarak değerlendiren görüşlere örnek gösterilebilecek değerlendirmeler için bkz. Bebel, August., *Hz. Muhammed Ve Arap-İslam Kültürü Dönemi* (çev.:Veysel Atayman), Bordo Siyah y., İstanbul, ts., s.7-9; Braundel, Fernand., *Uygurlukların Grameri* (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge y., İstanbul, 2006, s.80-82.

²⁴ Enbiya 21/5, Saffat 37/36, Tur 52/30, Yunus 10/2, Zuhruf 43/31.

²⁵ Bu hususta farklı bir değerlendirme için bkz. İslamoğlu, Mustafa., *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, 10.basım, Denge y., İstanbul, 2006, s.213-238.

gelen ayetler O'nun örnekliliği/modelliği ile insanlığa mâl olan öğütler, uyarılar, müjdelere, şeriatlar haline gelmişlerdir.²⁶

Ümmeti, Peygamber'e öylesine içkin olmuşlardır ki Resul'ü gereksiz yere rahatsız etmeme konusunda uyarıya muhatap olmuşlardır.

Bu üç örnek peygamberliğin, dünyevi memuriyetler gibi sivil hayat, resmi hayat ayırımına tabi tutulamayacağı; Hz. Muhammed (sav) hakkında şurası O'nun özel, şurası da onun resmi hayatıdır denilemeyeceğinin göstergeleridir. Hernekadar Resulullah'ın Kur'an'da da bildirilen ve kendisine has gibi görünen bir takım durumlar bulunsada derinlemesine incelendiklerinde tüm bu durumların O'nun peygamber olarak yetiştirilmesinde büyük önemi haiz oldukları görülecektir. Bu kabil durumlardan bir tanesi olan, peygamberin çok eşli olma hali bile esasında kendi içerisinde ilahi bir örnektir. Nitekim vahyin son derece ayrıntılı işlediği sosyolojik bir yapı olan evlilik gibi ciddi bir konuda peygamberin keyfi uygulamalarda bulunması muhaldir. Bu yasadan yola çıktığımızda peygamberin evliliklerinde bizim için muhakkak ibretler ve örnekler olduğu aşikârdır. Çünkü O, Allah'ın dilemesi dâhilinde bu izdivaçları gerçekleştirmiştir. Allah'ın ve Resulünün lüzumsuz ve çirkin bir iş ile uğraşması mümkün olmadığından bu ilke muvacehesinde peygamberin evliliklerinde ve kendisine has bir takım durumlarda bile ümmet için ibretler vardır. Bizim bu günkü ilmimizin bu ibretleri çözemiyor olması peygamberin ibretler ve örnekler kaynağı olduğu gerçeğini değiştirmez. Ayrıca günümüzde büyük makam ve imkânlarla malik olan çoğu kimselerin bir tek aileyi dahi idarede düşükleri aciziyet göz önüne alındığında peygamberin 9 eş yani 9 aileyi adalet ile idare etmiş olması ciddi bir ibrettir.²⁷ Nihayetinde evlilik iki kişilik bir beraberlik değil sosyolojik bir varlığın çekirdek yapısı yani toplumun prototipidir.

²⁶ Hz. Muhammed (sav)'in vahiy ile yönlendirilmesi ve O'na yönelik vahiyle birlikte gelen ikazlarla ilgili olarak farklı bir değerlendirme için bkz. Karacabey, Salih., *Hz. Peygamber'de Nebvî Ve Beşerî Bilgi*, Sır y., İstanbul, 2002, s.276-283.

²⁷ Ayrıca peygamber eşleri İlahi emirle mü'minlerin anneleri kılınmışlardır. Hz. Muhammed'in eşlerinden bahsederken bu emir unutulmamalıdır. Ahzâb 33/6

Resûlullah'ı herhangi bir idareci ya da hâkim mesabesinde addederek; Peygamber ve Hz. Muhammed (sav) isimlerini birbirlerinden ayrı telâkki etmek mümkün gözükmemektedir. Vahyin kendisine ulaşması ile birlikte O, *rol model/usvetün hasenetün* dır.

Bu minval üzere Resûlullah'ı tasvir eden ayetler ve kavramlar parçacı bir yaklaşım ile cımbızla seçilip birbirlerinden kopartılarak değil de; bütüncül bir yaklaşımla ayetlerin iç tutarlılığı deforme edilmeden, siyak/sibakıyla münasebeti göz önünde bulundurularak ardından da bağlı buldukları konu üzerinde sıralandıktan sonra ortaya çıkacak olan ortak anlam muvacehesinde değerlendirilmelidirler. Böylesine bir değerlendirme neticesinde görülecektir ki Hz. Muhammed (sav) dönemin toplumu içerisinde yetişmiş, bilinen ve de kendisine itibar edilen emin bir şahsiyettir.

Mekke halkı O'nu oğullarını tanıdıkları gibi iyi bilmektedirler. Kitap ehliyse O'nun vaat edilen son resul olduğundan haberdardır. Buna karşın her iki kesimde O'na verilene duydukları hasetten ötürü O'nu reddederler. Aynı zamanda Hz. Muhammed (sav) peygamberlik makamının son temsilcisidir. Hiçbir Mekkelinin veya gayrиси erin babası değildir.²⁸ Bu da O'nun son peygamber olduğunu vurguladığı gibi görevinin paylaşılamaz, yalnızca O'na has kılındığının göstergesidir.

Hz. Muhammed (sav) kendi kendine bir iddia ortaya atmamaktadır; Allah O'nu elçilerin son temsilcisi kılmıştır. Hz. Muhammed (sav) kendisinden evvel gelen şeriatların da yegâne temsilcisi, değıştiricisi, bozulanı ıslah edicisidir.²⁹

Hz. Muhammed (sav) bir insandır; ne göğün katlarının ne yeryüzünün hazinelerinin, ne öldürmenin ne diriltmenin, ne var etmenin ne yok etmenin, ne son tahlilde cezalandırmanın nede bağışlamanın kudreti O'nun elinde değildir. Kerîm, Kâdir, Rahmân, Kakhâr olan Allah' tır. Kendisinde, Allah'ın izniyle görevlendirilmiş elçisidir. Dolayısıyla O'na katiyen uyulmalı, ihtilaflarda hakemliğine müracaat

²⁸ Ahzâb 33/40. Ayrıca Aynı sûre-i celîlenin başında yer alan bir diğer ayet-i kerîmede çocukların babalarına isnad edilerek çağırılmaları emredilmektedir. Hz. Muhammed'in (sav), Kasım, Abdullah ve İbrahim adında üç oğlu olmuştur ancak henüz sabî çağında vefat etmişlerdir. Kızlarından (ki onlarda peygamberin sulbüne dâhildir) olan torunları ise damatların sulbündendir; bkz. Ahzâb 33/5,

²⁹ Ahkâf 46/9.

edilmeli, saygı ve ittibada kusur edilmemelidir. O'nun hakkında konuşurken dahi salât ve de selamla söze başlanmalıdır.³⁰

Gâyby, hayrı ve şerri Allah'ın kendisine bildirdiği kadar bilebilir. Görevi mucibince bunu gizlemeden ya da bunda cimrilik etmeden beşeriyete bildirir. Keyfi bir şeriat koyamaz. Rabb'inin kendisine vahyettiği ile hükmeder. Zaten Rabb'inden kendisine apaçık deliller gelmiş ve korunmuş olan bir resulün nefsi arzularına binaen bir hüküm getirmesi O'na muhaldir. Vahyi okur, açıklar, ona şeksiz şüphesiz uyar, model olur, müminlere bu vahyi öğretir, tatbik eder ve ettirir. Bu aşamaların hiç birisinde şeytanın ona ilişmesi mümkün değildir.³¹

Birtakım nüanslarla mezkûr özellikler peygamberi betimlemede devamlı yinelenmektedir. Ancak unutulmaması gereken peygamberi tasvir eden her ayetin bir soru köküne cevap, ya da bir itiraza mukabele niteliğinde olduğudur. Dolayısıyla anlama faaliyetlerinde bu soru kökünü/itiraz nedenini doğru tespit etmek gerekmektedir. Başta da değinildiği üzere bağlamdan kopuk okumalar kişiyi menzilden saptıran tuzaklar haline gelebilir.

2.2.2. Hz. Muhammed (sav) Açısından Kur'ân-ı Kerîm'in Müneccemen Oluşum Süreci Ve Bundaki Yöntem-Teknikler

Gerek bu kısmın konusu olan vahiy-peygamber münasebeti, gerekse daha sonraki gelecek kısımlar için yöntem/tekniklerin tespitinde, belirleyici temel ilke hedeflere görelidir.³² Dolayısıyla vahyin hedefi doğrultusunda bir ya da daha fazla yöntem/teknikten söz etmek mümkündür. Hangi yöntem/teknik için

³⁰ Âl-i İmrân 3/132; Bakara 2/255; Yûnus 10/3; Taha 20/109.

³¹ Hâc 22/52.

³² Genel manada eğitimin, hassaten de din eğitiminin planlanmasında mevcut görüşler; hedeflerin temeline bireyin alınması, hedeflerin temeline Kuran ve sünnetin alınması, hedeflerin temeline mevcut tarihi birikimin alınması olmak üzere üç türdür. İslam'ı oryantalistik bir zihniyetle okumak elbette kişiyi sayılan savlardan birine mahkûm eder. Böylesi bir mantıkta insan fikri, tarihi miras, vahiy arasında değer bakımından bir fark yoktur. İslam ise insanlık için Allah tarafından tayin edilmiş olan yaşam şeklinin adıdır. Dolayısıyla hedef: Kur'ân'la bildirilen insan tipinin meydana getirilmesidir. Varlığın sahibi, yaratıcısı, hükmedicisi olan Allah'ın ulaşılmasını emrettiği hedeflerin kullarına uymaması diye bir şeyi düşünmek dahası insani unsurları vahye denk tutmak Kur'ân-ı Kerîm'e yönelik bir değerlendirme hatasıdır. Bu hususta farklı bir değerlendirme için bkz. Cebeci, Suat., "Din Eğitimi Bilimi Metodolojisi Üzerine Düşünceler", *İslami İlimlerde Metodoloji Meselesi 1, İSAV*, Ensar y., İstanbul, 2005, s.96-100.

kullanılacağını belirleyen ise “*ihsan*”³³ ilkesidir; hedeflerin bilişsel, duyuşsal ya da psikomotor alanlara yönelik olarak gelmeleri bu alanlar altında yer alan kazanımların gerçekleşebilmesi için uygun yöntem/tekniklerin tayin edilmesi durumudur.

Vahyin süreç içerisinde nicelik ve nitelik yönünden farklı veya benzer hedeflerinde doğal olarak gerçekleşen artışlar bir taraftan kullanıla gelen yöntem/teknikler de genişlemeler meydana getirirlerken diğer taraftan yeni bir takım yöntem /tekniklerin de tedricen eklenmesi söz konusudur. Nihai olarak bu durum “*hikmet*” ilkesi belirleyiciliğinde gerçekleşmiştir.³⁴ Yöntem/tekniklerin ne miktarda uygulanacağı, hedefleri gerçekleştirmede ne derece etkili oldukları, aşamalılığın nasıl kurgulanacağı bu ilkeyi ikame etmektedir.

Kendilerine ulaşılması amaçlanan hedefler için gerekli bilgiler ve onlar için kullanılan yöntem/teknikler bir arada sürecin merhalelerini ikame ederler. Ancak yinede bu merhaleleri birbirlerinden bıçakla kesip ayırır gibi ayırmak ve bağımsız telakki etmek de mümkün değildir.

Her hedef bir sonrakinin öncülü, belirleyicisi, hazır bulunuşluğu sağlayıcısı ya da kolaylaştırıcısıdır. Bu durum aşamaları birbirlerinden koparmayı imkânsızlaştırır. Bir diğer unsur da zamandır.³⁵ Bununla ilgili düşünmemesi gereken husus ilk elden

³³ En uygun olan, mütenasip olan, en yakışan, hep hayra vesile olan, daima fayda veren anlamlarına gelen “*Ihsan*” kavramını biz burada anlam zeminine uygun olarak; vahyin içeriği ile onun inişinde seçilen zamanın, mekânın ve muhatabın durumunun gözetilmesindeki mükemmel uyumunu nitelemek için kullandık. Daha açık tazyih etmek gerekirse; Levh-i Mahfûz diğer bir deyişle kavimlere indirilen vahyin kaynağı olan asli kitap birr (mutlak surette iyilik olan) dir ve her bir kavmin içerisinde bulunduğu konjunktürü gözetererek bu kaynaktan inzal olunan vahiy ise ihsan (en uygun olan) dir. ez-Zümer 39/23, Vâkı’a 56/81

³⁴ Biz burada “*hikmet*” kavramını bilginin (vahyin), yaşam şekline dönüştürülmesindeki yöntembilim anlamında kullandık. Vahiy ile bildirilen bir emrin fiiliyata geçirilmesinde “nasıl” sousunun karşılığındaki metod ilmidir; Cum’a 62/1-2

³⁵ Araştırmamızın devam eden kısımlarında da bir anlaşılmağı mahal vermemek adına “zaman” olgusu üzerine eğilmek istiyoruz: Allah’ın (cc), m.7.asır Mekke toplumunun içerisinde bulunduğu konjunktüre uygun olan sıralama ve zamanlamalarda ayetlerini vahyetmesi ve tarihsel bakımdan bu hükümlerin toplum ve fert yaşamlarında yerlerini bulmaları için geçen süreler Kur’ân’ın anlaşılmasına ışık tutan nüvelerdir. Ancak biz araştırmamızı çok miktarda yapılmış olan peygambere, hicretten önce-hicretten sonra, yürürken-otururken, gece vakti-gündüz vakti, vs. gelen ayetler şeklinde kronolojik ve mekânsal bir sıralamaya hasretmek yerine ayetlerin inzal süreci içinde barındırdıkları eğitsel-psikolojik ve eğitsel-sosyolojik metod yönlerinden değerlendirmeye ve buralardan elde ettiğimiz verileri Tefsir İlminin hizmetine sunmaya nezrettik. Bu veçhe ile araştırmamızda zaman kavramını bir süreç anlamında kullandık, tarihi-kronolojik bir dizilişi kastetmedik.

(resule uygulandığı ve resulün ümmetine uyguladığı gibi) merhaleler arası ve yöntem/teknikleri uygulamada geçen süreleri birebir olarak ele almaktır.

Önemli olan vahyin belirleyiciliğinde hedeflere ulaşılması ve uygun yöntem tekniklerin/doğru biçimlerde kullanılabilmesidir. *Kur'ân'ın 23 yılda resulün yaşamında tamamlanmış olması, her bir fert/ümme Kuran'ı 23 yılda tamamıyla bilip yaşmalıdır anlamını doğurmaz.*³⁶ Vahyin öngördüğü hedeflere ulaşma yolunda sarf edilmesi gereken zaman kişiden kişiye ve de toplumdaki topluma değişiklik arz edebilir.

Hiz. Muhammed (sav) ve tencim münasebetinde süreç merhaleler ve bu merhalelerde kullanılan yöntemler olarak iki yön ihtiva etmektedir. Yöntem/teknikleri süreci ikame eden merhalelerin altında değerlendirmek ve keşfetmeye çalışmak bu bölümün gayesidir.

Yalın halleriyle yöntem teknikler sıralanmak yerine bağlı buldukları merhaleler altlarında kullanılış biçimleriyle verilmeye çalışılmıştır; böylece teori, pratikle beraber idrak edilebilecektir.

2.2.2.1. Vahiy İle Tanışma

Hiz. Muhammed (sav)'in ilk vahyi alması ile ilgili olarak Zerkâni, Menahilü'l-İrfân adlı eserinde rivayetleri dört gurupta toplamaktadır. Birinci grup Hiz. Aişe (ra)'ye dayanan rivayettir ve özetle Resûlullah'a Hira mağarasında ilk vahiy tecrübesinin yaşatıldığını; Alâk suresi ilk beş ayetinin bu esnada inzal olduğunu bildirmektedir. İkinci grup Seleme İbn-i Abdurrahman bin Avf (ra) rivayetine dayalı olup peygamberin Hira'dan vadiye indiği ve yol almakta olduğu bir esnada meleğin kendisine geldiği akabinde koşarak eve gelip hanımı Hiz. Hatice (ra) validemizden kendisini örtmesini istediği ve nihayet örtüye bürünmüş iken Müddessir/Müzzemmil suresi ilk ayetlerinin nazil olduğunu bildirmektedir.

Üçüncü grup İbn Meysire kaynaklı olup, bir seslenişle resule seslenildiği resulün bu durumdan endişe duyarak Hiz. Hatice (ra)'ye durumu aktardığı, Hiz. Hatice

³⁶ Gadban, Münir Muhammed., *Nebevi Hareket Metodu Teori Ve Pratik* (çev.: Tarık Akarsu), 7.basım, Nehir y., Ankara, ts., I, 14-15.

(ra)'nin de kendisini teskin ettiğini, durumu Hz. Ebu Bekir (ra)'e aktardıklarında ise kendilerine Varaka bin Nevfel'e gitmelerini salık verdiğini, O'nun da Resul'e bu durumdan korkmayarak sesi dinleyip sesin sahibinin neler dediğini dinlemesini istediğini, Resulün de buna uyararak gelen sese kulak verdiğini ve bu seslenişle O'na besmele ve Fatiha suresinin nazil olduğunu bildirmektedir. Son olarak dördüncü gurubun ise İkrime'den gelen rivayetle ilk gelen vahyin besmele ve de Alâk sûresi ilk ayetleri olduğunu bildirmektedir. Zerkânî(1948) özetle verilen rivayetler içerisinde en sahih olarak birinci rivayeti görür ve de reyini bu yönde kullanır.³⁷

Suyûtî ise el-İtkân adlı eserinde yukarıda zikredilen rivayetleri yineler mahiyette serd eder ve dördüncü guruba ek olarak İbn Nakib'in tefsirinin mukaddimesinde ilk inen ayetin besmele olarak geçtiğini; Ebu Bekir Muhammed bin Hârisî'nin meşhur addettiği cüzünden alıntı yaparak Cabir bin Zeyd'den rivayetle nüzul sırasının Alâk, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Tebbet şeklinde gerçekleştiğini bildirir.³⁸

Buhârî, Bidayetü'l-Vahiy bahsinde öncelikli olarak Hz. Aişe (ra) rivayetle Alâk sûresi 1-5 ayetlerinin ilk gelen vahiy gurubu olduğunu aktarır hemen arkasındansa Cabir bin Abdullah el-Ensari'den rivayetle Fetret-i Vahiy'i bitiren ilk vahiy gurubunun Müddessir 1-5 ayetleri olduğunu bildirir.³⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye'de mezkûr rivayetleri bu şekilde ele alarak nedenlerini Zaad'ul-Mead adlı eserinde işlemiştir.⁴⁰ Kuranın inzal süreci Hira mağarasında nazil olan Alâk suresi ilk ayetleri ile başlarken Müddessir suresi 1-5 ayetleri fetret-i vahyi bitiren ilk vahiy gurubudur, sürecin tümü açısından ise ikinci vahiy gurubunu temsil etmektedir.

Bu kısım Hz. Aişe (ra) rivayeti esas alınarak bina edilmiştir: Hz. Muhammed (sav)'in vahiy ile tanışması durumu ve bu halin resulde meydana getirdikleri Alâk sûresi 1-5 ayetleri değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır:

³⁷ ez-Zerkânî, Muhammed Abdül Azîm (1948), *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.: Bedî'il-Lidâ lil-Hâlebî), 2.basım, Dâru Kuteybe, yy., I, 126-130.

³⁸ Suyûtî, Abdurrahman (849/911), *El-İtkân fi Ulûmi'l Kur'ân*(nşr. Mustafa Dîb Buğâ),5. baskı, Dâru İbn Kesîr, Şam, 2002, I, 81.

³⁹ ez-Zebîdî, Ebu'l-Abbas Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf eş-Şercî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi* (çev.: Ahmed Naim), TDV y., Ankara, 1984, I, 3-14.

⁴⁰ el-Cevziyye, İbn Kayyim(ö. 751), *Zâdu'l-Meâd* (çev.:Şükrü Özen), İklim y., İstanbul, 1988, I, 81-82.

Resule gelen ilk vahiy beraberinde ilk görevi de vermekteydi. Peygamberden “okuma” işini gerçekleştirmesi; evvelinde Rabb’inden herhangi bir metin, yazılı levhalar vs inmemişken Hz. Muhammed (sav)’den okuması isteniyordu. Böyle bir tablo karşısında; okunacak şeyin ne olduğu ve okuma işinin neye göre/nasıl gerçekleştirileceği soruları ortaya çıkmaktadır. Okumak: Sentetik biçimde bilginin sembollerle ifade edilmiş hallerinin kişi tarafından algılanarak, zihinde çözümlenip, anlaşılması işi olabileceği gibi şey/şeylerin vasıtalarından yararlanılarak ya da doğrudan insanın potansiyelleriyle tahlil edilerek barındırdıkları özün/bilginin bilinmesi işi de olabilir.

En yalın haliyle okumak bir çözümlenme işidir. Tabii olarak okunacak şeyin neliğinin, nasıllığının ortaya konması mezkûr fiilin de anlam zeminin netleşmesini sağlayacaktır: Bu veçhede Alâk sûresi 1. ayeti üç kısma ayrılırsa ilk kısmı “Oku” emri, ikinci kısmı “*Rabb’inin adını/Rabb’inin adıyla*”, üçüncü ve son kısmıysa “*Öyle ki yaratma işi O’na has fiilidir/Öyle ki yarattı*” olmaktadır.

Görüldüğü üzere ayetin devam eden iki numaralı kısmında mezkûr fiilin mahiyetine işaret edilmekte ve okuma işinin rubûbiyyetin altında; abd gözlükleri ile gerçekleştirilmesi gereği ortaya konmaktadır.

Eklenerak devam eden 3.kısımda ise bu şekilde gerçekleştirilen bir okumanın kişiyi okumakta olduğu şeyleri kendisine Rabb olarak seslenenin yarattığını idrake vardıracağı bildirilmektedir. Okuma işinde varılacak yer ve hangi metotla varılacağı böylece bildirilmiş olmaktadır. Mektubun kâtibini işaret ettiği gibi âlemde yaratıcısını işaret etmektedir. Böylece gelen ayetler kendilerini kelim buyuranla âlemi yaratanın aynı olduğunu ifade etmektedirler.

Alâk suresi ikinci ayetindeyse ne okunacağını ve okumaya nereden başlanılacağını cevapları verilmektedir: İnsan, Rabb’in yarattıklarından bir tanesi olan insandan başlayarak okumalıdır. Yaratılmış olan insan ise “*alâk*” evresine işarette tanımlanmaya başlanmıştır. Okuma işinin insandan ve de insanın “*alâk*” evresinden başlatılması içten içe bir kinayeyi de barındırmaktadır. Bu kinayeli durum mezkûr kavramın ve dönemin kültüründeki insan anlayışının tavzihi ile açıklık kazanmaktadır: İnsanoğlu, erkek ve dişinin birleşmeleri; ana rahmindeki yumurta ile

spermanın bütünleşmeleri neticesi yaşam sürecine adım atar. Bu dönemde meydana gelen tekbir insan hücresi ki zigot adını alır, mitosis ile çoğalarak 1–2 haftalık dönemde dölüt adı verilen evreye ulaşır. Dölüt ana rahim duvarındaki sağlıklı bir damarı seçerek bu damara bir sülük misali yapışır ve aşağıya doğru sallanır. Tamda bu haliyle sülügümsü bir canlıyı andıran insan için Rabb’i, manalarından bir tanesi de sülük olan alâk terimini kullanmıştır.

Yüce Allah’ın, kulu ve resulü olan Hz. Muhammed (sav)’e bu durumu haber vermesindeki gaye ise peygamberi tıp alanında yetiştirmekten ziyade O’na, mezarlarına varıncaya dek ensabıyla, kabilesinin çokluğuyla, zenginliği ve de saltanatlarıyla övünen insanların nereden, hangi hallerden bu noktaya geldiklerini göstermektir. Tabiatıyla kulumu sülügümsü bir canlıya benzer bir halden omurgası ve iskeleti olan iki ayağı üzerinde durabilen bir hale getirme kudretine sahip olan, yine o kulu sülügümsü bir canlı evresinde de bırakabilirdi. Nitekim yeryüzünde bu tür canlıların çeşit çeşidini müşahede etmekteyiz “*okumaktayız*”. Haliyle, akabinde gelen 3.ayet tekrar “*oku*” emriyle başlayarak Rabb’in, ‘Hâlık sıfatının ardından Kerim sıfatını idrake yönlendirmek maksadındadır.

Yukarıda da zikredildiği üzere Allah’ın yarattıklarından bir çeşidi olan insanoğlunu sülügümsü bir evreden daha üstün bir nefse terfi ettirmesi ve de bu merhalenin insanoğlunun pekte üzerine düşünmeye gerek duymadığı olağan/sıradan bir oluş şeklinde gerçekleşmesi, Allah’ın ikramından öte bir durum değildir. İnsan bu “*sıradanlığı*” okuya bildiğinde varacağı nokta rabbinin *Kerîm* olduğu hakikatidir.

Ancak Allah’ın Kerîm oluşunun sınırları insana birtakım fiziksel özellikler bahşetmesiyle de kalmaz; dördüncü ayet bunu Resul’ün ve de O’nun vasıtasıyla insanlığın ittilaini arz etmektedir: “*Öyle ki kalemi/kalemle öğretti*” bu ayette “*kalem*” kelimesinin seçilmiş olması gayet manidardır, bu kelime eşya/alet adı olarak ele alındığında; bir dal parçası, bir parça kömür, kurşun ya da çivi, fırça, tüy, kurşun kalem, mürekkepli kalem, abaküs, daktilo, matbaa makineleri, hesap makinesinden bilgisayar teknolojilerine varıncaya kadar geniş bir çeşidi bünyesinde barındırmaktadır. Mezkûr kelime kavram olarak değerlendirildiğindeyse; bilim, ilim, kültür, sanat, medeniyet gibi olgulardan bahsediliyor demektir. Bu iki anlamını bir araya getirdiğimizdeyse; yazarak kaydedebilme, aktarabilme, kurgulayabilme,

öğrenebilme ve en önemlisi medeniyet inşa edebilme potansiyelleri ortaya çıkmaktadır.

Parçaları birleştirerek büyük resim okunduğundaysa; uzuvları dahi olmayan ana rahmindeki bir damara muhtaç bir varlık halinden Allah'ın kelamına muhatap olan, medeniyetler kurabilme potansiyeline sahip insan halini alması ve beşinci ayetle de bildirildiği üzere insanın potansiyelleriyle elde edemeyeceği değerlerinde ona bu melekeleri vermiş olan Allah tarafından öğretilmesi (ki hâlihazırda gelmekte olan bu 5 ayetlik gurup bunun yegâne ispatıdır çünkü insan tek tek bilgi bakımından bu olguları keşfetse de değerler bakımından bu bilgileri birbirlerine bağlaması rabbin bildirmesiyle mümkündür) durumlarının Allah'ın Kerîm oluşundan ileri geldiği görülmektedir.⁴¹

2.2.2.1.1. Dikkat Çekme Tekniği

Nasıl ki insan bedeni iç içe kenetlenmiş birçok yapının meydana getirdiği bir sistemse insan psikesi de birçok alt fonksiyonlara bölünebilen mekanizmaların enteraktif bütünlüğüdür. Keza bu mekanizmalardan bir tanesi olan hafızada; uzun süreli, işlemsel ve de kısa süreli olmak üzere üç alt bellekten müteşekkildir.

Mezkûr ayet gurubunun “*okumak*” fiilinin emir kipiyle başlaması, muhatabın kısa süreli belleğini sonrasında devam eden ayetlere odaklayan bir komut vazifesi ifa etmektedir. Girizgâhın doğrudan “*oku*” emriyle başlaması işlemsel belleğin rutin halinin üzerinde bir yoğunlaşmayla ayetin devam eden kısımlarına güdülenmesini sağlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in, tamamının adım adım bu emrin ardından inzal olduğu da düşünüldüğünde kendisinin okunmasını ve de anlaşılmasını hedeflediği, böylece uzun süreli belleğe bir hayli sorumluluk yüklediği gözlemlenmektedir.

2.2.2.1.2. Yeniden Yapılandırma Yöntemi

Davranışların alt yapıları olan tutumları değiştirmeye yarayan bir yöntemdir. Hedeflenen doğrultuda tutum değişikliğini gerçekleştirme gayesiyle zihinsel yapıların toplu olarak yeniden yapılandırılmalarıdır. Hatalı kurulan bilişsel ve de

⁴¹ Alâk 96/1-5.

duyuşsal bağlar bertaraf edilerek psikenin arınması (tezkiye) sağlanır.⁴² İşlemin ikinci adımında ise yeni, sağlam ve de istenilen bağlar kurularak zihinsel alt yapılar hedeflenen yönde yeniden inşa edilir.

Allah, Evren, İnsan tasavvurları bakımından fertte hali hazırda bulunan, kurulu zihinsel ve de duyuşsal bağlar ilahi bilgi ışığında ıslah edilerek hidayet önündeki engeller kaldırılır. Özelde ise ahret, hesap günü, ilahi adalet vb. fenomenlerin vahyin ışığında kişiye kazandırılması ile kişide hem bilişsel ve duyuşsal hem de doğrudan gözlemlenebilir fiillerde (psikomotor alan) bir arınma (tezkiye) gerçekleşir. Yeniden yapılandırma yönteminin teorik tavrının yanında pratikteki tezahürü aşağıdaki gibidir:

Hz. Muhammed (sav)'in içerisinde yaşadığı konjonktüre bakıldığında; dönemin toplumunun politeistik ve olgunlaşmamış bir inanç yapısına sahip olduğu müşahede edilmektedir.⁴³ Din, cahiliye toplumunda şahsiyet halinden bir hayli uzak savunma mekanizması işlevi görmektedir.⁴⁴ Her bir put içsel bir saiklenmenin dışa vurumu gibidir. “Put” motifleri zaman içerisinde dışsal bir takım ödüllerle de eşleşince toplumun kutsalları halini almışlardır. Artık toplum kendi içerisinde bu işlevselliği sorgulamadan sürdürür hale gelmiştir.

Cahiliye’de korkulardan kaçınma, menfaatleri elde etme tepkisi putları vücuda getirirken ve de bu putlar insan heyulasının en az kendisi kadar kararsız kreasyonlarıyken Alâk Sûresi ilk 5 ayetiyle varlığın sebebi, yaratıcısı, hükmedicisi olan ancak yarattığına hiçbir surette ihtiyaç duymayan, ezeli ve de ebedi olan lâkin varlığı şaşmaz bir yasayla yöneten, yek ve tek olan Allah inancı peygambere inzal olunmuştur. Bu andan itibaren şahsiyet olan din insanlığın karşısına çıkmıştır.

Cahiliye toplumuna hâkim ikinci bir anlayış da deistik tanrı tasavvurudur. Bu anlayış “tanrı evreni yaratmış ardından da makamına çekilmiştir” şeklindeki zanna dayalıdır. Dolayısıyla insan evrende yalnızdır ve en yumuşak ifadeyle kendi araçlarını “putlarını” var etmiştir. Ancak ilk vahiy gurubunun seslenişinde varlık ve

⁴² Şems 91/9.

⁴³ Sırma, İhsan Süreyya., *İslâm Öncesi Mekke Dönemi Ve Hz. Muhammed*, İstanbul, 2006, s. 39-52.

⁴⁴ Krech, David & Cruchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), İstanbul, 1980, s. 276.

insanla beraber olan yarattıklarını asla başıboş bırakmayan, insanın her evresini hükmü ve kudreti ile şekillendiren, evrenin her bir zerresinden haberdar olan Allah bilinci vardır.

Alâk Sûresi 1-5 ayetleri, insana ontoloji üzerinde aklının rahatça ilerleyeceği bir yol açmakla birlikte ona yanlış algılarını fark ettirerek bunları düzeltmesi ve varlık ile Allah münasebetine yönelik perspektifini yeniden yapılandırması için bir fırsat sunmaktadırlar.

Yaratan, yarattıklarından her an aracısız haberdar olan, yaratışını da bir gaye ve yasalar bütünü ile şaşmaz sünnetine bağlayan Allah'a duyulan inanç kişide doğal olarak yanılmaz bir ilahi adalet olgusuna güvenmeyi aynı zamanda da bu ilahi adaletten çekinmeyi tetikleyecektir.⁴⁵ Böylesi bir içsel saiklenme, dinin getirmiş olduğu özel bir takım fillerin (ibadetlerin) yanı sıra bireyin tüm fillerinde kendisini gösterecektir. Örneğin namaz Allah'ın emri olduğu için ve de Allah'a yönelerek, O'na kulluğun ispatı olarak tekbir, kıyam, kıraat, rükû ve secde şeklinde yerine getirilen bir ibadet iken namazın ispatı kulların haklarına riayet, öksüz, yetim ve kimsesizlere sahip çıkmak şeklindedir. Yeniden yapılandırma ile iman ibadet ve amel bir birlerine sıkı bağlarla bağlanmışlardır.⁴⁶

2.2.2.1.3. Andırma Yöntemi

Analoji adıyla da bilinen bu yöntem benzerlikten hareketle ortaya konan benzerler ilişkisinin ötesinde kişinin henüz farkına varmadığı bilinmeyen bir ilişkiyi kişiye anlatmak amaçlı kullanılır. En yalın ifadesi ile bilinenlerin marifeti ile bilinmeyenlerin buldurulması yoludur. Tüme varım yöntemi ile benzerlik gösteriyor gibi görünse de bu yöntem parçaların (elemanların) birleştirilmesi ile bütüne varmak yerine benzerlik ya da ilişki benzerliği ile bilinmeyen bir ilkenin veya bağın kavratılmasıdır.⁴⁷ Esasen *yöntem* seçilen hedefe ulaşmada izlenen en ekonomik,

⁴⁵ Haşr 59/22-24.

⁴⁶ Maun 107/1-7.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Mehmet Zeki, *Din Eğitiminde Yöntemler*, 3.basım, Nobel y., Ankara, 2007, s. 36.

işlevsel, sağlam olan yol demektir. Özelde benzetim yöntemi ise bünyesinde bir yöntemde bulunması gereken bu üç unsuru bulundurmaktadır.

Kişide teşekkülü gayelene düşüncü, duygu ve davranışın pratik bir biçimde oluşturulmasına hizmet eden benzetim yöntemi aralarında *benzerlik* ya da *birliktelik* bağları kurulan olay, olgu ve kavramların aynı yapıda sunulmaları işidir. Mezkûr şekilde ikame edilen böylesi yapılar vahiy grubu bünyesinde kelimeler formuna bürünerek dokunmuş halde muhatabı olan ferde sunulduğunda istendik yöndeki değişim kişinin bilişinde, duyusunda ve da psikomotor becerilerinde kendisini çabucak gösterecektir.

Yukarıda da geçtiği üzere temsil yönteminin benzeşim kurma ve birliktelik kurma şeklinde iki türü vardır. Temsil yönteminin benzeşim basamağı soyut olan ilke, kavram, olay, olguların somutlaştırılarak bir kurgu içerisinde verilmeleri şeklinde gerçekleşir. Böylece kişinin yaşam vizyonunda genel, çok yönlü bir değişiklik meydana getirmek hedeflenir.

Birliktelik basamağında ise somut olanın yine somut olan bir “şey” ile eşleştirilmeleri söz konusudur. Temsil yönteminin bu ikinci basamağı ise kişide doğrudan hedeflenen tekbir davranış üzerinde değişikliği sağlamak amaçlanır. Hali hazırda kişinin işlediği bir fiil yaşamdan başka bir olayla eşleştirilerek ya kişinin bahis konusu olan fiil üzerindeki istikrarı ya da o fiili terki sağlanır.

Aşağıda sırası ile verilen örnekler mütalaa edildiklerinde yukarıda verilen tanımlardan kast olunan vuzuha kavuşacaktır:

Sûreye adını veren, insanoğlunun gelişimindeki ilk basamaklardan birini niteleyen Alâk; Allah’ın kullarına karşı kerim oluşunun delili olarak sunulan Kalem kavramları vahiy gurubu bünyesinde başlangıç ve bitiş kavramlarıdır. Alâk kavramının kendi özel anlamı ve insan gelişim dönemi arasında bir benzeşim (analoji) kurularak hali hazırda bilinen sülük ile bilinmeyen bir gelişim evresi dimağların ittilana sunulmuştur. Kalem kavramı ile bilinen bir yazı aletinden yola çıkılarak bilgi/ilim, yaşama becerisi, kültür ve medeniyet arası bağdan yola çıkılarak son tahlilde ilmin Allah’ın yed-i kudreti dâhilindeki bir “şey” den öte olmadığına varılmıştır. Her iki kavram da kendi içlerinde birer temsil sunmakla birlikte bir birleri

arasında kurulan öncelik sonralık bağıyla da ferde, insan anlayışı bakımından cahiliye toplumu ve Kur'ân-ı Kerîm perspektifleri arasındaki farklar gösterilmiştir.

2.2.2.2. İkinci Vahiy Olayı (Risâletin Başlangıcı)

Resûlullah'a inzal olunan İkinci vahiy gurubu olarak Müddessir, Müzzemmil, Kalem, Duha sûreleri kaynaklarda zikredilmektedir⁴⁸. Ancak Alâk sûresinin hemen akabinde hangisinin inzal olduğu konusunda bir birliktelik söz konusu değildir. Kaynaklarda ikinci vahiy gurubu olarak Müddessir 1-7 ya da 1-5, Müzzemmil 1-19 (10-11-20 ayetleri Medenî sayılmaktadır)⁴⁹, Kalem 1-16 ayetleri verilmektedir. Bunlarla beraber Asır 1-2, Zariyat 1-6 ayetleri ile Duha sûresinin tamamını ikinci vahiy gurubu olarak bildirilmektedir.

Bu bölüm ise ikinci vahiy gurubu olarak kaynaklarda ağırlıklı olarak üzerlerinde durulan Müddessir, Müzzemmil ve de Kalem sûresi ilgili ayetleri ışığında bina edilmiştir. Yukarıda belirtilen üç sureden ilki olan Müddessir suresi 1-5 ayetlerinin ikinci vahiy gurubu olduğunu ifade eden görüşün dayanağı Cabir b. Abdillâh el-Ensârî'den rivayetle gelen hadis-i şeriftir. Bu rivayete göre Hz. Muhammed (sav) vahyin inkıtasından bahsettiği bir konuşmasında bu hadisi buyurmuştur:

Vahiy meleğini dışarıda yürür olduğu bir zamanda tekrar görüp ardından korkuyla eve dönerek üzerinin örtülmesini istemesinin ve de örtüye sarılı bir haldeyken aynı meleğin O'na Müddessir suresi ilk ayetlerini okuduğunu söylediği rivayet olunmaktadır. Bu vakıanın akabindeyse vahiy olaylarının ardı ardına eklenerek devam ettiği ifade edilmektedir.

İkinci vahiy gurubunun inzali olayı ile birlikte karşımıza Fetret-i Vahiy çıkmaktadır. Vahyin belirli bir müddet için kesilmesi durumunu niteleyen fetreti vahiy rivayetlerde üç günden üç yıla kadar uzatılan bir süreyi kapsamaktadır. Bu süre zarfında peygamberin endişe sendromuna tutulmasından kendisini intiharın eşiğine sürükleyecek bir buhrana kapılmasına dek değişik kademelerde ruhi dertlere duçar olduğu çeşitli tariklerle yapılan rivayet ve de değerlendirmelerde serdedilmektedir.

⁴⁸ Bâzergân. Mehdî, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci* (çev.: Yasin Demirkıran), Fecr y., Ankara, 1998, s.129.

⁴⁹ Özsoy, Ömer. Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'ân Sistematiği Kur'ân Fihristi*, Fecr y., Ankara, 2006, s.829.

Fetret-i vahiy ile ilgili olarak iki sorunsal karşımıza çıkmaktadır: Bunlar fetret-i vahyin ne kadar sürdüğü ve Resûlullah'ın ruhsal sıhhatinin ne durumda olduğudur. İlk vahyin gelişiminin ardından kesin bir süre ile fetret-i vahiy sınırlamak mümkün gözükmemektedir.

Ancak her bir vahiy olayının birbiri arasında bulunan zamanların ortalamasından daha fazla olduğu da iddia edilemez. Mekke dönemi süresince vahyin özellikle duyuşsal(hissi) alanda kalplerde iman filizlenmesini ve de kuvvetlenmesini; bilişsel(kognitif) alanda karşılaşılabilecek olan yoğun itiraz ve de sataşmalara karşı bilinci sağlamlaştırmayı gaye edinen bir yapısı olduğu göz önüne alınacak olursa bir vahiy olayından diğere çok uzun bir zaman geçmemesi gerektiği idrak edilecektir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'in inzalinin başladığı ilk yıllarda gelen ayet guruplarının kısa ve de öz ancak bir o kadar keskin ve secili yapısı bu ayet guruplarının ezberlenmesini, kavranmasını bir hayli kolaylaştırdığından vahiy guruplarının inişleri arasında uzun bir sürenin geçmesi gereği de yoktur. Bu nedenlerden dolayı fetret-i vahiy süresinin 3 ila azami 15 gün arasında değışebilecek bir müddeti kapsaması muhtemeldir.⁵⁰

“Fetret-i Vahiy” ile ilgili olarak, bu müddet içerisinde Resûlullah'ın ruhsal sıhhati hakkında kademe kademe ileri giden yorumlar diğere bir sorunsaldır. Öyleki yukarıda da zikredildiği üzere; peygamberin vahyin kesilmesi/ara vermesi karşısında anksiyeteye/endişe sendromu kapıldığından başlayarak, depresyona girdiğinden, hatta intihar teşebbüslerinde bulunduğuna varıncaya kadar çeşitli ruhsal buhranlarla mücadele ettiği görüşleri serd edilmiştir. Ancak bu iddialar, vahyin kendilerine savaş açtığı iddialardır.

Kendisine vahyolunan her bir ayetin, ardındaki hakikati gün ışığına şahit olur gibi idrak eden bir peygamberin kendisine bu hikmeti sunan Rabb'inden şüpheye düşmesi; her bir harfi benliğine kazınırken Hz. Muhammed (sav)'in nezdinde peygamber fenomeni adım adım kemale kavuşurken aklından yeise kapılması ihtimal

⁵⁰ Fetret-i vahiyde geçen süre ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gadban, Münir Muhammed., *Nebevi Hareket Metodu Teori Ve Pratik* (çev.: Tarık Akarsu), 7. Baskı, Nehir y., İstanbul, ts., I, 28-29.

dışıdır. Kur'ân bu hususu defaatle gerek mü'minlere gerekse mücrimlere hatırlatmaktadır.

Fetret-i vahyin çokta uzun olmayan bir süreyi kapsadığı da düşünüldüğünde peygamberin derin bir hezeyanın içerisine gark olacak hale gelmesi mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan vahyin başlaması ile birlikte Hz. Muhammed (sav)'e yeryüzündeki bütün sorumluluklardan ve vazifelerden çok daha büyük bir sorumluluk ve de vazife verilmiştir.⁵¹ Risalet görevinin Hz. Muhammed (sav)'e ancak peygamberlere has bir duyarlılık düzeyi kazandırmış olması tabiidir. O kendisine verilen ilahi hikmet ve ilim hasebiyle sosyal birliği ve onun içindeki ferdi çok daha farklı perspektiflerden idrak etmiş ve hassasiyetler geliştirmiştir. Ancak bu durum kişiyi intihara sürükleyecek bir hezeyan değil aksine onu başarıya motivleyen ve bilinci teyakkuz halinde tutan bir vasıftır. Bu noktada İnsan pisikesinin mekanizmalarına bağlı olarak Hz. Muhammed (sav)'in o süreçteki ruh halinin ve de O'na yönelik iddiaların ayrıntılı tavzihine ihtiyaç vardır:

Resûlüllah'a karşı aleyhindekilerin O'nun hakkında kullandıkları iddialar; meshur (büyücü ya da büyülenmiş manalarında), mecnun (aklını yitirmiş, cinlerin hükmü altına girmiş ya da kendisi cinlerle irtibat halindedir anlamlarında), şair (ileri derecede edebî yeteneği ve tahmin edilemez duygu durumuna sahip olan ya da duyduğu hikâye ve anıları manzum şekilde dile getiren manalarında) olmak üzere üç başlık altında toplanabilir.

Cahiliye toplumunda müşriklerin iftiralardan birincisi olan meshur kavramı ile Resûlüllah'ın akliselimi yitirdiği belirsiz ve de öngörülemez bir gücün tutsağı ya da hükmedicisi haline geldiği öne sürülmektedir. Diğer bir deyişle onlara göre peygamber varlığın gerçekliğine ait olmayan; varlıktaki somut bağın dışında dengesiz, kararsız bir seviyeye geçmiştir; kendince gördüğü halüsinasyonların derin etkisi altında bir takım uydurmalarda bulunmaktadır.

İkinci iftiraysa resulün mecnun olduğudur. Müşriklere göre O bir takım mahiyeti namalum ya da gerçekte olmayan heyula ürünü varlıkları görüyor onlarla bağ kuruyor onların etkisi altında kendi akıl salahiyetini yitiriyor; böylece gerçekte

⁵¹ Müzzemmil,73/5.

olmayan bir takım şeyleri dile getiriyordu. Müşrikler, Hz. Muhammed (sav)’in gerçekte olmayan şeyleri yaşıyormuş, tecrübe ediyormuş gibi anlattığını iddia ediyorlardı

Üçüncü iftira olan “*şairdir*” söylemi üzerinde ise biraz daha hassas olunması gerekir. Öncelikle Hz. Muhammed (sav)’in ümmi bir insan olduğu Mekke halkı tarafından gayet iyi bilinmektedir ve vahiy kendisine gelmezden önce herhangi bir edebi kişiliği de bulunmamaktadır. Aynı zamanda cahiliye toplumunda şairler özel bir konum sahibi ve halk üzerinde nüfuzu olan kimselerdir. Hâlbuki müşrikler Resûlullah’ın getirdiği mesajı küçümsemek maksadıyla; O’na kendisinin de mi şairliğe özendiğine kinayeten yani şairler gibi birtakım secili ancak herhangi bir anlam taşımayan dizeler söylediği hezeyanıyla böylesi bir iftirada bulunmuş olabilirler. Bununla beraber yanı başlarında buldu verdikleri şairler, cahiliye insanları gözünde sanatçı kimlikleriyle duygu durumları pek de dengeli olmayan mutluluğu ve karamsarlığı zirvelerde yaşayan insanlardır. Müşrikler Resûlullah’ı duygu durumu dengesiz; uçlarda yaşayan bir insan olarak nitelemek maksadıyla da böylesi bir iftirada bulunmuş olabilirler.

Yukarıdaki üç iddianın nihai amacı halkın gözünde peygamberi küçük düşürerek; güvenilemez ve de dengesiz bir insanmış gibi lanse ederek; peygamberin getirdiği mesajı da delilik ürünü şeklinde yaftalayarak Hz. Muhammed (sav)’i toplumda yalnız bırakıp ezmektir. Müşrikler tarafından savunulan bu olguların peygamber gıyabında kast olunan anlamları itibariyle günümüz terminolojisindeki karşılıkları sırasıyla; psikoz, şizofreni ve nevroz şeklinde değerlendirilebilir. Medenileşme sürecinin başlarında bulunan bir beldede beşeri ilimlerin hatta bunlar içerisinde psikoloji biliminin ve de terminolojisinin bulunmayışı neticesinde halkın karşılaştığı ‘sıra dışı durumları’ gündelik hayatın kavramlarıyla ifade etmeye çalışmış olması doğal bir durumdur. Diğer bir açıdansa Allah’ın, vahyini tebliğ ile görevlendirdiği peygamberine karşı böylesi bir karalama propagandasının yapılmış olması ne Allah’ın ne de mü’minlerin asla affetmeyecekleri bir kötülüktür.

Böylesi şerait altında kendisine henüz Kur’ân-ı Kerîm’den pek bir kısım inzâl olunmuş iken Hz. Muhammed (sav)’e ikinci vahiy gurubu olan Müddessir sûresi 1-5 ayetleri bir uyarı ve de görev ile birlikte gelmişlerdir. Sûreye adını veren müddessir

kavramı esasen mütedessir sözcüğüne hasredilir ve örtmek anlamına gelen D-s-r fiilinden türetildiği kabul edilir. Örtüye bürünmüş (başı ve tüm gövdesi örtü malzemesinin altında kalacak şekilde), örtüye bürünen anlamına geldiği bildirilir. Ancak sûre bünyesinde müddessir kavramına yönelik gerek sahabelen rivayetle gerekse kendi görüşleri çerçevesinde müfessirler çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin İbn Kesîr, İbn Abbâs (ra)'ın müddessir kavramını peygamberin Kur'ân'a bürünmesi, Dahhâk'ın ve de Süddî'nin müddessir kavramını uyuyan; Katâde'nin bu kavramı elbisesine bürünen; manasına hasrettiklerini rivayet etmektedir.⁵²

İsfahânî(357/967) ise kelimenin anlamında var olan üzerini kaplamak, maskelemek yönüne vurgu yapmaktadır.⁵³ Taberî, İbn Kesîr'in bildirdiklerine ek olarak İkrime'nin müddessir kavramını peygamberlik vazifesinin Hz. Muhammed (sav)'e verilmesi şeklinde değerlendirdiğini nakletmektedir.⁵⁴ Sûreye adını veren müddessir kavramının öne çıkan tefsirleri resulün vahiy meleğini ikinci kez görüşünün ardından Hz. Hatice (ra)'nin yanına gelerek divanın örtüsü ile örtünmesi; Hz. Muhammed (sav) hakkında Mekke müşriklerinin bir araya gelerek yaptıkları gıybetin peygambere duyurulması neticesi resulün kaftanı altına bürünmesi; peygamberin yatağına yatmış uyur bir haldeyken üzerinin bir örtü ile örtülü olması; Hz. Muhammed (sav)'in toplumu ile olan ilişkilerini kesmiş ve ya asgariye indirmiş olması; peygamberin kendisini toplumundan gizlemesi hallerini nitelemek üzere kullanıldığı yönündedir.

Bu açıklamalardan herhangi birisinin nihai ve de kati olduğu iddia edilememekle birlikte ikinci vahiy gurubu içerisinde yer alan bu kavramın peygamberin fiziki örtünme/örtüye bürünme halini nitelediği kadar psikolojik ve sosyolojik boyutlarının da varlıkları yadsınamaz gerçeklerdir.

⁵² İbn Kesir. İmâdi'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmail (ö.774), *Tefsîru İbn Kesîr* (thk: Muhammed Ali Sabuni), Mektebetü Asrıyye, Beyrut, 2010, III, 459-460.

⁵³ El-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağîb(357/967), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., s.165.

⁵⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr (310), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli'i-Kur'ân*, 2.basım, Matbaatü Mustafa el-Babî el-Hâlebî, Beyrut, 1954.

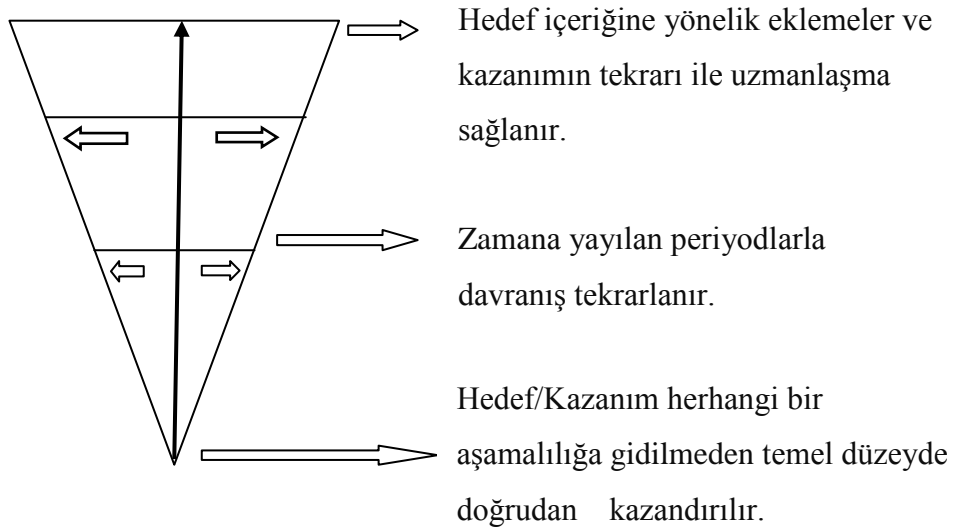
Mezkûr kavramın sosyolojik açıdan değeri araştırmanın ikinci bölümünde tartışılmakla birlikte peygamber yönünden değerlendirmesi bu bölümün konusudur. Müddessir kavramının Arap dilinde ifa ettiği vazifenin yanında Hz. Muhammed (sav) açısından değeri aynı adı taşıyan Müddessir Sûresi 1-5 ayetlerinin incelenmesiyle vuzuha kavuşabilir. Müddessir Sûresi ile ortaya konan hedeflerin ve bu hedeflere ulaştıracak olan tekniklerin neler oldukları da bizzat mezkûr ayetlerin incelenmesi ile ortaya çıkacaktır.

Yöntem-tekniklerin çözümlenmesine geçmeden önce Müzzemmil Sûresi 1-19, Kalem Sûresi 1-16 ayet-i celîlelerinin de ikinci vahiy gurubunda değerlendirilmesinde fayda vardır.

2.2.2.2.1. Doğrusal Yöntem

Hedeflenen davranışın ki bu davranış doğrudan ölçülmesi mümkün olmayan ancak dolaylı göstergeleri ile gözlenebilen bir tutum ya da içsel bir saiklenme de olabilir. Aşamalara ayrılmaksızın temel düzeyde doğrudan kazandırıldığı ve gereken uzmanlaşmanın (kemaliyetin) zamana yayılan devrelerde yeni bir takım eklemelerle gerçekleştirildiği yöntemin adıdır.

Şekil-1: Doğrusal yöntemde zaman ve içerik ilişkisi

İkinci vahiy grubu olarak değerlendirilen Müddessir 1-5, Müzzemmil 1-19, Kalem 1-16 ayetleri ile ortaya çıkan bir diğer yöntem ise doğrusal yöntemdir.

Herhangi bir aşamalılığa ve basamaklılığı yer vermeden içeriğin ve içeriğe bağlı davranışın direkt olarak sunulması marifetiyle belirlenmiş olan kazanımın elde edilmesidir.

Kişi bu hedef/kazanımı tekrar ilkesi ile bütünleştirerek istenilen mükemmellik düzeyine ulaşabilir. İnzâr görevinde bunun belirgin bir örneği görülmektedir. Uyarma görevi için gerekli olan temel içerik ve biçim Hz. Muhammed (sav)’e sunulmuştur. Kendisine düşen bu içeriği içselleştirerek yine kendisinden istenen biçime uyarak hedef davranışı gerçekleştirmesidir.

Zaman içerisinde kendisine inzal olacak olan yeni içerik ve üsluplar ile birlikte tekrar neticesinde bu görevde ustalık kazanacaktır. İnzâr görevinin ayrılmaz bir parçası olan tebşir görevi de doğrusal yöntemin sınırları içerisinde girer.

2.2.2.2.2. Uyarma (İnzâr) Yöntemi

Peygamberlik, ilahi bir görevlendirmedir. Böylesi bir mesainin ne zaman ve hangi şerait altında başlayıp sonlanacağı Allah’ın takdirine bağlı bir husustur. Rabb’in, peygamberine “*Ey! Örtüye bürünen; kalk ve uyar*”⁵⁵ emrini vermesi anı risalet görevinin resmi başlangıcıdır. Artık örtünmenin mahiyeti değil örtünen kişinin maddi veya manevi olsun o örtüden kurtulması misal yerinde ise kelebeğin kozasını yırtıp çıktığı, Allah’ın kendisine bahsettiği güzellikleri ile tabiattaki yerini aldığı gibi peygamberin de Sünnetullah’ın bir parçası olan risâleti yüklenerek sosyal alana çıkması değer ve önem kazanmaktadır. Hz. Muhammed (sav) uyarılırken, ne ilginçtir ki aynı zamanda da kendisinden uyarma işini yerine getirmesi istenmektedir. Ayetler bu uyarılarla birlikte uyarma üslubunu ve şiddetini Hz. Muhammed (sav)’e göstermektedirler. Böylece öğrenme yöntemi, öğretim tekniği ve de öğretim materyali peygambere bir kerede sunulmuş olmaktadır.

Bu veçhesiyle Kur’ân-ı Kerîm bizlere kendi inzal sürecindeki eşsiz yöntemlerden birini daha öğretmekte (bilgi birimini bize sunmakta); biriyle daha eğitmekte (bilgi biriminin hedefini uygular hale getirme) ve de bizzat bu yöntemin nasıl üçüncü şahıslara aktarılacağını da göstermektedir. Peygamberin sosyolojik

⁵⁵ Müddessir 74/1-2.

açıdan ilk görevi uyarmaktır. Politeist, asabî, cahiliye (aşırılık) toplumunda O'nun ilk vazifesi Tekbir'i ilandır.

Tekbir ile yapılan bu darbe, doğrudan doğruya politeizmin, asabiyyetin ve de cahiliyenin kendisinden neşet ettiği kökedir. Tekbir, insanları Allah'ın adı altında toplanmaktır. Paramparça olmuş inanç ve ruhları birleştirmektir. Irk/nesep üstünlüğünü kaldırıp bireyleri Allah'ın arzında eşit ve hür kılmaktır. Aşırılığı ve zulmü ilahi adalet ilkesi ile bertaraf ederek ifsadı tamda kalbinden vurmaktır.

Tekbir, gerek fert gerekse toplum bazında müthiş etkileri olan bir ilkedir. Peygamberin bu ilke doğrultusunda tebliğ ile inzâr görevine başlaması daha ilk baştan vahyin, kötülüğün merkezine hücumu demektir. Bu noktada “*Biz senin üzerine ağır bir yük bırakacağız*”⁵⁶ şeklinde meal verebileceğimiz ayet-i celîle, Resûlullah'ın görevinin ne kadar da zor olacağını haber vermektedir. Artık Hz. Muhammed (sav) sadece öğrenen değil vahiy marifetiyle eğitilen ve de öğrendiğini biryandan eksiksiz insanlığa aktarırken diğer yandan da insanları bu öğrettikleri ile eğiten kimse olmak zorundadır.⁵⁷

Üzerinde muhakkak durulması gereken bir nokta daha vardır ki o da temizlik ilkesidir. İslâm'ı tebliğ üzere yola çıkan kimsenin her şeyden önce ruhen ve de fizîken temizlenmiş olması şarttır. Kişi bilişsel ve duyuşsal alanlarını hadesten arındırmış bu faziletli göreve ruhî potansiyellerini hazırlamış olmasının yanında beden de necasetten temizlenmiş ve tebliğe yaraşır şekilde giyimine çeki düzen vermiş olmalıdır.

2.2.2.2.3. Müjdeleme (Tebşîr) Yöntemi

Tebşîr, uyarma yönteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Bizzat vahyin gelişi Hz. Muhammed (sav) açısından en büyük müjdedir. Allah (cc), O'nun kalbini ve yaşamını vahyin inzâl mevki olarak seçmiştir. Risâlet görevi ile Hz. Muhammed (sav) yeryüzünde bir insanın sahip olabileceği en âlî makama getirilmiştir. Asrın karanlığına ilahi emirle inen vahyin ışığı müjdelemelerin en büyüğüdür. Kur'ân'ın inzâl süreci açısından değerlendirildiğinde ise tebşîr ile peygamber üzerinde

⁵⁶ Müzzemmil 73/5

⁵⁷ Haşr 59/21

müşrikler tarafından uygulanan yıpratma ve sindirme kampanyaları etkisizleştirilmiştir. Peygamberin kalbinin mutmainiyeti sağlanmıştır.

Peygamberin görevine karşı iştiyak ve de azmi arttırılmıştır. Müjdeleme, Allah'ın vahyine sarılanların bu dünyada muvaffak gelecekleri ve ahirette daha büyük ilelebet ödüllere mükâfatlandırılacakları doğrultusunda olmak üzere iki türdür. Bu iki koldan ilerleyen tebşîr yöntemi bilişsel/aklî açıdan İslâm'ın her halükârda Sünnetullah gereği muvaffak geleceği fikrini ferde benimsetirken duyuşsal/hissî açıdan görev üzerindeki inancı takviye ederek kişiyi başarıya odaklamaktadır. Başarıya odaklanmış bir birey ise psikomotor/amelî alanda daha kararlı ve de seri fiiller ortaya koyacaktır.

2.2.2.2.4. Soru Sorma Ve Açıklama (İstifham Ve Tebyîn)

Her açıklama son tahlilde doğrudan, dolaylı veya potansiyel bir soruya dayandığından bu iki teknik bir arada değerlendirilmiştir. İstifham ve tebyîn teknikleri arasında organik bir bağ söz konusu olmakla birlikte her iki tekniğinde kendi nevi şahsına ait olan bir takım ayrıcalıkları mevcuttur. Her açıklamanın en azından potansiyel bir soruyu ardında barındırmasına karşın bir takım soruların açıklanma gayesi yerine uyarı, dikkat çekme ve de kinaye maksadı taşımaları iki teknik arasındaki farkın belirginleştiği noktalardan birkaçıdır.

İnsanoğlunun aydınlanmasında soru tekniğinin kullanılması onun bilişinde doğrudan anlatıma göre çok daha etkilidir. Sorulacak olan iyi planlanmış sorular kişinin gerekli hedef davranışları elde etmesinde büyük rol oynamakla birlikte bazı durumlarda her hangi bir izahata gerek kalmadan kişinin sorular yardımıyla doğruya ulaşması da mümkün olmaktadır.

Kullarının bu vasıflarını bilen Allah (cc) Kur'ân'ın inzal süreci içerisinde soru tekniğini murat ettiği hedef kazanımlar doğrultusunda aşamalandırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde soru sorma tekniğini dikkat çekmeye ve haber vermeye, hatırlatma ve uyarmaya, düşündürme ve bağ kurmaya, değerlendirme ve karar aldırma yönünde basamaklarda ele almak mümkündür:

"هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثَ الْغَاشِيَةِ."

"Ğaşıye'nin (kıyametin) haberi sana geldi mi?"⁵⁸

"وَمَا أَذْرِيكَ مَا الطَّارِقُ."

"Târik'in ne oyduğunu nereden bileceksin?"⁵⁹

Bu minval üzere ilk basamakta *dikkat çekmeye ve haber vermeye dönük soru tekniği* karşımıza çıkmaktadır. "وَمَا أَذْرِيكَ مَا", "ve mâ edrâke mâ..." dikkat çekmeye dönük soru kalıbını temsil ederken; "هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثَ" "hel etâke hadîsü..." haber vermeye dönük soru kalıbını temsil etmektedir.

Cevapları evet ya da hayır gibi kapalı uçlu görünüyor olsalar da bu sorularla, muhatabın sunulacak olan bilgiye dikkat ve ilgi düzeyinin artırılması hedeflenilir. Bu soru tipinde önemli olan muhatabın soruya vereceği yanıt değil vahiy grubu ile gelen ve aktarılan durumlardan gerekli ödev ve dersleri çıkartabilmesi için gereken odaklanmayı sağlamasıdır. Bilme ve kavrama düzeyine hitap eden bu kabil sorular ile kişinin istenilen düzeyde bir kavramı, olguyu, durumu veya ilkeyi öğrenmesi beklenir.

"وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَ أَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ..."

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde 'Bana vahyolundu' diyenden ve 'Bende Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim' diyenden daha zalim kim vardır?"⁶⁰

"أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ."

"Söyleyin öyleyse, (rahimlere) döktüğünüz meni nedir?"⁶¹

"مِمَّنْ", "mimmâ / mimmen..." düşündürmeye; "أَفَ", "e fe..." bağ kurmaya dönük soru kalıbıdır. Diğer bir deyişle birleştirici ve ilişkilendirici sorulardır.

⁵⁸ el-Ğaşıye 88/1.

⁵⁹ et-Târik 86/2.

⁶⁰ En'am 6/93.

⁶¹ Vakıa 56/58.

Kur'ân'da sunulan olaylar ya da olgular üzerinde bireyin sağlam bir analizde bulunmasına dönük olan bu sorularla analitik düşünebilme yetisi kazanması hedeflenir. Neden sonuç ilişkilerini buldurma da; bir sürecin aşamalarını analiz etmede; verilen olayların benzerliklerini ve farklılıklarını bulup çıkarmada etkili olan bu sorularla kişinin dini bilinci yükseltilir.

"الْمَ يَأْنُ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ..."

"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar."⁶²

"ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنِيهَا."

"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü yaratmak mı?"⁶³

"فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ."

"Böyleyken onlar acaba neden iman etmezler?"⁶⁴

"الْمَ يَأْنُ لِلَّذِينَ...وما...", "elem ye'ni ellezîne âmenû... ve mâ..."; "ء...أم...", "e... em..." değerlendirmeye; "فَمَا لَ...", "ve/fe mâ le-..." ise karar verdirmeye yönelik soru kalıplarını örneklemektedirler. Kişinin bir "şey" hakkında yargıya ulaşmasına, karar vermesine değerlendirmede bulunma denir. Bireyin sağlıklı kararlara ulaşabilmesi için elinde şaşmaz ilkelerin bulunması ve iyi çalışan bir değerlendirme mekanizmasına sahip olması gerekir. Kur'ân-ı Kerîm, insana yaşamını üzerine bina edeceği prensipleri sunar. Diğer yandan ferдин bu prensip ve ilkeleri doğru kullanarak sağlıklı kararlar alabilmesinde hissi, akli ve vicdani mekanizmalarının dengeli çalışmaları için ayarlayıcı da olur.

Yukarıdakilerin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde soru sorma tekniğinde dışarıdan ve de içeriden olmak üzere sorular iki kaynaktan gelmektedir. Dışarıdan sorular; çoğunlukla Kur'ân muarızlarının (kâfir, müşrik, münafık) bazı zamanlarda

⁶² Hadid 57/16.

⁶³ Nâzi'ât 79/27.

⁶⁴ İnşikâk 84/20.

inananların bazı zamanlarda da meleklerin yönelttikleri sorulardır.⁶⁵ İçeriden sorular; Allah'ın insanlara doğrudan yönelttiği, peygamberinden sormasını istediği veya insanların kendi kendilerine sormalarını emrettiği sorulardır.⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de soru tekniği ile ayrılmayan bir teknik daha mevcuttur ki o da tebyin dir. Bu teknik ile farkındalık ve ilgi düzeyleri arttırılacağı gibi kişiye ilke ve kavramların öğretilmesinde de etkili bir yöntemdir. Kur'ân bünyesinde gayb ile ilgili bir takım hususların kişiye öğretilmesinde, vahiy ile birlikte gönderilen birtakım ilkelerin sunulmasında ve tavihinde, yukarı kısımda da belirtildiği üzere soruların cevaplanmasında, gelmekte olan yeni şariat ve buna ait bir takım ritüellerin anlatılmasında ve tanıtılmasında kullanılmıştır.

Yaratılış olayı, evrenin yaratılış amacı, insanın hayata geliş gayesi, insanın bu âleme nereden geldiği ve nereye gideceği, insanın sorumluluğu, sorunu, kötülüğün ve iyiliğin neyliği ve nedenleri, adaletin ve düzenin temellerinin neler olduğu, melek, cin ve şeytanın durumları vb. çoğaltılması mümkün olan sorunsallar insanın hiçbir zaman cevaplarına potansiyelleri marifetleriyle ulaşamayacakları, haklarında ancak ilahi bilgilendirme ile kat-i bilgiye ulaşabilecekleri sorunsallardır.

Allah (cc) vahiy ile peygamberine ve de O'nun nezdinde tüm insanlığa bu kabil soruların cevaplarını açıklamıştır. Kur'ân'da gerek görüldükçe Allah (cc) tarafından takdir buyrulan ölçülerde bu konular hakkında bilgi verilmiş, bu bilgiler farklı şekillerle tekrarlanmış ve de tedricen tafsilatlandırılmışlardır.

2.2.2.3. Zorlukla Gelen Kolaylık

Hız. Muhammed (sav) daha dünyaya gelmeden babasını, ana kucağına en çok ihtiyaç duyduğu bir çağda validesini yitirmiştir. Yetim ve de öksüz kalan bu şerefli elçiyi Allah daimi gözetmiş sırayla dedesini, amcasını ve de ilk eşi mü'minlerin annesi olan Hız. Hatice (ra)'yi O'na destekçi ve de himayedâr kılmıştır. Risaletinde ise O kutlu elçiyi mucizelerin en büyüğü ve kıyamete değin kalacak olan Kur'ân-ı Kerîm ile desteklemiştir. Hız. Muhammed (sav) yaşamı içerisinde annesinin,

⁶⁵ Bakara 2/30, Teğabün 64/6.

⁶⁶ A'raf 7/163, Zümer 39/38.

hanımının, evlatlarının, dostlarının, mü'minlerin ölümlerine şahit olmuş; şehirlerin anası olan bağrında dünyaya geldiği Mekke'den koparılmış ve de hicrete mahkûm edilmiştir. Tevhit daveti karşısında zulüm ve aşağılanmanın türlü çeşitlerine sevdikleri ile beraber maruz kalmıştır. Yaşanan tüm bu acı ve olumsuzluklar peygamberin davasına olan bağlılığının, sabrının, fedakârlığının tarih zemininde yükselen demir perçinlerle birbirlerine tutturulmuş granit parçalarla örülmüş anıtı gibidir.

Risâlet görevi bünyesinde Hz. Muhammed (sav)'in en büyük yardımcısı olan ve de destek bulduğu kaynak Kur'ân-ı Kerîm dir. Vahiy; muarızlarına cevap vermede peygamberin yol göstericisi, maruz kaldığı kötü muamele karşısında kalbini teselli edici, yapması gerekenler konusunda öğüt verici, O'nun görevine duyduğu iştiyak ve azmi tetikleyici, ruhunu tezkiye edicidir.

Hz. Muhammed (sav), risâlet görevinin başlamasıyla insanları bu kutlu davet bünyesinde ilahi müjdeleme ile müjdeleyerek, ilahi uyarı ile uyararak, dine çağırırken zorluklarla dolu türlü durum ve de olaylarla karşılaşmıştır. Bu durumlar peygamberlik görevinin spesifikleşmesini gerekli kılmışlardır. Bunlara karşın Kur'ân da hali hazırda kullanmakta olduğu bilgi ve üsluplara yenilerini katmıştır. Mevcut yöntem/tekniklerde gelişme kaydedilirken yeni bir takım yöntem/teknikler ile takviye edilmiştir.

2.2.2.3.1. Tekrar Yöntemi

Bu yöntem, vahyin başlangıcından tamamlanmasına değin Kur'ân'ın sürekli kullandığı başlıca yöntemlerden bir tanesidir.⁶⁷ Aynı zamanda bu yöntem diğer tüm yöntem-tekniklerin etki düzeyini arttıran yardımcı bir yöntemdir. Nisyan ile malul olan insan hafızasını; onda taşıdığı bilgi ve de hissiyatı diri tutmak için kullanılması her daim gereklidir. Müstakilen inzal olunan vahiy grubu içerisinde bir olguyu, fenomeni, süreci niteleyen kavramların tekrarlanması; aynı vahiy grubu içerisinde bir

⁶⁷ Tâhâ 20/113.

kök cümlenin tekrarı; devam eden vahiy grupları bünyesinde hâkim bir davranışın, duygu ve de bilginin tekrarı şeklinde gerçekleşmektedir.⁶⁸

Hedef kazanımların, ferdin yaşamında kalıcı davranışlar haline dönüşebilmeleri; adımlara ve basamaklara ayrılan kazanımlar üzerinde bireyin profesyonelleşmesini sağlaması bakımından büyük öneme haizdir. Bu noktada “tekrar yapısı”, “tekrar oranı” değerleri karşımıza çıkmaktadır. Münhasıran bir ayet grubu içerisinde veya devam eden vahiy gruplarında tekrarlanma miktarları tekrar oranını; kavramın, konunun aynıyla ya da müteradif ifadeleri ile tekrar ediliyor olmaları ve kavramın, konunun tekrarında ilgili kazanıma yönelik eklemenin ve genişlemenin meydana gelmesi tekrar yapısını oluşturur.

Rahman Suresinde ve Alâk Suresi 1-5 ayetlerinde görülebileceği gibi belirli bir kök ifadenin ve kavramın ayet grubu özelinde tekrarlanması, aynı ifade ve kavramın ayet grubu özelindeki tekrar oranını gösterirken “düşünmez misiniz, anlamaz mısınız” gibi ifadelerin devam eden ayet gruplarında yer almaları Kur’ân’ın tamamına yayılan tekrar oranını örneklemektedir.⁶⁹

Ribânın kaldırılarak yerine sadaka ve de zekât müesseselerinin ikamesi süresince bu konu alanı ile ilgili olarak gelen ayet gruplarında hedef-kazanımların tesisi ve yanlışların iptali için meydana gelen aşamalılık ve de genişlemeler; hakeza kölelik, asabiyet, kabile fenomenleri yerine mü’min fenomeninin ikamesi için devam eden vahiy gruplarında gerçekleşen ekleme ve de açılımlar tekrar yapısını teşkil ederler.

Tekrar yöntemindeki bu yapı ve oran ilişkisi yeni gelen bilginin hafızaya seri biçimde işlenmesini, önceki bilgi birimleri ile bağlar kurarak hafızada kalıcılığının sağlanmasını, alanda genişlemeler vasıtasıyla kazanımlarda uzmanlaşma gerçekleştirilmesini sağlar. Bu özellikleri de onu diğer yöntem/tekniklerin ayrılmaz bir parçası kılar.

⁶⁸ Tekrar yöntemine farklı bir yaklaşım için bkz. Şanver, Mehmet., *Kur’ân’da Tebliğ Ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar y., İstanbul, 2001, s. 197.

⁶⁹ Bakara 2/44,76; Âl-i İmrân 3/65; Nisa 4/82; En’am 6/32,80; A’râf 7/65,169; Yûnus 10/16; Hûd 11/24,51

2.2.2.3.2. Örnek Olay (Kıssa) Yöntemi

İsimlerinden bir tanesi de Furkân olan Kur'ân-ı Kerîm'in başta gelen hedeflerinin içerisinde kişiye hak ile batılı; doğru ile yanlış ayırt edebilme yetisi kazandırmak yer alır. Böylesi bir gayenin birey açısından hedef/kazanıma dönüşebilmesi için örnek olay son derece etkili bir yöntemdir. Örnek olay (kıssa) yöntemi yaşanmış ve de yaşanacak hayat kesitlerinin Allah'ın takdirine uygun olarak Kur'ân bünyesinde aktarılmalarıdır. Bir olayın tamamının değil de buldurulmak istenen çözüme ve de benimsetilmek istenen ilkeye uygun olan kısmının vahiy grubu içerisinde yer almasıdır.⁷⁰ Kıssanın kendisi bir amaç değil hedef/kazanımı sağlamada bir öğrenme enstrümanıdır.⁷¹ Bu nedenledir ki Kur'ân bünyesinde aynı kıssa, farklı üslup ile farklı yönleri öne çıkartılarak verilmek suretiyle kişiye farklı bir problemin çözüm yolunu buldurma ya da kişinin değişik bir ilkeyi yaşama aktarmasını sağlamaya yöneliktir.⁷²

Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde kıssalar geçmiş ümmet ve peygamberlerin yaşam kesitleri olarak yer aldıkları gibi gelecekte yaşanacak olan kıyamet ve ahret sahnelerinden parçalar halinde de bulunurlar. Alışıla gelenin ötesinde Kur'ân'da kıssa hem geçmiş hem geleceği hem de tarih bakımından insan mefhumuna gayb olan zamanı kapsamaktadır. Örneğin yaratılış olayının, İblis'in isyanının bahsedildiği vahiy grupları gaibi bir zamana ait olan örnek olaylardır.⁷³

Yukarıda da değinildiği üzere kıssa yöntemiyle ilgili olarak önem arz eden diğer bir husus ise yaşam kesitlerinin bünyelerinde yer aldıkları vahiy guruplarının her birinin hakikat oldukları ancak amaçlarının salt bir olayı ya da süreci anlatmanın ötesinde bir ilke veya problem çözümüne ulaştırma görevini gerçekleştiriyor

⁷⁰ Kur'ân'da bulunan kıssalarla ilgili farklı bir değerlendirme için bkz. Halefullah, Muhammed Ahmed.

Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l Kasâsi (çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu y., Ankara, 2002, s.83.

⁷¹ Örnek olay yönteminin faydaları için bkz. Sünbül, Ali Murat., *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, Çizgi Kitapevi y., Konya, 2007, s. 355.

⁷² Örnek olay yönteminin etkili olduğu problem alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Mehmet Zeki., *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel y., Ankara, 2007, s.233.

⁷³ el-Bakara 2/30.

olmalarıdır.⁷⁴ Diğer bir deyişle Kur'ân, kıssaların değerlendirilmesinde ibret alma gayesinin benimsenmesini salık verirken tarihsel yaklaşımı da yermektedir. Bu durumun en açık tavzihi Ashâb-ı Kehf'in kıssasını aktaran vahiy grubunda insanoğlunun ıtılama sunulmaktadır.⁷⁵

2.2.2.3.4. Yemin Yöntemi

Yemin; sözün inanılrlılığını kuvvetlendirmek, doğruluğuna delil sunmak, ant vermek olarak anlaşılır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm açısından bu durum çok daha farklıdır. Allah (cc) bizzat kendi ef'âlinin şahididir. O'nun vahyi olan Kur'ân'ın delili de bizzat kendisidir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı yemin yöntemiyle insanoğlunun iletişiminin bir parçası olan yemin bir birlerinden ayrıdır.

Kur'ân'da bir yöntem olarak kullanılan yemin, bireyde üst düzey düşünce yetilerinin aktif hale getirilmelerini sağlar. Iraksak ve yakınsak düşünce, değerlendirci düşünce, eleştirici düşünce türlerinin sağlam teşekkülü ve doğru işlemeşi kişide mukim imanın tesisi, mü'min şahsiyetinin gelişmesi için gereklidir. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan yemin ifadeleri bağlamları içinde insan zihninin belli alanlarını aktive eden kodlar, ruhu aydınlatan saf bir ışığı devreye geçiren enerji kaynakları gibi işlev görürler.

Yemin yöntemi ile ferdin içinde doğup, yetişip, serpiildiği ortam ile hali hazırda çevresinde bulu verdiği imkân ve nimetlerin farkına vararak bunlarda bulunan Sünnetullah'ın idraki sağlanır. Varlıktaki ince denge ve nizamı idrak eden elbette kendi varlık ve yaratılışını da mütalaa edecektir. Düzen eğilimi ferdi ahlakilik doğrultusunda motiveyecektir. Böylesi bir saiklenme de kişiye tavır, tutum, fiiller üzerine değerlendirme yetisi kazandırır.

Solunan havanın rüzgâr olup estiğinde gözü kırılmaya zorladığı gibi yemin ifadeleri de insan zihninde pek kullanılmayan ya da vahyin öngördüğü gibi kullanılmayan alanların canlanmasına ve faal hale gelmesine vesile olur. Yemin

⁷⁴ Güneş, Abdulkaki., *Kur'ân Kıssaları Ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü y., İstanbul, 2005, s.106-107.

⁷⁵ Kehf 18/22.

yönteminin bu üstün yönünü gösteren birçok çarpıcı örnek vahyin bünyesinde yer almıştır. *Demir ve kalem* bu misallerin içinde değerlendirilebilir.⁷⁶

İnsan demiri bulur, kullanır. Ateşte onu eritir, saflaştırır. Onu işler Avlanmak, savaşmak için silah; pişirmek için kap; eşya üretmek için aletler; içine binip havada suda ve karada giden vasıtalar yapar. Bir iki cümlede özetlene bilen demirin hikâyesi insanlık tarihinde binlerce yılı kapsar. Bu tarihi ve onda teşekkül eden eklektik bir yapı olan bilgiyi insan kalemlerle kayda geçirir ve sonrakilere aktarır. Ancak ne demir ne de kalem insanların büyük çoğunluğunun günlük yaşam uğraşısı içerisinde bizzat üzerlerine bir idea olarak düşündükleri fenomenler değildirler.

İnsanların nasıl kullanıp menfaatlerine hizmet ettireceklerini düşündükleri salt varlıklardır. Ta ki vahiy gelip onların her birinin bir öz olarak insan ruhuna; birer varlık olarak dünya üzerine varlığın tek hakimi Allah tarafından yerleştirildiğini bildirsün.⁷⁷ İşte bu aşamada fert demir ve kaleme yalnızca kendisinden menfaat gözleyeceği meta olarak bakamaz. Çünkü her ikisi de insana verilmiş emanetlerdir ve bu emanetlerin gerçek sahibinin izni dâhilinde kullanımları gereklidir. Artık insanın davranışları ve bu fiillerin Allah'ın buyruğuna uygunluğu söz konusudur.

Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde yeminler insanı derûnî tefekküre yönlendiren vasıtalar gibidirler. Yemin yönteminin insan zihninde gerçekleşmesini sağladığı bu düşünce yolculukları bazen dinlendirici ve teskin edici bazen de sarsıcı ve ürkütücü olmaktadır.⁷⁸

Yemin ifadelerinde insanın yanı başında her gün şahit olduğu ve bir birleri ile bağlantılı olduklarını zannettiği olay, olgu ve varlıklar bir arada kullanıldığı gibi ilk bakışta bir biriyle doğrudan bir bağı görülemeyen unsurlar da kullanılmaktadır ki bu da kişinin nosyonunda ciddi bir yeniden yapılanma meydana getirir.⁷⁹ Yukarıda da temas edildiği üzere yemin yöntemi üst düzey düşünce yetilerinin kazandırılmasını

⁷⁶ Kalem 68/1; Hadid 57/25; Âdiyât 100/2

⁷⁷ Hadid 57/25.

⁷⁸ Nebe' 78/29-36; İnşıkak 84/1-12.

⁷⁹ Tin 95/1-4 ayetlerinde geçmekte olan İncir, zeytin, Tûr dağı ve insanın yaratılışı ile ilgili olarak farklı bir yorum için bkz. Er-Razî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer., *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*(çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Huzur y., İstanbul, 2008, XXIII, 241-245.

sağlar. Nihai hedefi ise ferdin yaşamında dinin ritüel ya da öğreti olmaktan öteye geçerek kişinin tüm varlığı ile bütünleşen canlı; işleyen çalışan; üreten bir varlık olmasını sağlamaktır.

2.2.2.4. Rabbinin Eğitiminde Ve Himayesinde Bir Peygamber

Peygamberin varlığı bir şahitliktir. Peygamber üzerine bırakılan ağır yükün altında dosdoğru durarak, kendisine teslim edilen ilahi emaneti hakkı ile taşıyarak, insanlık içinde güzel ahlakı temsil ederek, insanların günahlarına mazeret getirmelerine engel olur. O, bir insanın varlık sınırları dâhilinde ulaşabileceği yüce ahlâkın “*rol modeli*” dir.⁸⁰

Resûlullah’ın yetiştirilmesi Allah’ın (cc) kendi üzerine yazdığı sünnetidir. Allah (cc) çeşitli vasıtalarla ya da doğrudan vahyini seçtiği elçiye ulaştırır.⁸¹ Tabii olarak gelişen her yaşam durumu nebinin talimi gelişiminde bir adım niteliği taşır. Peygamberin hayatı, ilahi kudretin altında şekillenir.

Allah, O’nu bir an dahi olsa terk etmez.⁸² Kendisine verilen bu kutsal memuriyetin karşılığı sadece Allah katında karşılık bulabilir ki kendisi de bunun bilincindedir.⁸³

Resûlullah, insanları eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan Allah’ın adı altında birleşmeye çağırır.⁸⁴ İnsanlar canları, akılları, nesilleri, malları emniyet içerisinde huzurla yaşasınlar, dünyalarını ve de ahiretlerini ihya edebilsinler diye peygamber azim ve kararlılıkla mücadele vermek durumundadır.

Peygamberin çağrısının ulaştığı insanların bir kısmı O’na ittiba ederlerken bir kısmı da geliştirdikleri sapkın bağımlılıkların etkisi altında gayz kusarlar.⁸⁵ Varlık hakkında kurguladıkları, kendilerini “*menfaate*” ulaştırdığına inandıkları, ancak son

⁸⁰ Ahzâb 33/21, Mümteherine 60/4.

⁸¹ Nisa 4/163-165.

⁸² Duha 93/3.

⁸³ En’am 6/90, Kalem 68/3.

⁸⁴ Enbiya 21/25.

⁸⁵ Âl-i İmran 3/119.

tahlilde kendilerini helâke sürükleyecek olan *nosyonları*⁸⁶, vahye ayak diretmelerine hatta küfretmelerine⁸⁷ neden olmaktadır.

*Nevrotik*⁸⁸ bir biçimde “ben” peşine düşen isyankâr, kendi silüetine karşı geliştirdiği bağımlılık neticesinde suya düşen yansımasına “*hakikat*” değeri veren Narkisos’un derin, soğuk ve de karanlık göl suyunda boğulması gibi dehrin geçici nimetlerine aldanarak, kendisine verilen hayatı oyun ve eğlenceden ibaret addederek ahretini heba etmiş, zulüm batağına saplanmışır.⁸⁹ Madde bağımlısının, aklını sadece tek amacı olan sekârete ulaşma konusunda işlettiği, bütün potansiyellerini bu doğrultuda kullandığı gibi “*kibrinin*” tahakkümü altına girmiş olan insan da enesinin tatmini için sorgusuz sualsiz her türlü fiili işlemekten çekinmez. Derin *psikoz*⁹⁰ altında olan böylesi kimseler yaptıkları son derece aşağılık bir işi gayet makul ve doğru hatta kutsal addetmektedirler.⁹¹ Bu hallerine de meşruiyet kazandırmak için bir avuç toprak haline dönüşmüş olan ve ahrette yeniden diriltilecekleri günü bekleyen ölmüş babalarını şahitçi göstermekten de çekinmezler.⁹² Hâlbuki dipdiri olan peygamber, Allah’ın vahyi olan apaçık delillerle karşılarında onları bağışlanma ve hidayete çağırılmaktadır.⁹³

Peygamberin amacı ayetleri insanlara eksiksiz tebliğ; vahyi açıklayarak teybin; vahyin hedef/kazanımlarını bizzat uygulayarak talim etmektir. Kişi, Allah’ın (cc) inzal buyurduğu vahyine tabi olarak gerek bilişsel gerek duyuşsal gerekse devinimsel alanlarda öncelikle bir yüzleşme ve arınma yaşar. Ardından ise vahiy ile vaz’ olunan ilkeler sayesinde fitratına en uygun olan bir yaşamı kurar.

⁸⁶ En’am 6/130-131.

⁸⁷ Burada “küfr” kavramı kök itibariyle örtmek, gizlemek anlamlarında değil de Kur’ân’da kullanılmış olan; karşı çıkma, reddetme, isyan etme anlamlarında kullanılmıştır.

⁸⁸ Burada *nevrotik* kavramıyla saplantılı kişilik yapısı kastedilmektedir. Nevrozun yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Horney, Karen., *Günümüzün Nevrotik İnsanı* (çev.: A. Erdem Bagatur), Mert y., İstanbul, 1997, s.69 .

⁸⁹ Narsizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Twenge, Jean M., Campell, W. Keith., *Asrın Vebası Narsisizm İleti* (çev.: Özlem Korkmaz), 1.basım, Kaknüs y., İstanbul, 2010, s. 44.

⁹⁰ “psikoz” terimi burada kendi heyulasını, hakikatin yerine koyan anlamında kullanılmıştır.

⁹¹ Bakara 2/275.

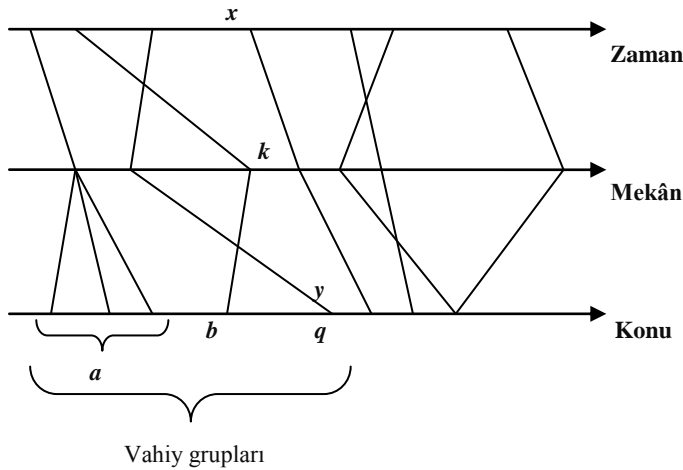
⁹² Bakara 2/170; Maide 5/104; Araf 7/28-95.

⁹³ Nisa 4/64, Saff 61/9.

2.2.2.4.1. Sarmal Yöntem

Kur'ân inzâl süreci içerisinde metinsel bakımdan çeşitlenen üsluplarda gelmiştir. Bazen secili, manzum bir yapıda gelen vahiy grupları bazı zamanlarda mensur biçimde indirilmişlerdir.⁹⁴ Kur'ân'a şekilsel bakıldığında çabucak gözlemlenebilen bu durum O'nun içeriği bakımından da geçerlidir. Allah'ın (cc) takdiri ile vahiy grupları tek düze bir konuyu baştan sona işlemek yerine çeşitli konuları bir arada değerlendirir biçimde gönderilmişlerdir.⁹⁵ Kişinin hedef kazanımlara ulaşmasında içeriğin, kişinin ihtiyaçları doğrultusunda parçalar halinde sunulması sarmal yöntemin temel ilkesidir. Vahiy gruplarında çeşitli konular uygun zamanlarda muhataplarına sunulurlarken içeriğe yeni bir takım bilgiler eklenmesiyle önceden verilmiş olan içeriğin farklı tekrarları da yapılır. Aynı zamanda evvelde hiç temas edilmemiş yepyeni bilgiler de vahiy gruplarının gövdelerine eklenir.

Şekil-2: Vahiy gruplarının zaman, mekân ve konu eksenlerinde dağılımı temsili sunumu

x , k ve y değişkenleri vahiy grubunun tek düze bir frekansta değil de zaman, mekân ve de konu bağlamlarında değişken oranlarda inzal olduğunu göstermektedir.

⁹⁴ Kur'ânî çeşitlilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bâzergân. Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci* (çev.:Yasin Demirkıran), Fecr y., Ankara, 1998, s. 17.

⁹⁵ İsra 17/106.

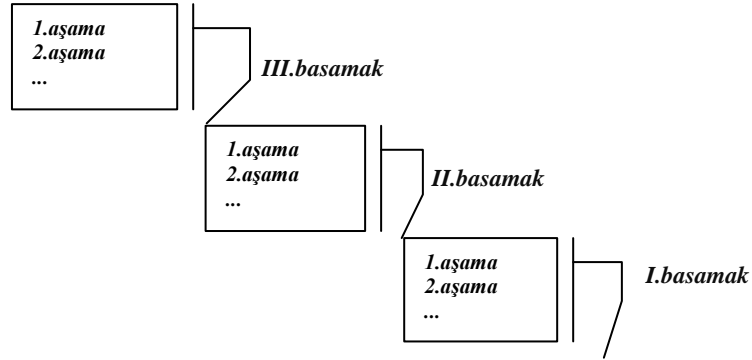
İslâm dininin iman esaslarının ve bunlar muvacehesinde şekillenen amel unsurlarının bir birleri içerisinde *kaynaşıklılık* ve *aşamalılık* halinde yeni eklemeler ve de tekrarlarla vahiy gruplarının bünyelerinde yer almaları ve de vahiy gruplarının değişken dönemlerde inzal olunmaları Kur’ân-ı Kerîm’deki sarmal yapıyı oluştururken mezkûr yapının Hz. Muhammed (sav)’in ve mü’minlerin yaşamında inşası ise sarmal yöntemi meydana getirir.

2.2.2.4.2. Basamaklılık (Tedricîlik) Yöntemi

Kişide, istendik davranış ve tutum değişikliklerinin hedeflenen düzeyde gerçekleştirilmeleri her zaman bir seferde mümkün olamaz. Hele ki hedef/kazanım bireyin tüm fenomenolojik alanında derin etki ve değişim meydana getirecek türden ise kişinin bu hedef/kazanımlara ulaşması için iyi planlanmış *basamaklılığa* ve de *aşamalılığa* ihtiyaç vardır. Ferdin içinde bulunduğu konjonktür, çevresel şartları algılayış biçimi ve bu daire içindeki fiilleri bir arada değerlendirilerek kişinin *fenomonolojik alanı*⁹⁶ betimlenir. Akabinde ise bireyin, hedef/kazanımlara göre konumunun teşhisi yapılır. Yapılan analiz neticesi elde edilen veriler kişiyi hedef/kazanımlara ulaştırmada izlenecek yolun temel koordinatlarını verecektir. Böylece hedefe giden yol birbirinin ön belirleyicisi olan aşamalara, birbirlerini tamamlayan basamaklara ayrılır. Aynı zamanda her bir aşama bir diğerinin kolaylaştırıcısı niteliğindedir.

⁹⁶ Özetle “görüngü bilim” şeklinde anlam verebileceğimiz fenomenoloji kavramı fenomenolojik alan tamlaması haline dönüştüğünde; bireyin içinde doğup büyüdüğü ve karşılıklı etkileşim içerisine girdiği varlık âleminin yine o bireyin benliğinde bıraktığı iz anlamına gelir. Ancak bu iz bireye istemsiz olarak dışarıdan gelmez bireyin arzularında, eğilimleride bu iz oluşmasında etkin görev alır. *Fenomonolojik alan* kavramı ile farklı değerlendirme ve ayrıntılı açıklama için bkz. Adler, Alfred. (1870-1937), *Kişilik Bozuklukları Ve Toplumsal Bütünleşme* (çev.: Belkıs Çorakçı), 1.baskı, Say y., 1983, s.37; Burger, Jerry M., *Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri* (çev.: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), 1.baskı, Kaknüs y., İstanbul, 2006, s. 420.

Şekil-3:Vahiy gruplarında basamaklılığın ve aşamalılığın temsili gösterimi

Tedricîlik yöntemi esasen vahyin sosyolojik alanda (ribâya dayalı ekonomi yerine zekât müessesesinin temini, sınırlandırılmış mükellefiyeti, köleliğin ve asabiyeğin ilgası ile ümmetin inşası, kadının konumu, cihat anlayışı, vb.) işe koştığı bir yöntem olsa da burada fert bazında kullanıldığı şekli değerlendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği ilk üç temel ilke *okumak*, *temizlik*, *tekbir* kendilerinden sonra gelen tüm aşamaların ön belirleyicisi ve de kolaylaştırıcısı niteliğindedirler. Bu durumun en yalın örneği namaz ibadetinde ortaya çıkmaktadır. İnsanı namaza hazırlayan ilk aşama yaratılış olayını ve evrendeki düzeni idrakidir. İkinci basamakta gelen temizlik ile de bütün pislikler (putlar; Allah ile insan arasında aracılık ettiği inanan her nevi varlık ve bunlara ait apriori, insanın ruhunu ve bedenini fesada sürükleyen *şeyler*) insan ruhundan ve fiziki ortamından atılır.

Üçüncü adımda gelen *tekbir* ile her bir birey tek ve eşsiz olan Allah'ın adı altında birleşmeye çağrılır. Artık birey doğrudan rabbine yakarabilir. Son aşamada ise belirli bir karaktere bürünen misyon; namaz ritüeli müslümanın yaşamında ikame edilir. Kul ve rabbi arasında somut bir bağın kurulması evrene içkin olan Allah inancını bireyin yaşamında sabit bir çizgi haline getirir. Kul bu yolla rabbine ulaşarak aracısız biçimde arzuhalini aktarabilir. Diğer taraftansa fert her an rabbinin kendini gözettiği bilinci ile bu sistemli çizgi etrafında şekillenen bir yaşam biçimi meydana getirir. Allah'ın huzuruna açılan kapı olan namaz ile kişiye yeni bir basamak ve bu basamakta yer alan yeni aşamalar sunulur. Aynı zamanda bu basamak ve aşamalar namazın sıhhati ile doğrudan bağlıdır.

Namaz kılan birey yeryüzünde öksüz ve yetim kalanları, velisi bulunmayanları görüp gözetmekle yükümlüdür. Namaz kılan birey Allah'a duyarlı olduğu gibi O'nun yarattığı varlığa da duyarlı olmalı ihtiyaç sahiplerine el uzatmada tereddüt etmemelidir.⁹⁷ Böylelikle namaz ibadeti yeni bir müessesenin (sadaka-zekât) kurulmasında öncül bir basamak halini almış olur.

Bazı durumlarda birey hedefe giden yolda belirlenmiş olan bir aşamada başarısız olabilir. Bu durumda ise kişinin aynı adımı tekrarlaması sağlanır veya hedefe ulaşmada alternatif bir basamak sunulur. Yukarıda değinildiği üzere bu ilkede ağırlıklı sosyolojik yönetime bağlı bir husus niteliği taşıyor olsa da vahyin tencîmi bünyesinde fert bazında örnekleri mevcuttur.

Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde Hz. Muhammed'e (sav) ve mü'minlere yapılan uyarılar,⁹⁸ içinde yer aldıkları ya da kendilerinden sonra gelen vahiy gruplarında tekrarlanması gereken aşamayı da bildirirler. Resûlullah'ın, Abdullah b. Mektûm'a yönelik tutumu karşısında yapılan uyarı⁹⁹ O'na tebliğ görevinde geri bildirim niteliği taşımakta ve bu vazifeyi ifa ederken gözetmesi gereken standardın muhatabın İslam'a karşı iştiyak ve de arzusu olması gerektiğini emretmektedir.¹⁰⁰ Hedeflenen aşamanın herhangi bir basamağında gerçekleşen hata karşısında tekrarın gerekli görüldüğü durumlara misal getirilebilecek bu hadisede karşımıza *geri bildirim* kavramı çıkmaktadır. Geri bildirim vahyin belirlediği aşama ve basamaklarda bireyin aldığı yol; verilen görev içindeki başarı düzeyi hakkında ferdi haberdar etmektir. Böylece vahyi hayata aktarma konusunda kendisine düzenli haber verilmesi kişinin, rabbinin gözetiminde bulunduğu olan inancı kuvvetleneceği gibi, kişi atmış olduğu adımların doğruluğu veya yanlışlığı konularında mutmaîn olur. Bununla beraber Hz. Muhammed'in (sav) Mekke döneminde göğüslediği tepkiler ve de O'nun şahsına yönelik alçakça ithamlar karşısında peygamberi öven, O'nu yücelten, görevinin

⁹⁷ Maun 107/1-7.

⁹⁸ Koç, Ahmet. *Kur'ân'da İnsan Ve Hz. Muhammed Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, Rağbet y., İstanbul, 2005, s.51, 52.

⁹⁹ Suyûti, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman., *Esbâb-ı Nüzûl* (çev.:İbrahim Seyfi Oymalı), Fatih y., İstanbul, ts., II, 707.

¹⁰⁰ Abese 80/1-11.

ulviliğini ve meşruiyetini kesin ifadelerle ortaya koyan vahiy grupları inzal olmuşlardır.¹⁰¹

2.3. TENCİMÜ'L-KUR'ÂN VE DÖNEMİN TOPLUMU

Toplumun teşekkülü hakkında biyolojik/tekâmülcü, mekanik/ayırıştırıcı, sınıflayıcı, cebriyec/suni olmak üzere çeşitli yaklaşımlar¹⁰² bulunsa da esas itibariyle sosyallik/beşerilik potansiyeli, dil becerisi gibi insanda yer alan potansiyellerden bir tanesidir ve de tabiidir. Burada dil örneğini verdik çünkü *tabii potansiyel* ifadesi ile kastımız yeme içme gibi insanın *biyolojik güduları* ile karıştırılmasını engellemektir. İnsanoğlu dili kullanmaya üretmeye kurallaştırmaya ve değiştirmeye muktedir bir varlık olarak dünyaya gelir ancak dile ilgili bu aşamaların hangi düzeyinde kalacağı iradi, genetik ve çevresel bir sorudur. Aynı şekilde insan beşeri potansiyel ile dünyaya gelir ancak bu sosyalliğin neresinde duracağı kendiliği ile alakalı bir sorudur.

Ferdi olan ile toplumsal olan arasında bir ayrıma gitmek ve kalın çizgiler ile sınırlamak bir söylemden öteye gidememiştir. Bunun sebebi insanoğlunun var olduğu her anda bir beşeriyetin de yaşıyor oluşudur. Nitekim Kur'ân da bir insana ümmet sıfatlandırmasında bulunmaktan çekinmez.¹⁰³ Bunun sebebi yeryüzünün halifesi yani yeryüzündeki varlıklarla (ki bu noktada *diğer insanlar* faktörü daha önceliklidir) ilişki içerisinde bulunabilen bir varlık olarak yaratılmış olmasında yatar.¹⁰⁴ İnsanın genelde varlık ile özeldede insanlar ile gerçekleşen münasebetinde değişme ve de değiştirme vardır. Her bir insanda bulunan bu değişme ve de değiştirme hali *sosyal yapıyı* meydana getirir. Sosyal yapının ürünleri ise *sosyal formu* ikame ederler. Ancak sosyal yapının meydana gelişini salt fizyolojik ihtiyaçlara bağlamak; insanı tehlike anında sürü oluşturan, kıtlık anında birlikte gezinen hayvanlar gibi tahayyül etmek ya da hükmetme ve kendini yüceltme

¹⁰¹ Kalem 68/2-15, Duha 93/3.

¹⁰² Aslantürk, Zeki., Amman, M. Tayfun., *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, 6.basım, Çamlıca y., İstanbul, 2009, s.32.

¹⁰³ En-Nahl 16/120.

¹⁰⁴ Benzer bir değerlendirme için bkz. Lord Northbourne., *Modern Dünyada Din* (çev.: Şehabeddin Yalçın), 3.basım, İnsan y., İstanbul, 2003, s.40.

komplekslerini toplumun oluşum nedeni saymak¹⁰⁵ insanı yaratılış halinden daha aşağı bir seviyeye indirgemek olur.

Kur’ân bu kabil fikriyatı da bünyesinde değerlendirir ve de kınar. Beşerilik, Allah’ın yarattığı kullarına bahsettiği özlerden (kalem ile yazmak, demiri işlemek, yıldızlarla yol bulmak vb.) bir tanesidir. Salt bir saiklenme (yalnızca bir güdülenme) olarak değerlendirilmesi yanlış olur. Diğer yandan *sosyali*¹⁰⁶ insanın diğer insanlar ile etkileşiminden doğan ve de “*insanı tahakkümü altına alan bir organizma*”¹⁰⁷ gibi düşünmek ve olduğundan farklı bir şahsiyetle neredeyse ona “*tanrılık atfetmek*”¹⁰⁸ son derece hatalıdır ki Kur’ân’ın bu anlayışa da itirazı vardır.¹⁰⁹ Öyleyse sosyallik yani beşerilik Allah’ın insana fitraten verdiği ve de insanın hamuruna merc ettiği bir olgudur.¹¹⁰ Ancak bu olgunun tabii yaşamda ne şekilde zuhur edeceği insanın diğer insanlar, varlıklar ve de bizzat kendisi ile olan enteraktif ilişkileri tarafından ortaya konur. Diğer bir deyişle kişinin genetik yapısı, duygu durumu, fikri hali ayrıca coğrafi konumu, etrafında bulunduğu insanlar ve onların bireysel durumları ve kişiler arası ilişkileri ve daha çoğaltılabilecek birçok faktör¹¹¹ bizzat ferdin kendi varlığında bulunan beşer ile etkileşime girer ve insanlar arası bu bağ da *toplumu* meydana getirir. Kur’ân-ı Kerîm bu noktada beşeriyete ilkeler vaz’ eder ve bu ilkelerin yaşama aktarılmasında metotlar sunar.

İnsanoğlu, Allah’ın elçiler vasıtası ile sunduğu ortak yaşam ilkelerini alıp, benimseyerek dünya ve ahretini ihya eder. Aksi bir durum ise *zulüm* olur.¹¹² En yalın ifade ile *zulüm*: insanoğlunun, yaşam kavramına Allah’ın vermiş olduğu manadan farklı bir anlam ve gaye yakıştırmasıdır. Bir apriori/töz olarak fikriyatı zuhur eden bu temayül kendisini fizik yaşamda *şer* olarak gösterir.

¹⁰⁵ Adler, Alfred., *Kişilik Bozuklukları Ve Toplumsal Bütünleşme* (çev.: Belkıs Çorakçı), 1.baskı, Say y., İstanbul, 1983, s.56.

¹⁰⁶ Sosyal: fertlerde özler halinde bulunan ancak birleştiğinde kendisini ikame eden parçalardan farklı bir varlık olan toplumu meydana getiren enteraktif tözün adıdır.

¹⁰⁷ Durkheim, Emile., *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (çev.: Cenk Saraçoğlu), Bordo Siyah y., İstanbul, 2010, s.51.

¹⁰⁸ Arvasi, S. Ahmed., *Eğitim Sosyolojisi*, Burak y., İstanbul, 1999, s.60.

¹⁰⁹ A’raf 7/28, Hud 11/109.

¹¹⁰ El-Hucurât 49/13.

¹¹¹ Krech, David., Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980, s.226.

¹¹² A’raf 7/177.

Kendisine nefsinin *ihya* ve *helak* potansiyeli verilmiş olan insanoğlu¹¹³ şer üzerede birleşebilir ancak bu birliktelikten sömürüyü ve sultayı harç edinmiş sosyal yapılar teşekkül eder ki böylesi yapıların çöküşleri de bir o kadar vahim olmuştur.¹¹⁴ Diğer yandan Allah'ın elçiler ve de Kitaplar vasıtası ile inzâl buyurmuş olduğu vahyini şiar edinerek ikame edilen sosyal yapılar içlerine hile ve şirk karıştırılmadıkça huzur ve adalet membaı olurlar.¹¹⁵

Sosyal yapı ve onun görünen yüzü olan sosyal form Kur'ân açısından yukarıda serd edilmeye çalışıldığı şekli ile *hak* ve *batıl* olmak üzere iki türdür.¹¹⁶ Kıyamet yani Allah'ın bilinen varlık âlemi için murat ettiği ecel vakti gelinceye dek bu iki hasmın mücadelesi devam edecektir. Tümüyle beşeriyet bu yönü ile geçmişin ve bugün olmakta olanın canlı bileşkesidir. Sosyal olan tek bir fertten farklı ancak varlığını fertlerden alan bir bütündür. Toplum içinde fert, yani ferdin sosyal olan hali sinir sisteminde nöronların oluşturduğu sinaps ağları gibidir.¹¹⁷ İki tür varlık oldukları bellidir ancak birbirlerine karşı sınırlarını net bir şekilde çizmek sonu gelmeyecek bir faaliyettir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de sosyal alana yönelik bir sesleniş aynı zamanda o sosyal çevreyi oluşturan her bir bireyden ulaşması istenen bir hedef/kazanıma işaret etmekte iken ferde gönderilen her bir emir, yasak ve de tavsiye ile tüm topluma bir istikamet tayin ediliyor demektir.¹¹⁸

Kur'ân, sosyal yapının ikamesi ve tanzimi için ilkeler; sosyal formun şekillendirilmesi için *örneklemeler*¹¹⁹ sunar. İlahi vahiy ile sunulan ilke ve örneklemeler insanların uymakla yükümlü olduğu değiştirilemez esaslardır ve de

¹¹³ eş-Şems 91/7-10.

¹¹⁴ A'raf 7/162.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/104.

¹¹⁶ Sebe' 34/49.

¹¹⁷ Sinir uçları/uzuvları olan sinapslar birbirlerine asla temas etmezler ve kıvrım kıvrım uzayıp giden oto yollar gibi vücudun türlü yerlerinin bir biri ile iletişim ve etkileşimini sağlarlar. Toplum içi insanlar arası etkileşim çoğu zaman doğrudan değil de sinir hücrelerinde (nöronlarda) olduğu gibi karmaşık yol ve yöntemlerle gerçekleşir. Bir toplumda birbirini hiç tanımayan bireyler gerçekleştirdikleri katılımlar ile birbirlerini etkiler ve birbirlerinden etkilenirler. Plotnik, Rod., *Psikolojiye Giriş* (çev.: Tamer Geniş), 1.basım, Kaknüs y., İstanbul, 2009, s.48.

¹¹⁸ et-Tevbe 9/71.

¹¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in sunduğu örneklemeler ile mevcut sosyal yapının şekillenmesine katılımı hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Güneş, Abdülbaki., *Kur'ân Kıssaları Ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü y., İstanbul, 2005, s.106-111.

sorgulanmaya kapalıdır. Buna karşın insan icadı olan unsurlar her an değişebilir ve de değiştirilebilirler.

İlahi kanunlarla belirlenmiş sosyal formun değişim prosedüründe ise esas alınacak olan yegâne ölçüt yine vahyin belirlediği ilkeler olmalıdır.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sürecinin toplum ve dönem bakımlarından vetiresi ve bundaki erkânın tavzihi yukarıdaki kaideler ışığında etüt edilmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Kur'ân'ın Nüzûl Ortamı Olarak Seçtiği Toplum Ve Konjonktür

Kur'ân'ın nüzûl alanı, Asya ile Afrika kıtaları arasında yer alan ve her iki kıtanın da yaslandığı bir yastık gibi uzanan Arap yarım adasının batı kıyısında Kızıl deniz sahilinden 100 km içeride bir bölgedir. Etrafı engin dağlar ile çevrili bir vadi içinde yarım hilal gibi uzanan karasal iklimin en sert hallerinin görüldüğü, yaz dönümünde gündüzleri sıcaklığın insan için ölümcül düzeye ulaşabileceği, bazı dönemlerde ise etrafını bir elips şeklinde saran dağlara doğru hızla yükselerek soğuyan vadi rüzgârının getirdiği yoğun yağışla sellerin aşındırdığı Mekke şehri bu coğrafyanın merkezindedir. Bu merkez ise Arap yarım adasının doğu ve batısını kuzey ve güneyini bir birine bağlayan yolların zorunlu kesiştiği bir yerdir.

Aynı zamanda Afrika'dan ve güney Arabistan'dan gelen ticaret yollarının da üzerinde birleşerek tekrar Akdeniz'e kuzey Arabistan'a ve Asya'ya doğru ayrıldığı bir kavşak noktadır. Mekke üzerinden geçen yol, çoğunlukla itriyatın bu güzergâhtan taşınarak Akdeniz kıyılarına ulaştırılmasından dolayı *Misk Yolu* diye anılmıştır.¹²¹

Ancak O'nu asıl değerli kılan insanların *Haram* adıyla müsemma olan topraklarında bir araya gelmelerini ve yine O belde içinde *Harem'de* yer alan *Kâbe* huzurunda imanlarını tazelemelerini ve itaatlerini göstermelerini Allah (cc)'ın murat etmiş olmasıdır. Allah (cc), Hz. Muhammed (sav)'den öncede Mekke şehrini Hz. İbrahim (as) ve oğlu Hz. İsmail (as) için de bir ikametgâh kılmıştır.

¹²⁰ en- Nûr 24/1; Mezkûr sûre-i celîlede sosyal birlikteliğin en temel ögesi olan ailenin oluşumuna yönelik ilkeler emrolunmaktadır. Burada misal getirdiğimiz Nûr Sûresi birinci ayeti ise hakkın tesisi için emredilen kriterlere uyulması gerektiğini beyan etmektedir.

¹²¹ Çelikkol, Yaşar., *İslam Öncesi Mekke*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2003, s.42.

Mekke jeopolitik konum fehvasınca yukarıda tavzihe gayret edildiği gibi iken demografik yapı itibariyle; üzerinden geçen ticaret yollarını kullanan Arap kabilelerinin yerleşik hayata geçerek bu beldeyi kendilerine yurt edinmeleri ile oluşan bir morfolojiye sahipti.

Nüfusun yerleşim biçiminde yegâne belirleyici unsur Kâbe'ydi. Bu şehrin evlerinin ve avlularının yöneldiği gibi sosyokültürel ve ekonomik temeller de Kâbe'ye yönelmişlerdi. Bu yönüyle Mekke diğer tarıma dayalı kurulan şehirler kuralına aykırı bir yapı arz ederdi.

Fuarcılık ve açık pazar faaliyeti bunlara dayalı hizmet sektörü (Kâbe'nin bakımı, gelen yolcu ve ziyaretçilerin ihtiyaçları ile ilgilenmek) ve kervan ticareti Mekke halkının ana geçim kaynaklarını teşkil ederlerdi. Şehirde ikamet eden medeni/hadariler bulunduğu gibi şehre dönem dönem uğrayan ve hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan a'râb/bedevîler de mevcuttu.

Şehre ait kültürel ve ekonomik faaliyet alanları Mekke'nin yerleşik aileleri tarafından paylaşılmış ve iyice ayrılmış bir icra konusu olmuşlardı. Ataerkil aile yapısına mensup ve asabiye bağları ile bir birlerine bağlı kabilelerin Mekke ile ilgili kararları aldıkları bir idare meclisi de mevcuttu. Mekke halkı arasında hiçbir bireysel hakkı bulunmayan veya hakları ipotek altına alınmış köleler ve köleleştirilmişlerde bulunmaktaydı ancak bu kabilden olanların temsili söz konusu dahi değildi. Bu meclis namı diğer *Daru'n-Nedve* kabile temsilcilerinin bir araya geldikleri; şehrin idaresinde nihai makamdı. Bu şûrada alınan kararlar yazılarak Kâbe'ye asılır böylece resmîyet kazanırdı.¹²²

Kâbe duvarları *muallakalara* da ev sahipliği ederdi.¹²³ Sözlü geleneğin zirve yaptığı İslâmiyet öncesi Arap kültüründe şiirin ve şairlerin önemli bir yeri vardı. “Allah'ın oğulları” olduklarına inanılan cinler ile şairlerin bilinmez bir bağ vasıtasıyla haberleştiğine inanılırdı.¹²⁴

¹²² İbn İshak, Muhammed, *Siyer* (thk.: M. Hamidullah) (çev.: Sezai Özel), Akabe y., İstanbul,1988, s.149-152

¹²³ Sırma, İhsan Süreyya., *İslam Öncesi Mekke Dönemi Ve Hz. Muhammed*, 17.basım, Beyan y., İstanbul, 2006, s.34

¹²⁴ En'âm 6/100

Etrafı dağlar ve çöllerle çevrilmiş Mekke halkı, şairlerin coşkulu, sübjektif, bazen gece siyahı kadar karamsar, bazen arsız bir saksığan çılgılığı kadar alaycı, bazen de gün batımı kadar efkârlı beyitleri ile çizdiği manevi iklime kapılırdı. Kimi zaman güler, kimi zaman kızar, kimi zaman anlamsızca korkarlardı.

Muallâka-i Seba (Yedi Askı) bu kültürün önemli bir parçasıydı. Panayır zamanları Mekke gecelerinde hesapsız “eğlenceler” düzenlenir, şarap su gibi tüketilir, yakılan ateşler Mekke vadisinde rakkaselerin danslarına eşlik ederlerdi. Gündüzleri Kâbe içini ve etrafını dolduran putlara sunaklar sunulur, kurbanlar kesilir, ıslık ve alkışlar eşliğinde tavaf gerçekleştirilir, bolluk, bereket ve güç için dualar edilirdi.¹²⁵

Mekke halkının ithal ettiği sadece ticaret malları değildi onların yanı sıra inanç konusunda da İran’dan efsaneler, Mezopotamya’dan putlar, Afrika’dan büyü ve sihir de gelmekteydi.¹²⁶ Kâbe dimdik ayakta durmaktaydı. Ancak Din, parçalanarak tuz buz olan bir kristal objenin uzayda sayısız yöne savrulduğu gibi kalplerde bölünmüş ve de ayrılmıştı. Şirk, İslam öncesi Mekke halkının inanç yapısını özetler tek kavramdı. Elbette Mekke site devleti sınırları içerisinde yaşayan Hiristiyan, Yahudi, Pagan (kabile ve atalar ruhuna inanmak), Fetiş (taşların ve madenlerin içerisine giren ve bunlarda gezinen ruha inanma) ve Hanif inancına sahip kimselerde bulunmakta idi ancak sosyolojik yapıya katılım ve etkileri yok denecek derecede az olduğundan toplumsal fonksiyon bakımından burada etüde gerek görmüyoruz.

Finansal yapının temelinde faiz sistemi yer alıyordu. Bu nedenle Mekke’de giderek zenginleşen ve halkı ticari bakımdan ipotek altına alarak aile ve hatta kabileler üzerinde baskı kurarak şehrin idari kararlarına ve daha da ileri giderek ahlaki-hukuki esaslara nüfuz eden bir sömürenler tabakası meydana gelmişti.

Diğer yandan ailenin ekonomik kaynakları ve idaresi babadan oğla intikal etmekte olduğundan ailede erkek çocuklarının varlığına ve de gelişimlerine önem veriliyor, kız çocuğu ise ailenin kazancını dışarıya kaçırarak ve başkasının soyunu

¹²⁵ İbn İshak, Muhammed., *Siyer* (thk.: M. Hamidullah) (çev.: Sezai Özel), Akabe y., İstanbul,1988, s.149-152

¹²⁶ Günaltay, M. Şemsettin., *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2006, s.237

aileye karıştırarak bir varlık olarak telakki ediliyordu. Kız çocuğunun doğumu utanç kaynağı ve yüz karası görülüyordu.¹²⁷ Kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek bu durumu aklamının bir yoluydu.¹²⁸ Evladını öldürecek kadar ileri gidemeyenler ise onları evde hapseder, sevgilerinden mahrum bırakırlardı.

Ataları, kabileyi, putları onurlandırmak adı altında doğru sanılarak işlenen sayısız zulüm pek az bir iyiliğin bedeli olarak reva görülürdü.¹²⁹ Bu ahval altında Allah, babaları uyarılmamış¹³⁰, ümmi Mekke halkına ve etrafındakilere rahmetini dalga dalga ulaştıracak olan Kur'ân'ı ve resûlü yetiştirmiştir.

2.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'den Sosyolojik Bir Tanı Cahiliye

Daha önce “*Kur'ân-ı Kerîm'in İnzâl Sürecinde Etkinliğini Sağlayan İlkeler*” başlıklı bölümde değerlendirildiği üzere Kur'ân'ı topluma arz sürecinde de müessir kılan unsurların başında muhatabı mükemmelen tahlili gelir. Kur'ân'da mu'ciz biçimde vahyin iniş ortamı olarak seçilen toplum teşhis edilmiştir. Tanılama aplikasyonundan geçirilerek mezkûr topluma *cahiliye toplumu*; onu meydana getiren yapıya *cahiliye* ismi verilmiştir.

Sosyal yapı kavramı olarak cahiliye; salt İslam öncesi 200 yıllık bir zaman diliminde Mekke ve çevresinde gelişen yerli Arap toplumunda var olmuş olan sosyal yapının özerk adı değildir. Vahiy dışı müesseseleşmiş toplumsal yapıların ortak adıdır. Bu bağlamda İslam öncesi Mekke Toplumu da Kur'ân-ı Kerîm'de çerçevesi çizilen *Cahiliye* tanımına bilfiil emsal teşkil etmektedir. Bu yönüyle cahiliye, münferit-tarihsel bir kavram değil İlahi kaynaklı nesnel-sosyolojik bir tanıdır.

Cahiliye sosyal yapısı, tarihte müteaddit defalar tekerrür etmiştir. İslam öncesi Mekke toplumu kendine özgü yönleriyle tarihi süreçte cahiliye için bir nüks mevkiidir.

¹²⁷ en-Nahl 16/57.

¹²⁸ en-Nahl 16/59.

¹²⁹ en-Nûr 24/39.

¹³⁰ A'raf 7/172-173.

Cahiliye, sosyolojik bir tanı olması bakımından Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde değerlendirilerek elde edilecek veriler vahyin, inzal sürecinde dönemin toplumuyla gerçekleşen diyalogunun “Nasıl?” ve “Neden?” sorularıyla ilgili yönüne cevap vermede aydınlatıcı bilgiler sunacaktır.¹³¹

2.3.1.1.1. Cahiliye Kavramının Tahlîli

Cahiliye, kök itibariyle bilmenin zıddı (olumsuzu değil), gizlemek, sabit fikirli olmak (bilmeye ayak diremek anlamına) anlamlarına gelen sülasi bir fiil olan "جهل" C-h-l kökünden türemiş bir isimdir.¹³² Bu manaların yanı sıra C-h-l fiiline ilim ve ilmi sistem dışına çıkan fiillerin gerekçesi olan bilgi yoksunluğu, bir şeye aslına uygun düşmeyecek biçimde inanmak, bir hususta gereği gibi hareket edememek gibi anlamlar verilmiştir.¹³³ Aynı zamanda bir kimsenin kendisine ihtiyacının bulunmadığı konularda bilgi sahibi olup, asıl ihtiyacının bulunduğu konulardan ise gafil bulunması şeklinde de yorumlanmıştır.¹³⁴ Terim olarak *Cahiliye* ise yabancılaşma, Allah ve resulünden bihaber olma hali; hassaten de İslam'dan önceki fetret devri biçiminde tanımlanmıştır.¹³⁵ Bazı kaynaklarda “*cehl*” ; durulmak, sakinlemek manasına hasredilen “*hilm*” kavramının zıddı olarak aşırıya gitmek şeklinde de tarif edilmiştir.¹³⁶

¹³¹ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Aybakan, Bilal. “Kur'ân (Vahiy) Monolog mudur Diyalog mudur?”, *Kur'ân ve Tefsir araştırmaları-III, İSAV*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s.289-295.

¹³² İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, “chl” md., s.228.

¹³³ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağib (357/967), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., “chl” md., s.102.

¹³⁴ İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, ts., “chl” md., XI,129,130.

¹³⁵ Ferâhîdî, Abdurrahmân Halîl b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirâî), y.y., ts., “chl” md., III, 390.

¹³⁶ Akman, Mustafa., Kur'ân'da Cahil Cahiliye Cehalet, Buruc y., 2005, s.11-15.

Kur'ân-ı Kerîm'de ise C-h-l sözcüğü türevleri ile birlikte 24 yerde geçmektedir. Bunların dördünde doğrudan *Cahiliye* kavramı kullanılmıştır:

" ثم أنزل عليكم من بعد الغمّ أمانة نعاسا بعشى طاعة منكم و طاعة فذ أهتمهم أنفسهم يظنون بالله غير الحقّ ظنّ الجاهليّة... "

"Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir grup da, Allah'a karşı haksız yere cahiliye zannına kapılıyorlar, ..." ¹³⁷

Ayet-i celilede yer alan "ظنّ الجاهليّة" "*cahiliye zannı*" tamlaması ile İslam'ın geldiği toplumda hâkim olan tanrı tasavvuruna işaret vardır. Dönemin toplumunda deistik tanrı anlayışı hâkimdi. Bu anlayışa göre; tanrı evreni var edip yaratmış ancak daha sonra yarattığından bihaber olmuştur ve makamına çekilmiştir. O evrenle ilgilenmemektedir. İnsan, varlığın işleyen çarkları arasında kimi zaman obje kimi zamansa süje olmaktadır. İnsanı çürütüp yok eden de zamandır. Varlığın işleyen devasa çarkları ile zaman, namı diğer dehr insanı ezip öğütmekte ve yok etmektedir.

Dönemin toplumunda zamana olduğundan bambaşka bir kudret ve de şahsiyet verilmekle deizmin yanı sıra dehriyeci karamsar bir yaşam anlayışı da hâkimdir. Ölüm tam bir parçalanma, yok oluş ve insan için nihai sondur. Tükenme ve yok olma hali olan ölüm insanı gelip ansızın yakalamazdan evvel kişi ulaşta bildiği kadar çok yol almalı, tada bildiği kadar çok haz duymalıdır. Yaşama böylesi duygularla yaklaşmak insanları hedonizmin ağına düşürmüştür.

Bir yandan dehriyeci ve deistik inanışla güvensiz, düzen duygusundan mahrum, İlahi adalet anlayışından yoksun diğer yandan ise tatminsiz, haz peşinde koşan, kendi nefsi de dâhil olmak üzere tüm varlığı arsızca sömürmekten çekinmeyen kişilik yapısına sahip olan insanların oluşturduğu *nevrotik toplum* yapısı mezkûr ayetteki cahiliye zannı ile kast olunan olgunun karşılığı olsa gerektir. ¹³⁸ Kur'ân'da bulunan "buğyân" kavramı ile örtüşen "nevrotik" kavramı en yalın haliyle kişinin kendine ve çevresine yönelik geliştirdiği saplantılı ve yanlış algıları neticesinde ortaya koyduğu davranış ve tutum örüntüleridir. Bu marazlı tutum ve

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/154.

¹³⁸ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Horney, Karen., *Günümüzün Nevrotik İnsanı* (çev.: A. Erdem Bagatur), Mert y., İstanbul, 1997, s.144-145.

davranış örüntüleri topluma yayılarak insanlar arası genel kabul gören günlük muameleler halini aldıklarında “nevrotik toplum yapısı” ortaya çıkar.¹³⁹

Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm’in inzal sürecinin başlangıcında Allah (cc) elçisi vasıtası ile topluma ulaştırdığı vahyinde *Rabb* sıfatını hatırlatmakta ve de tanıtmaktadır. Allah (cc) evreni ve bu evrende yaşayan insanı takdiri ile yoktan var etmiştir. Allah (cc)’ın kudreti evrene içkindir. Allah (cc) insanı başıboş bırakmamıştır. İnsanoğlunun yaşamı için dünyayı bir barınak ve rızıklanma yeri kılmıştır. İnsana bu dünyada meşgale sahaları var etmiş ve bu alanlarda faaliyet gösterebilmesi için potansiyeller bahşetmiştir. Ayrıca kullarının her bir fiilini kayıt altına almakta ve gözlemektedir. İnsanların yaşamlarını tanzim edebilmeleri için onlara bir rahmet, furkan ve de mübin olan kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Allah (cc) kullarının iyi ya da kötü hiçbir fiilini zayi etmeyecek ilahi adaleti ile cezalandıracaktır.¹⁴⁰

Dünya hayatının gerçek karşılığının bulunacağı yer ahrettir. İnsanoğlu için ölüm yok oluş değil yeni ve sonsuz yaşamın başlangıcıdır. Allah (cc)’ın Rabb oluşuna kayıtsız şartsız tâbi’ olacaklar ve inananlar dünya hayatları boyunca her adımlarını güven içinde ve ölçülü bir şekilde atacaktırlar. Mezkûr ayet-i kerîmede batıl olan ile hak olan arasındaki farklar pratik bir örnekle gözler önüne serilmekte ve cahiliye yapısı ile İslam yapısı karşılaştırılmaktadır.

" أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ. "

“Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerini Allah’tan daha güzel olan kim var?”¹⁴¹

Cahiliye kavramı ile anılan diğer bir kavram ise *Hükm* kavramıdır. Ayette “حُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ” “cahiliye hükmü” şeklinde yer almaktadır. Hükm kelimesi sülâsi bir fiil olan “حكم” *H-k-m* fiilinden türemiş bir mastardır. Kök itibariyle *H-k-m*; men etmek, mani

¹³⁹ Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/19; Yûnus 10/90; Şûrâ 42/14; Câsiye 45/17

¹⁴⁰ Burada *cezalandırmak* karşılığını vermek anlamında kullanılmıştır.

¹⁴¹ Maide 5/50.

olmak, zulmü engellemek, ata gem vurmak, bilge olmak, idare etmek anlamlarına gelmektedir.¹⁴²

Buna mukabil *Hüküm* kelimesi terim olarak “*kendisi ile karara varılan yasa/ilke*” manasına hasredilmiştir.¹⁴³ *Cahiliye Hükümü*’nden maksat ise cahiliye yapısını meydana getiren ve onu işler kılan esaslardır. Cahiliye yapısının merkezinde, odak noktasında yer alan insandır. İlk bakışta böylesi bir kabulün zararsız olacağı düşünülebilir. Ancak bu insan, bir önceki ayet-i kerîmede tavzihe çalışıldığı halet-i ruhiye ye sahip bir insan ise ortaya büyük sorunlar çıkacaktır. Bu insan ilahi adalet fikrinden yoksun, hevasının ve şehvetinin esiri olmuş, içten içe güvensizliğin derin, karanlık, soğuk dehlizlerinde çarpınan, fiiliyatta ise bu acziyetini erişilemez bir kibir ve doyumsuzlukla maskeleymeye çalışan insandır. Bu insanların bir araya getirdiği yapıda ideal manada “*insanın-insanlığın felahı*” ilkesi yerine “*tahakküm edebilen insanın toplum ve insan üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen zulmü*” ilkesi diğer bir deyişle “*merkezde ben ve bana kullukla yükümlü diğerleri*” ilkesi geçmiş olur.

İslam’da insanın merkeziliği işlevsel bir olgu iken, cahiliye de insan tamamen varlığın gayesi halini alarak bir itikat odağına dönüşür. Diğer bir tasrih ile anlatırsak: İslam’da kural koyucu Kâdir, Hakîm olan Allah (cc)’tır ki hakikattir. Bu ilke ile itikadın merkezinde Allah (cc) yer alır. Din insanın yaşamını ihya için gönderilmiştir ki bu da insanın işlevsel bakımdan merkezde olmasıdır. Fakat cahiliye yapısında insan itikadi bakımdan da merkezdedir. Hükümü insan verir, kuralları insan koyar dolayısıyla “*insan varlığa ve topluma dışarıdan yasa vaz’ eder*” durumda olarak algılanır.

İnsan bir mahlûktur. Algısı, sezgileri ve aklı kendi varlık çevresi ile sınırlıdır. İnsanın kendi varlığından sıyrılarak kendisini dışarıdan tecrübe etmesi muhaldir. Bu nedenledir ki kendi ve dışındaki varlık âleme hakkında varacağı her hüküm yine

¹⁴² İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu’cemu Mekayisi’l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru’l-Fikir, Beyrut, 1998, “hkm” md., s.277.

¹⁴³ İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (711/1311), *Lisânü’l Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, ts., “hkm” md., II, 951.

kendi varlık potansiyeli nispetinde olacaktır. Bu durumda iyiyi murat ettiğinde bile fiilleri hasen sınırında duracaktır.

Hâlbuki insanı yaratan kendi ezeli ve ebedi ilmi ile ondaki tüm özü yedi kudretinde bulunduran Allah (cc), insan için daima *Ahsen*¹⁴⁴ olanı murat etmiştir ve de edecektir. İnsanın kendi potansiyellerinin sınırında adeta tepinerek kendi varlığını parçalamaya çalışmak yerine yüce Rabb'inin sunmuş olduğu *Ahsen*'e koşması hayırınadır. Elbette ayette de buyrulduğu üzere işin aslına vakıf olan toplumlar, hüküm koyucu olanın ancak Allah (cc) olduğuna inanlardır.

" وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
 إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا. "

*“Ağırbaşlılıkla evlerinizde bulunun, cahiliye çıkışı ile açılıp saçılıp dışarı çıkmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi arındırmak istiyor.”*¹⁴⁵

Ayet-i celilede “ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ” halinin zıddı olarak “ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ ” hali sunulmaktadır. Her ne kadar “evinde oturmak” ve “cahiliye çıkışı” şeklinde sırası ile meal verilmiş olsa da bu iki tamlamanın bundan çok daha tafsilatlı tefsiri vardır. “ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ” halinin kadına yönelik bir çağrı olduğu hemen görülmektedir. Bu çağrının mahiyetini çözmek zıddı olan “ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ ” halini betimlemekle doğrudan alakalıdır:

Cahiliye yapısında kadın bir meta olarak değerlendirilmekteydi. Öyle ki erkeğin hevasına memurdu ve hakkı erkeğin yedi kudretinde bağlanmıştı. Cahiliye dönemi kadını ise bu durumu içselleştirmişti. Kadın kendinden dünyaya gelen kız bebeğini *çukura gömmekten* ya da 4-5 yaşlarına eriştiğinde Mekke vadisinin toprağında boğmaktan çekinmezdi.¹⁴⁶ Kadın erkeğin heves ve şehvetine hizmet edebildiği ölçüde yaşama imkânı bulabilirdi.

¹⁴⁴ Burada *Ahsen* kavramı *insan için en uygun olan* manasına alınmıştır.

¹⁴⁵ Ahzab 33/33.

¹⁴⁶ Sırma, İhsan Süreyya, *İslam Öncesi Mekke Dönemi Ve Hz. Muhammed*, 17.basım, Beyan y., İstanbul, 2006, s.27.

Cahiliye kadını bu duruma uyum sağlamış ya erkeğe gelir getiren köle ya da gönül eğlencesi durumunda olan bir oyuncak rolünü almıştı. İslam ise kadının kaybettiği insanlık hakkını yeniden kazanması için ona bir yol sunmaktadır. İslam kadından iffet örtüsünü takınmasını, yuvasına sahip çıkmasını istemekte; en başta kadının kendisine hak ettiği değeri vermesi gerektiğini üstüne basa basa vurgulamaktadır.¹⁴⁷ Çünkü kadın annedir. Yeni gelen nesil ilk olarak onun ellerinde şekillenir. Dünyaya getirdiği erkek ya da kız çocuğuna rol model olan ilk insan odur. Evlatlarını ayırmadan göstereceği şefkati, yerine getireceği analık sorumluluğu ve vereceği terbiye ile çocuklarda da eşdeğerde güzel ahlak teşekkül edecektir. İslam, kadın tasavvurunu yine kadındaki zihniyeti değiştirmekten başlayarak tebdile ve ıslaha gitmiştir.

" اذْجَعَلَ الذِّينَ كَفَرُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَزَمَّهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلُهَا وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا."

*“O zaman inkâr edenler, kalplerine hamiyeti, cahiliye hamiyetini yerleştirmişlerdi. Allah, elçisine ve müminlere sekînet ve güveni indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.”*¹⁴⁸

Cahiliye kavramının Kur’ân-ı Kerim’de yer aldığı diğer bir mevki de yukarıda verilmekte olan ayet-i celiledir. Cahiliye terimi yine bir tamlama içerisinde kullanılmaktadır. Bu seferde *Hamiyet* kavramı ile özdeşim kurulmuştur.

“حمية الجاهلية” ibaresine “*Cahiliye Taassubu*” şeklinde meal verilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca Mekke müşrik toplumunun kendi aldıkları haksız kararlara körü körüne bağlılıkları yönünde de tefsir edilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Kur’ân-ı Kerim’de kadının konumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek, M. Sait., *Günümüz Tefsir Problemleri*, 1.basım, Kitap Dünyası y., Konya, ts., s.297-334.

¹⁴⁸ Fetih 48/26.

¹⁴⁹ KARAMAN, Hayrettin., ÖZEK, Ali., DÖNMEZ, İbrahim Kafi., ÇAĞRICI, Mustafa., GÜMÜŞ, Sadrettin., TURGUT, Ali., *Kur’ân-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali*, 4.basım, TDV y., Ankara, 2005.

¹⁵⁰ İbn Kesir. İmâdi’d Dîn Ebu’l Fida İsmail (ö.774), *Tefsîru İbn Kesîr* (tahkik: Muhammed Ali Sabuni), Mektebetü Asrıyye, Beyrut, 2010, III, 283; ez-Zemahşerî, Carullah b. Kasım Muhammed b.Ömer.(538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil* (thk.: Adil Ahmed, Ali Muhammed), 1.basım, Mektebetü Abikân, Riyad, 1998, V, 547-548.

Hamiyet kavramı muhtevasında taassup anlamı da bulunmaktadır. Ancak siyak ve sibakı ile birlikte değerlendirildiğinde mezkûr ayet-i kerime bünyesinde yer alan hamiyet kavramının anlam zemininde ağır basan tanımın *hezeyan* olması muhtemeldir.

Daha önce de temas edildiği üzere deistik ve dehriyeci yaşam algısıyla kendisine daha baştan malul bir fenomenolojik alan çizen cahiliye insanının meydana getirdiği çarpık sosyal nosyonun, inananlarına tam bir güven ve esenlik sunan son derece kavi İslam dini¹⁵¹ ile karşılaşması cahiliye insanına ciddi bir frustrasyon¹⁵² yaşatmıştır. Kibrinin büyük maskesi altında içten içe güvensiz, saplantılı, paranoyak olmak her nevrozlunun paylaştığı ortak halet-i ruhiyedir. Bu durumun sosyal yapıdaki zuhuru ise *sosyal otizm'dir*.¹⁵³

İslam ve müslümanlarla ittihazdan kaçan onları sürekli uzak durulması ve şiddetle karşı çıkılması gerekenler olarak algılayan cahiliye toplumu giderek içe dönmüş ve var olan İslam ve müslümanları algılamak yerine kendi saplantılarında kurguladıkları İslam ve müslüman imajları ile cedelleşir olmuşlardır. Daru'n-Nedve'de, umreleri hususunda görüştikleri ne Resûlüllah nede mü'minlerdir aksine zihinlerinde oluşturdukları ve kendi ikincil kişiliklerinden çıkardıkları; en korkulu, karanlık rüyalarını isnat ettikleri hayali karakterlerdir.

Ayların bir kısmını kendilerine haram kıldıkları halde yine bu aylarda kan akıtanların, hile ve aldatmayı sosyal münasebetin tabii ef'âli sayanların, sabileri diri diri toprağa gömenlerin, Allah (cc)'ın ilminden cin ve şairlerle yem kapmaya

¹⁵¹ Burada *din* ile kast olunan mana Allah'ın, kulları için tayin ettiği yaşam biçimidir.

¹⁵² *Frustrasyon* kavramı en genel ifade ile engellenmişlik halinin psikoloji ilmindeki teknik karşılığıdır. Ancak burada konu bütünlüğü açısından bu kavram ile işaret edilen anlam engellenmişlik duygusudur. İslam açık bir davet iken ve insanlara kendisine tabi olup olmama hürriyetini sunarken müşrikler "*Atalarımızın dini değiştiriliyor, Düzenimiz elden gidiyor*" çılgınlıkları ile İslam'a karşı daha baştan anti propaganda işine girişmişlerdir; el-Maide 5/104, ayrıca frustrasyonların sosyolojik manada etkileri için bkz. Krech, David., Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980, s.91-93; Freedman, Jonathan L., Sears, David O., Carlsmith, J.Merrill., *Sosyal Psikoloji* (çev.: Ali Dönmez), İmge y., Ankara, 1993, s.243-248

¹⁵³ Bakara 2/171, Enbiyâ 21/2-3; Sosyal otizm: Bir toplumun tümünden başka bir topluma ya da toplum içinde bir grubun başka bir gruba kendisini kapatması, ittihazdan kaçınması, dışarıdakine karşı bir duvar örerek kendinden olmayanı ötekileştirmesi ve bu süreçte dışsallaştırdığı toplum ya da grup hakkında kesin bilgiye dayanmayan algılarla hareket etmesi durumudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Krech, David., Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980, s.99-100.

çalışanların, bir şeytan gibi gaibi aşırıya yeltenenlerin, bizzat müşriklerin kendileri olması yanında, sadece Beytullah'ı ziyaret ve ibadet için gelen mü'minleri Harem'e varmaktan alıkoyanların da bizzat kendileridir.

Bu durum onların gerçek manada, İslam ve mü'minlerle itti haz etmediklerinin aslında ise kendi içe dönük şeytani hezeyanları ile fiiliyatta bulduklarının kat-i ispatıdır. Müslüman açısından müşrik toplumda cereyan eden bu halin idraki güçtür. Nitekim Mekke civarına kadar gelerek kefenleri (ihramları) içinde Mescidi Haram'ı ziyarete koşan mü'minler cahiliye toplumunun tavrına bir türlü anlam verememişlerdir. Çünkü mü'minler haram ayın kutsiyetine teveccüh göstererek ve Mekke yasaları uyarınca yanlarında sadece kurbanlık hayvanlarını, kendilerini tehlikede müdafaa için yalın kılıçlarını ve üzerlerinde giydikleri ihramlarını beraberlerinde getirmişlerdir.¹⁵⁴ Buna karşın Mekke müşrikleri, mü'minleri şehri içeriden ele geçirecek tabiri caiz ise Truva Atı gibi telakki etmişlerdir. Bu durumda cahiliye toplumunda içe kıvrılmanın (sosyal otizmin) ve İslam paranoyasının hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Cahiliye kavramı, vahiy bünyesinde kimi zaman sosyolojik/olgusal bakımdan kullanılırken kimi zamansa nitelenen olgunun sosyopsikolojik/fiili tezahürünü nitelirmede kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in yapısında yer alan türevleri ile birlikte değerlendirildiğinde cahiliye; nesnellikten uzak, kat-i bilgiden yoksun, zanna dayalı, sabit fikirli, cüretkâr, sınır tanımaz, isyankâr, aldatıcı, aldanan, kibirli, tamahkâr, şirk üzere olma hallerinin ve kendi aklının ürünlerini dogma sayma, zarar verme, zarar isteme, emanete hıyanetlik etme, nefsanî dürtüleri ile hareket etme, kesin delilleri bulunmadan hüküm verme, hakikate ayak direme fiillerinin bileşkesi şeklinde geniş bir anlamı haizdir.¹⁵⁵ Doğurguları bakımından, bireylerin kendi hevâlarının peşinde koşmaları ahlaki yozlaşmayı ortaya çıkarırken toplumsal alanda hukukun zıddı olan *zulüm* zuhur etmiştir. Nesnellikten yoksunluğun, sabit fikirliliğin, açık delilleri bulunmadan fiiliyatta bulunmanın ve hakikate ayak diremenin toplumsal alanda

¹⁵⁴ ez-Zebîdî, Ebu'l-Abbas Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf eş-Şercî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi* (çev.: Ahmed Naim), TDV y., Ankara, 1984, X, 249-254.

¹⁵⁵ Cahiliye zihniyeti hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Yolcu, Mehmet., *Kur'ân'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, 2.basım, Denge y., İstanbul, 2005,s.92.

mahsulü *sosyal otizm* olmuştur.¹⁵⁶ Tamahkârlık ve aldanmışlık halleri *asabiye*yi tetiklemiştir.

2.3.1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Sosyal Yapı Ve Sosyal Ürün İlişkisi Bakımından Cahiliye

Sosyal yapı toplumun neredeyse bir ressam gibi zamanı kendisine tuval edinerek tüm renkleriyle ortaya koyduğu portresidir. Ancak bu portrede ortaya çıkan yüze yakından bakıldığında tarihi süreç içerisinde kimi zaman üst üste kimi zaman yan yana düşen bir birine benzer ya da farklı birçok resimden oluştuğu görülür. Toplumdan neşet eden ürünler ise bu büyük resme vurulan birer fırça darbesi gibidirler. Her bir renk her bir fırça dokunuşunun nereye gideceği yani yapıtı nasıl etkilediği gibi meydana gelen bu dokunuşların her biri de sosyal yapıyı etkilerler.

Sosyal yapı, bireylerinin çeşitli düzeylerdeki katılımları ile onların her birinden farklı ancak onların enteraktif bileşiminden neşet eden bir iskelettir. Sosyal ürün ise bu iskeletin üzerine giydiği beden elbisesi gibidir.

Toplumunu meydana getiren bireyler sosyal yapı ve ürüne katılmakta ve de onları işlemekte iken aynı zamanda sosyal yapı ve üründen etkilenmektedirler. Bireylerden, topluma, sosyal yapı ve ürünlere varıncaya dek tüm bu varlık düzeylerinin birbirlerini etkilemelerini *Geri Dönüşlülük* veya *Karşılıklı belirleyicilik* şeklinde tanımlamak mümkündür. Bütün bu kompleks etkileşim hali *değişim* ve *değiştirme* olgularını işaret eder.¹⁵⁷ Her ne kadar bu noktada olgusal bakımdan değişim karşımıza çıkıyor olsa da fiiliyatta değişimin kendisi olağan üstü haller dışında hissedilmesi fert bakımından neredeyse mümkün olmayacak derecede usulca vuku bulur.

Toplum içindeki kurulup dağılmalar ise *sosyal alanın dinamik yapısı ve çözülme* kavramları ile açıklanmaktadır.¹⁵⁸ Sosyal değişim ise tarihi süreç içinde gelişen başkalaşımdır. Bu başkalaşım hali Kur'ân perspektifinden *sürekli*

¹⁵⁶ Krech, David., Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980, s.99-104.

¹⁵⁷ Günay, Ünver., *Din Sosyolojisi*, 6.basım, İnsan y., İstanbul, 2005, s.31.

¹⁵⁸ Günay, Ünver., *Din Sosyolojisi*, 6.basım, İnsan y., İstanbul, 2005, s.362.

*tekâmülcü*¹⁵⁹ bir yapı arz etmez ve toplum iyi yönde değişe bileceği gibi kötü yönde de değişe bilir.¹⁶⁰ Bir toplumun iç (belirli bir tarih kesiti içerisinde meydana gelen değişiklikler) ve dış (toplumun genel tarihi seyir içinde kat ettiği merhaleler) evrenlerinde gerçekleşen değişimini “*Toplumsal Akış Yasası*” şeklinde tanımlamak mümkündür. Mezkûr yasa herhangi bir toplumun sosyal yapısının parçalarında ve bütününde meydana gelen farklılaşma hali şeklinde de tanımlana bilir.

Kur’ân-ı Kerîm, sosyal yapının teşekkül, gelişim, değişim, çöküş ve yükselme boyutlarını; Allah’ın beşeriyete müdahale noktalarını ve bunların nedenlerini açık bir şekilde sunmaktadır: Beşeriyet Hz. Âdem (as) ve eşi Hz. Havva (as) ile başlamıştır. İnsanlar başlangıcında tek bir toplumdur ancak Allah (cc) insanları bir birleri ile görüşüp tanışınlar diye ırklara ve milletlere ve bunların içlerinden neşet eden toplumlara ayırmıştır.¹⁶¹ Ancak bu morfolojik ayrılma beraberinde sosyal yapılarda (aile biçimi, toplumsal statülerin oluşumu ve paylaşımı, inançlar vs.) ve de ürünlerde (ekonomik faaliyetler, üretim biçimleri, folkloru vs.) farklılaşmayı getirmiştir.

Kimi toplumlarda endüstri anlayışı ve üretimi ileri giderken, ahlak anlayışı ve onun hukuki bağlarında yozlaşmalar oluşmuş buna mukabil endüstriyel bakımdan aşağı seviyelerde olan bir toplumda dil gelişimi ve edebiyat ileri gitmiştir.

Ahlaki bakımdan ilerleme kaydeden bir toplumda çeşitli sebeplerle ekonomik daralmalar yaşanmış buna karşın üretimin ve sanayileşmenin arttığı bir toplumda ortaya çıkan ferdiyetçilik ile sosyal yardımlaşma zayıflamıştır. Tarih sürecinin şahitliğinde yaşanan bu farklılaşma ve uyuşmazlıklar yine bu sürecin her bir dönemi için yeni sayılabilecek bir durumlar zincirine zemin sağlamıştır ki bu da din kardeşliğidir. İnsanlar ana baba kardeşliğinden ırk kardeşliğine oradan farklı ırka mensup olanlarında bir araya gelerek oluşturdukları millet kardeşliğine ardından kutsal kardeşliğine doğru bir seyir izlemişlerdir. Ancak bu çizgi ivmesi sabit değildir.

¹⁵⁹ Doğan, İsmail., *Sosyoloji Kavramlar Ve Sorunlar*, 8.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2008, s.341-342.

¹⁶⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Mustafa., *İslam’ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, 2.basım, Pınar y., İstanbul, 2001, s.44.

¹⁶¹ Hucurat 49/13.

Beşeri aşamalar tarihin bir kesitinde var olan toplumlardan biri için daha başlangıç durumunda iken diğerlerinde sonlanmakta ya da çöküş evresinde olabilir. Yani aynı dönemde var olan toplumlardan birinde kan bağına dayalı sosyal yapı (klan, aşiret, vb.) yürürlükte iken diğerinde daha genel ırka dayalı (hâkim ulusun üstünlüğüne dayalı toplumlar) bir başkasında ise ortak *kutsal*¹⁶² paylaşmaya dayalı sosyal yapılar geçerli olabilir. Hatta bazı geçiş, yükseliş ya da çöküş devrinde olan toplumlar bunların ikisini veya üçünü birden yaşıyor olabilirler.

Tarihi süreç içerisinde toplumlar arasındaki bu heterojen yapı aynı zamanda Allah (cc)'ın insanlık için yazdığı bir kaidedir. Allah (cc) yeryüzündeki dengenin gereği kimi toplumları kimilerine düşman kılmıştır ve her toplumun belirli bir ömrü vardır.¹⁶³

Bazı toplumlara ise diğerlerinde bulunmayan çeşitli üstünlükler ve de zenginlikler verirken bazılarında ise sıkıntı ve musibetler yollamıştır.¹⁶⁴ İlahi yasa gereği Allah (cc) bu kabilden vesileler ile insanlığın dengesinin sağlanması hususunda tarihe ve toplumlara müdahalelerde bulunmuştur.

Toplumların kavuştukları üstünlükler ve nimetler bu toplumların şükrederek Allah (cc)'ı anmaları için vesileler konumundadırlar. Musibetlere gelince onlarda üzerine gönderildikleri toplumların haşyet ile Allah (cc)'a olan imanlarını tazelemelerini ve boyun eğmelerini sağlamak amacını taşırlar.¹⁶⁵

Yukarıda sunulan yargılar belirgin örnekler üzerinden incelendiğinde yapı-ürün ilişkisi daha net idrak edilecektir.

2.3.1.1.2.1. Asabiye

İslam öncesi Mekke toplumunda sosyal yapı ve ürün ilişkisinin pratikteki tezahürü aileden başlayarak değerlendirildiğinde; ataerkil, poligami (çok eşlilik), endogami (iç evlilik) ve egzogami (dış evlilik) olguları ile karşılaşılır. Cahiliye toplumunda nadir örnekleri dışında erkek hâkim aile yapısı egemendi. Erkek ailenin

¹⁶² Burada “kutsal” kavramı ile toplumu oluşturan hâkim inanç yapısı kastedilmiştir.

¹⁶³ Bakara 2/251, A'raf 7/34, Yûnus 10/49, Hac 22/40.

¹⁶⁴ Mü'min 40/21-22.

¹⁶⁵ Kamer 54/51.

tartışmasız, sorgulanamaz, tüm tasarruf hakkı yed-i kudretinde mahfuz reisiydi. Erkek birden fazla kadınla evlenebilir ve bu eşlerinin yanı sıra cariyelerde tutabilirdi.

Ailenin babadan intikal eden mallarının dışarı gitmemesi ve bölünmemesi için büyük erkek çocuk üvey anne ile ve veya üvey kız kardeşler ile evlenebilir, başka birinin malına sahip olmak, ortak olmak gayeleri ile başka aile ya da kabile mensuplarının dul eşlerini veya kızlarını kendisine eş yapabilirdi. Bunun yanı sıra evlat edinme ve aile ile herhangi bir kan bağı bulunmayan kişileri aile üyesi (kardeş, evlat vs.) yapma marifetiyle bu kabilden olan aile fertlerini mirasçı kılmada söz konusu idi. Cahiliye sosyal yapısındaki bu durumun doğurguları (ürünleri); kadının köleleşmesi, metalaşması olmuştur.¹⁶⁶ Kadın bir insan cinsi olama halinden işlerin halli için kullanılan ve kendisinden faydalanılan bir emtia halini almıştır.

Kız çocuklarının kendilerinden utanılacak bir varlık olarak görülmeleri ile kız evladının canına kıyma davranışı, kadının köle ve cariyeye olarak kullanımı, kadının mirastan mahrum tutulması ve oy hakkının hiçe sayılması¹⁶⁷, eşi ölen kadınların intihara ya da inzivaya teşviki toplumdaki bu çarpık aile yapısının ürünleri arasında yer almışlardır.¹⁶⁸

Dönemi içinde genel kabul gören ancak Kur'ân'ın vaz' ettiği ilkeler bakımından çarpık sayılan bu çekirdek yapıların bileşimleri cahiliye toplumunda bir araya gelerek ya da büyüyerek *aşiretleri*; aşiretler bir araya gelerek *kabileleri* ve bunlarda birleşerek *şuûb* meydana getirmekteydi.¹⁶⁹ Bunun yanı sıra aile yapısını *Âl*, *İyâl* (tabii soy bağıyla oluşan birlik, örneğin büyük anne ve babalar, gelin ve damatlar, çocuk ve torunlar, vb.), *Hay* (toplumsal ilişkilere bağlı oluşan birlik, örneğin ortak kaynakları paylaşma, ortak korunma ve himayedârlık bağı, vb.) olmak

¹⁶⁶ Kalıp yargıların sosyal mesafeleri desteklemesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif, Muzaffer., Şerif, W. Carolyn., *Sosyal Psikolojiye Giriş II* (çev.: Mustafa Atakay, Aysun Yavuz), Sosyal y., İstanbul, 1996, II, 654.

¹⁶⁷ Birtakım kaynaklarda "*Daru'n-Nedve'de 40 yaşına erişen her hür Mekkeli oy kullanabilirdi*" ibaresi yer alırken bazılarında ise "*Daru'n-Nedve'de 40 yaşına erişen her hür erkek Mekkeli oy kullanabilirdi*" ifadesi yer almaktadır. Farklı değerlendirmeler için bkz. Günaltay, Şemsettin., *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 1997, s.117-118; Hamidullah, Muhammed., *İslam'ın Doğuşu* (çev.: Murat Çiftkaya), Beyan y., İstanbul, 2002, s.207; Nahl 16/58-59

¹⁶⁸ Özaydın, Abdülkerim., "Arap; İslam'dan Önce Araplarda Sosyal Ve İktisadi Hayat", İstanbul, 1991, *DİA*, III, s.321.

¹⁶⁹ Sırma, İhsan Süreyya., *İslam Öncesi Mekke Dönemi Ve Hz. Muhammed*, 17.basım, Beyan y., İstanbul, 2006, s.26.

üzere iki yapının bileşimi marifetiyle kurulan *Klanlar* biçiminde de tanımlayanlar olmuştur.¹⁷⁰ Ancak burada şunu belirtmekte fayda vardır: klan, Anglo Sakson toplum yapısı için geçerli bir kavramdır.¹⁷¹ Buna göre klan üyeleri birbirlerinin doğrudan kardeşi sayılırlar ve klan içi evlilik yasaktır. Evlilikler klan dışından gerçekleştirilir.

Arap aşiret yapısında ise akrabalar arası evlilikler gerçekleşebildiği gibi dışarıdan da evlilikler yapılabilirdi. Bunun yanı sıra aile ile hiçbir soy bağı bulunmayan ve başka bir kabileye üye olan birisi aileye *istilhâk* (katılma), *muahat* (kardeşlik) yolları ile katılabilmekteydi.¹⁷²

Bunlara ek olarak cahiliye toplum yapısını küçükten büyüğe doğru; “*baba ve evladından oluşan fasile, büyük baba ve torunları içeren fahz, büyük baba, amcalar, oğullar ve torunlar ve onların çocuklarından oluşan batın, batınların bileşimi olan ammâre ve bunlarında bir araya gelmesi ile meydana gelen kabile*” şeklinde de tasvir edilmiştir.¹⁷³ İslam öncesi aşiret ve kabile yapılanması; kabilenin onuru, menfaati ve devamı olgusunu meydana getirmiştir.

Kabileciliğin toplumsal zemindeki doğurgusu *asabiye* olmuştur. Asabiyet, büyük oranda aynı nesepten (soy bağından) gelenlerin kendi soylarını yüceltme ve üstün tutma çabası olarak ifade edilir.¹⁷⁴

Cahiliye Arap aile yapısında aynı kan bağından bulunmadığı halde kabile üyesi sayılan kimselerde bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Dolayısıyla *asabiye* her bir kabile mensubundan öte tüm kabilenin menfaat ve çıkarlarını gözetme, onurunu koruma temayülü şeklinde de nitelenebilir.¹⁷⁶ Bu yüzdendir ki *asabiye* bazı durumlarda

¹⁷⁰ Günaltay, Şemsettin., *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 1997, s.109-110.

¹⁷¹ Sosyal yapı kavramlarının isabetli tasvirinin tanılama süreci açısından önemi için bkz. Doğan, İsmail., *Sosyoloji Kavramlar Ve Sorunlar*, 8.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2008, s.58.

¹⁷² Günaltay, Şemsettin., *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 1997, s.107.

¹⁷³ Günaltay, Şemsettin., *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 1997, s. 110.

¹⁷⁴ Özeydin, Abdülkerim., “*Arap; İslam’dan Önce Araplarda Sosyal Ve İktisadi Hayat*”, İstanbul, 1991, *DİA*, III, s.321-322.

¹⁷⁵ İbn Haldun., *Mukaddime* (çev.: Zakir Kadiri Ugan), MEB. y., İstanbul, 1991, II, 311-312.

¹⁷⁶ Hamidullah, Muhammed., *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed* (çev.: Ülkü Zeynep Babacan), Beyan y., İstanbul, 2001, s.237-240.

dostluk ve himayedârlığın bazı durumlarda da düşmanlık ve çatışmanın muharriki olmuştur.

Dönemin toplumunda ensâba atfedilen ölçü üstü değer ve soyun üstünlüğüne inanma (ilk anda göze çarpan ekonomik/doğal kaynakların ve ticari imtiyazların taksimi ve askeri olası tehditler karşısında savunma ya da saldırıya geçme durumlarının da arka planında yer alan) asabiyeği doğuran yegâne olgudur. Cahiliyede put inancının egemen olmasının nedeni dahi atalara duyulan bağlılığın eseridir.¹⁷⁷

Aynı kabilenin içinden doğarak tekâmül eden inanışlar, anane, adet ve örfler bunlarla birlikte harmanlanan üretim faaliyetleri, tüketim alışkanlıkları, ibadet biçimleri, sanatı bir sosyal çevredir.

Doğru ya da yanlış olabilir ancak bu sosyal çevre kendi üyelerinde bir sosyolojik nosyon meydana getirir ki bu algı aynı zamanda sosyal bir gerçekliktir.¹⁷⁸ Asabiye; kabile ile doğrudan kan bağı bulunsun ya da bulunmasın, kabilenin fiziki ve manevi çevresinde bil fiil yaşayarak bu sosyolojik gerçekliği “doğru sayarak” ihyası için çalışma hali olarak tanımlanabilir.¹⁷⁹

Daha önce de temas edildiği üzere fertlerin bir araya gelerek ikame ettikleri sosyal yapı ve onlara bağlı ürünlerin birbirleri üzerlerindeki etki kuvvetine diğer bir değişle karşılıklı belirleyicilik ilkesine binaen asabiyeğin de toplum ve bireylerin ortak işgal ettikleri sosyopsikolojik alanda bir dizi etkileri zuhur eder. Taassup, taklit, sorgulama eksikliği mezkûr etkinin öne çıkan ve de Kur’ân-ı Kerîm’de yerini bulan sonuçlarından birkaçıdır.

¹⁷⁷ Hûd 11/109.

¹⁷⁸ Sosyal algının bir sosyolojik gerçekliğe dönüşümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Krech, David., Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980, s.226-229.

¹⁷⁹ Saffat 37/69.

"وَأَنْ تُطِيعَ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ. إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ."

*"Yeryüzünde çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uymaktadırlar ve onlar sadece tahminde bulunuyorlar. Rabbin, yolundan sapanları en iyi bilendir; yolunda olanları da en iyi bilen O'dur."*¹⁸⁰

Asabiye, tarihi birikim ve kültürel miras ile şekillenen bir yapıdır. Bu yapının inşası ve idamesi için vabestelerinin bu yapıya olan bağlılıkları zorunludur. Kabilecilik bağı ile sürdürülen yaşam biçimi ve içinden zuhur eden inanış ve kültür bir müddet sonra doğru ya da yanlış; bidat ya da hakikat olsun üyeleri tarafından benimsenen bir *kutsal*¹⁸¹ haline dönüşür. Yakından bakıldığında ferdi temayüllerin heterojen karışımı durumunda olan ancak zan noktasında birleşen asabiye, taassubu doğurur.

Diğer bir deyişle bireysel tecrübeler dayalı öngörüler bileşerek, katışarak ve de etkileşerek bir yaşam tasavvuru oluşturur. Meydana gelen bu hayat anlayışı üyeleri için kendisi ile amel edilen bir kutsal halini alır ki bu noktada da körü körüne bağlılık ortaya çıkar. Bu taassubiyet kendisini nesebe, toteme, putlara, kabile meclisine, kabile önderine bağlılık şeklinde somutlaştırır. Böylesi bir halin sonucu dâiblerini *"Kabile yani çoğunluk emrediyorsa doğrudur"* ön kabulüne götürür ki bu da *"Allah'ın âmir olması"* ilkesine ters düşer.

"قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ."

*"De ki: Çirkinliğin çokluğu (genel kabul görüyor olması) sende soru işareti uyandırmasın, pisliğin, temizi örtmesi (üzerine nüfuz etmesi) mümkün değildir. Ey akıl sahipleri! Bağlılığınız Allah'a olsun ki, kurtulasınız."*¹⁸²

Ayet-i celilede Allah (cc)'ın katında insan için kötü sayılmış tüm hallere, bu kötülük hallerinin yaygınlığı ve genelin kabulü durumunda olmalarına işaret

¹⁸⁰ En'âm 6/116.

¹⁸¹ Burada ve İslam dışı yaşam anlayışlarını nitelediğimiz diğer mevkilerde *din* kavramını kullanmak yerine *kutsal* kavramını tercih ettik. Bunun nedeni İlahi vahiy ile bildirilen *din* kavramının yalnızca İslam'a hasredilmiş olmasıdır; Al-i İmran 3/19.

¹⁸² el-Maide 5/100.

vardır.¹⁸³ İnsan, varlıklar içinde üstün bir seviyeye sahip olarak yaratılmıştır.¹⁸⁴ Bireyin, Allah (cc)'in insan için takdir buyurduğu yaratılış seviyesi dışında gerçekleştireceği her fiil kötüdür ve insanı yaratılış seviyesinden aşağılara düşürür.¹⁸⁵ Tarihin şahitliğinde kendisini, Allah (cc)'in takdir buyurmuş olduğu seviyenin altına düşürmüş durumda olan¹⁸⁶ veya bir araya gelişlerinin ardından kendi yaratılış düzeylerinin altına düşen¹⁸⁷ insanların kurduğu toplumlarda İslam'ın çirkin addettiği haller genel bir adet halini alırlar.

Asabiye yapısında ise sosyal olanın fertler üzerinde büyük bir yaptırım etkisi vardır. Yaptırım gücü sayesinde asabiye kendi bünyesine katılan çirkinlikleri de topluma dayatır ve toplumsal bir geçerlilik haline getirir. Daha açık tavrıyla insanlar yaşadıkları gibi inanmaya başlarlar ve işledikleri haris fiilleri bir dönem sonra inançları halini alır.

Bu ayet-i kerimede “*Sosyal Yabancılaşma*” ve “*Ötekileşme*” olmak üzere kendilerine işaret edilen iki husus daha vardır. İlahi eğitim, peygamberin ve mü'minlerin yaşam algılarında inkişaf meydana getirmiştir. Vahyin öğreticiliğinde ve peygamberin örneğinde mü'minlerde zihniyet tekâmülü gerçekleşmiştir.

Asabiye yapısı ve içinden neşet eden batıl ilkeler yerine Kur'ân-ı Kerim'in sunduğu hak olan yasalar mü'minlerin hayatlarında geçerlilik kazanmışlardır. Bu değişen algısı ile mü'min içinde var olduğu topluma yeniden baktığında kendisini çevreleyen sosyolojik alan ile olan bağlarının giderek koptuğunu ve de değiştiğini fark eder.

Asabiyeye nazaran zihniyetinde, algılarında, takrirlerinde, tepkilerinde kısaca duyuşsal, bilişsel ve psikomotor alanlarının her birinde köklü değişimler yaşayan mü'min kendi sosyolojik nosyonu ile içinde var olduğu toplumdan farklılaşır. Bu durum mü'min bakımından toplumsal yabancılaşmayı beraberinde getirir. Mü'minlerin yaşadıkları yabancılaşma hali asabiye tarafından dışlanarak

¹⁸³ R'ad 13/16.

¹⁸⁴ et-Tin 95/4.

¹⁸⁵ et-Tin 95/5.

¹⁸⁶ A'raf 7/179.

¹⁸⁷ Bakara 2/65.

ötekileştirilmelerine neden olur. İlahi vahiy ile belirlenen ilkeler ışığında hareket eden mü'min asabiye'nin direnci ile karşılaşır. Birey olarak mü'min kendisini çevreleyen asabiye ile yüzleşmek durumunda kalır. Asabiye yapısı, kendisini meşru gösterebilmek için ataların mirası oluşundan sonra gelen demografik üstünlüğü (genelin kabulü olma hali) mü'mine dayatır. Ancak doğru olan toplumun genelinin üzerine birleştiği ve kendisine teveccüh gösterdiği şey/şeyler değil vahiy ile bildirilen hakikatlerdir. Bu hususta mü'minin bir yanlıştın genel kabul görüyor olmasına aldanmaması gerekir.

"وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحِشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ فَرِيفًا هَدَىٰ وَفَرِيفًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ"

“Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: ‘Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti’ derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz. De ki: Rabbimadaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz. O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık müsthak oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.”¹⁸⁸

Asabiye yapısının ürünlerinden biride taklittir. Mevcut cahiliye yapısının muhafazası ve idamesi için taklit şarttır. Cahiliye yapısı altında şekillenen statüler ayırışmış ve önceki nesillerden devşirilen ritüeller sorgusuz uygulanmıştır. Toplum içinde birey elde ettiği ya da kendisine verilen rol üzere hareket eder. Bireyler arasında amaç getirisi en yüksek role ulaşmak ve bu statüye uygun olan rolü oynamaktır.

Taklitte sorgulama ve değiştirme ancak yapının ön gördüğü genel ruha aykırı olmayacak kadar gerçekleşebilir. Taklit anlayışında başarı devralınan ritüeli birebir yaşatma ve yeniden canlandırmada sergilenen aslına yakınlıktır. Ayet-i celilede vurgulandığı üzere asabiye'nin şekillendirdiği taklit kulvarında mü'minin yeri yoktur.

¹⁸⁸ A'râf 7/28-30

Müdahil olmadıkça bu sürecin mü'mine herhangi bir zarar vermesi de söz konusu değildir. Vahiy ile bildirilen ilkeleri benimseyip yaşamına aktardıkça mü'minler, cahiliyeden ayrı bir yapılanmaya doğru ilerlerler.

"إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى
الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى."

*Bunlar (putlar) sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah buna dair bir delil indirmemiştir. Kendilerine rablerinden doğruluk rehberi gelmiş olduğu halde, onlar sadece zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar.*¹⁸⁹

Akıl, insanın bilgiyi kavramaya, işlemeye, keşfetmeye yarayan manevi bir uzvu, onun varlığının bir parçasıdır. Lakin aklın dahi selamet ile çalışması için tam, eksiksiz, kusursuz bilgiler, kendisine her daim muhtaç olduğu ilkeler, işleyişinde şiar edineceği yasalar lazımdır. Maalesef akıl kendi kendisinin sorunsuz işleyişi için bu kanunları kendisi yaratma kudretine haiz değildir. Çünkü insan aklı kendi ötesine taşarak ve kendine dışarıdan bakarak bu hükümleri var edemez. Allah (cc) insan aklının selameti, insanın maddi-manevi varlığının ihyası için vahyini beraberinde elçisiyle göndermiştir. İslam'dan şaşan bir akıl kendisini yasaları öğrenen bilen ve keşfeden olarak görmek yerine yasaları yaratan olarak görmeye başlar. İşlevi tahrip olan akıl artık insanın heva ve hevesinin oyuncağı halini alır.¹⁹⁰ Asabiyyede ise ortak korkular, hevesler ve temayüller birer külte dönüşerek yasallık kazanırlar. Ancak bunlar Allah'ın buyurmadığı ve de insanlar üzerine yazmadığı bidat ve hurafelerden öte bir şey değildirler.

Diğer yandan toplumun akış yönünü tayin eden bu eğilimler sosyolojik normlara dönüşmeleriyle birlikte topluma katılan her bir ferde kendilerini gizliden ve açıktan dayatırlar. Bu durumun yanı sıra vahyin ve elçinin kendisine ulaştığı bir toplumda bireylerin bir takımının *dine* yüz çevirmeleri ayak diremeleri mevcut sosyal yapıda kavuştukları menfaatlerin kendilerini aldatmasından ve bu metayı yitirecekleri endişesinden ileri gelir.

¹⁸⁹ en-Necm 53/23.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/75, Ankebut 29/43.

"أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ."

"Bunu onlara akılları mı buyuruyor? Yoksa onlar azgın bir millet midirler?"¹⁹¹

"حلم", *Hilm*'in çoğulu olan "أحلام", *Ahlâm* kavramının altında sekinet ve de huzur olguları vardır.¹⁹² "طغي", T-ğ-y fiilinden türemiş bir ism-i fail olan "طاغون", *Tağûn* kavramıysa ıstırabı, zulmü ve de hiddeti içinde barındırmaktadır.¹⁹³ Cehaletin ve asabiyetin bir araya gelmeleri kabilenin iç ortamında ve kabileler arasında hiddet ve öfkeyle hareketlenmeyi saikler. Hiddet ve öfkeyle hareketlenen bir topluluğun ise mantıki kararlar alması (öfkeyle motivlenen bir tek insanın dahi mantıklı hareketi son derece zor iken) imkânsız denebilecek bir durumdur. Cahiliye toplumunda bu tür hareketliliklerin türlü vuku bulmuştur. İslam'ın gelişiyile birlikte asabiye bağlarıyla bağlanmış cahiliye toplumunda zuhur eden infiallerin yönünü mü'minler üzerine çevirdiği vahyin şahitliğinde kayda alınmıştır. Cahiliye toplumu Kur'ân'ın okunduğu, tebliğ ve de teybin edildiği ortamları basarak tef ve kudümler çaldırarak, alkış tutup ıslık çalarak, müslümanlar içinden tayin edilen hedeflere saldırı ve işkence yaparak, mü'minleri topluca abluka altına alarak, boykot uygulayarak, bütün müslümanları yok etmek üzere savaş açarak, İslam'ın sesini bastırmaya çalışmıştır.¹⁹⁴

Son tahdide İslâm, kabile ve ırk bağımlılığını ilga ederek yerine liyakata dayanan mü'min kardeşliği (İslam Ümmeti) anlayışını ikame etmiştir.¹⁹⁵

2.3.1.1.2.2. Tekâsür Ve Hümeze

Cahiliye yapısının, aynı sınıflama altında değerlendirilebilecek olan iki ürünüyle daha burada karşılaşılmaktadır. Çoğunluk olma, çokluğa malik olma temayülü olarak nitelenmesi mümkün olan Tekâsür olgusu, İslam öncesi Arap toplumunda her alanda niceliksel bakımdan diğerlerinden (kabilelerden, ailelerden,

¹⁹¹ Tur 52/32.

¹⁹² Ferahîdî, Abdurrahmân Halîl b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirâî), y.y., ts., "hlm" md., III, s.247.

¹⁹³ ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdu'r-Rezzâk Hüseyin ebu'l-Fidâ., *Tâcu'l-Arus Min Cevâhiri'l-Kâmus*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., "tğy" md.

¹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sırma, İhsan Süreyya., *İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi Ve İşkence*, 39.basım, Beyan y., İstanbul, 2007, s.49-60.

¹⁹⁵ Hucurat 49/10

bireylerden) daha fazlasına erişme iştıyakı olarak kendisini göstermiştir.¹⁹⁶ Putların en büyüğüne ve sayıca en fazlasına sahip olma, kabile üyeleri bakımından en çok nüfusa ulaşma, şair ve kâhinleri diğerlerine göre daha fazla olma arzu ve çabaları Tekâsür olgusunun birkaç somut göstergesidir.

Bu konuda daha fazla ilerlemeden önce bir parantez açarak şunu ifade etmek gerekir ki ihtiyaçlar hiyerarşisini göz önüne alarak çöl ortamının meydana getirdiği yokluk olgusunu, doğal kaynak sıkıntısını ve yaşam şartlarının zorluğunu insanları biriktirmeye yönlendiren bir durum addederek İslam öncesi toplumunda ortaya çıkan maddi düşkünlüğü ve maddi üstünlük hevesini bu durumlara hasrederek maddeciliği, tarihî-mahallî bir durum addetmek maddi kaynakların zirveye ulaştığı toplumlarda da aynı zihniyetin tezahür etmesi halini yadsımak olur. Bu veçheden tekâsür, cahiliye yapısının tabii bir ürünüdür. Ahirete ve hesap gününe inanmama beraberinde dünyaya ve onda bulunan metaya düşkünlüğü getirir. Bu nedenle tekâsür coğrafi etkilerle açığa çıkan bir ürün değil toplumun içyapısından ve de inançlarından zuhur eden bir haldir.¹⁹⁷

Tekâsür yani çoğa malik olma temayülü, cahiliyede zuhur eden örnekleri değerlendirildiğinde niteliksel değil niceliksel bir olgu olarak kendisini gösterir. Bu yönü onu materyalizme yaklaştırmaktadır. Aslen insanın daha üst değerlere kavuşmasında araç mesabesinde olan fizik varlık, cahiliye açısından ulaşılması ve de malik olunması gereken bir amaç seviyesini alır. Toplumda araçların amaçlaşması, metayı kutsallaştırma olarak kendisini gösterir.

Materyalistik zihniyetle yaşama yaklaşan bir toplumda birey ve sosyal grupların değerleri, malik oldukları meta ve bunların çokluğu ile ölçülür. Daha ileriki safhalarda ise manevi unsurlarda bozuma uğrayarak maddesel nitelik kazanırlar. Bir yandan madde ve ona bağlı ilişkiler kutsallaşır ve yüceltilirlerken diğer yanda manevi değerler bozulur ve meta'laşarak alınıp satılabilen el değiştirebilen unsurlar halini alırlar. Bu anlayışta maddî kaynaklara (askeri, ticari, hukuki, idari, endüstri,

¹⁹⁶ Tekâsür 102/1-8.

¹⁹⁷ Kasas 28/76-82.

vs) hâkim olan aynı zamanda manevî bakımdan da üstünlüğü kendi elinde tutuyor demektir. Ve yine çıkarları nispetinde bu kutsalı değiştirebilirler.

Mutlak mülkiyeti insana has kılma anlayışı şeklinde nitelenmesi mümkün olan tekâsür insanın herhangi bir yolla kendisine gelen metayı kendi zorunlu hakkı şeklinde algılamasıdır. Bu nedenle o kendisine ve kabilesine bir kazanç getiriyorsa işlediği fiilin en doğru fiil olduğunu addeder ki isterse bu fiili başka fert ve kabilenin mahvına sebebiyet veriyor olsun.

Cahiliye yapısının ürünlerinden bir tanesi olan tekâsür olgusu yetinmenin ve şükretmenin zıddı; daha fazlasına talip olma ve ihtirasla varlığa yaklaşma hallerini de kapsamaktadır. İhtiyaç ve yeterliliklere bakılmaksızın toplumun sürekli daha fazlasına yönlendirilmesi bu görece menfaatlerin elde edilmesi için birey ve sosyal grupların teşviki söz konusudur. Arzulanan ve de ele geçirilmeye çalışılan şey-ler son tahlilde toplum için faydasız, zararlı, sırtına boşuna yük, hatta tüketici olabilir ancak amaç çoğa mâlik olmaktır. Bu çaba cahiliye yapısında varlıkla çatışmayı hatta toplum içi saldırıyı da beraberinde getirir.¹⁹⁸ Tekâsür bir süreç kavramı olarak değerlendirildiğinde başlangıçta kendisini benimseyen topluluklara görece menfaatler sağlarken nihai olarak kendisini benimseyen toplumun iç mekanizmaları da dâhil olmak üzere ifsadı beraberinde getirir.¹⁹⁹

Tekâsürün var olduğu her sosyal zeminde onunla birlikte yükselen diğer bir olguda *Hümeze*'dir. Cahiliye yapısında metalaşan insan fenomeni "*ahsen-i takvîm*" seviyesinden "*esfele sâfilîn*" düzeyine doğru düşüşe geçer. Varoluş değeri bakımından insan değersiz bir varlık olarak algılanmaya başlanır.

İnsanın sosyal yapı içerisinde itibarı için toplum tarafından kabul gören meta ve statülere ulaşması biricik yoldur. Asabiye konjonktüründe "şanslı olan" bir kısımları daha doğuştan nesep, nüfus, gelir ve de idare bakımından ayrıcalıklı bir kabileye sahipken bir kısımları da böylesi metaları yed-i kudretinde bulunduran kabile ve ailelere (sosyal statülere) dâhil olma çabasına girişmişlerdir. İslam öncesi

¹⁹⁸ Saldırganlık davranışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin, Nuri., *Sosyal Psikolojiye Giriş*, 3.basım, İzmir Kitaplığı y., İzmir, 1995, s.242-244.

¹⁹⁹ Rûm 30/41.

Arap toplumunun Sosyal nosyonu karşısında insan, “birey olarak dünyaya herhangi bir kıymete haiz olmadan” gelir. Ancak sonrasında “asabiye içinde kavuştuğu meta kadar değer kazanır” şeklinde telakki edilmiştir.

Cahiliye yapısının öngördüğü metaya kavuşamamış; kendisine farklı bir sosyal algı çizerek bu metaya talip olma temayülü göstermemiş (tekâsür üzere hareket etmemiş); ulaştığı meta ve statüler itibariyle diğerlerinin altında yer alan birey ve sosyal gruplar diğerleri tarafından küçümsenir. Toplum dışına itilir ya da köleleştirilir. Hümeze, politik bir olgu olarak bu noktada devreye girer.

İnsanı, Allah’ın vahyi ile bildirdiği varlıklar içinde yaratılış düzeyine ve ilahi ilkeler muvacehesine göre değil de onu eşyalaştırarak asabiye mekanizmasında ifa ettiği role ve tekâsürle kavuştuğu metaya göre değerlendirme ve sınıflama olarak tanımlanabilecek olan *hümeze* cahiliye yapısının ana ürünlerinden bir tanesidir.²⁰⁰ Hümeze, fiili yaşamda yokluğa-darlığa maruz kalanlar bakımından aşağılanma ve hor görülme anlamına gelirken failleri tarafından büyüklenme ve kibirlenme gayreti şeklinde vücuda gelir.

Sosyolojik bir olgu olarak hümeze, mevcut toplumun iç dinamiklerine uymayan ya da aykırı telakki edilen birey ve grupların mevcut hallerini terk ederek/değişerek toplumsal yapıya katılmalarına veya köleşmelerine veyahut toplumun sosyal çevresinden çıkarak uzaklaşmalarına, tükenip yok olmalarına dair izlenen planlı ya da spontane politikalar doğrultusunda gelişen propaganda faaliyetleri şeklinde kendisini gösterir. Nitekim Kur’ân, Resûlullah ve mü’minler bu faaliyetlerden fazlasıyla nasiplerini almışlardır.

Hümeze, sınıf içi ve sınıflar arası kullanılan bir jargonu da doğurmaktadır. Bu perspektiften tekrar hümezeye bakıldığında aynı zamanda onun insanları sınıflamaya yarayan işlevsel yönünün varlığı açığa çıkar. Hümeze sayesinde toplumda her zaman aşağılanacak bir tabaka, grup ya da fert varken aşağılayan basamaklar halinde dizilen tabaka, grup ya da fertler kendi içlerinde kibir ve övünçle hareket etmektedirler. Üstelik sürekli olarak görece kendi altında yer alanları aşağılamakta ve küçümsemektedirler.

²⁰⁰ Hümeze 104/1-9

Hümeze sosyopsikolojik alandaysa kendisini üstünlük sinircesi/saplantısı olarak gösterir. Bir şekilde kendisini ve kabilesini diğerlerine nazaran daha yukarıda bir konuma yerleştirmek adına bireyler son derece akıl ve ahlak dışı fiilleri de gerçekleştirebilirler. Nitekim İslam öncesi Arap toplumu bu kabilden uygulamalara zemin olmuştur.

Daha doğuştan iki insan cinsinden biri olan kadını erkekten aşağı görme; ficar savaşları ve kan davaları; mezarlara varıncaya dek ataları sayma ve onlarla övünme; gösteriş maksatlı yemek ve eğlenceler düzenleme; kendilerine methiyeler dizmeleri için şairler tutma; giyim kuşam takı ve süslerde abartı sayısız uygulamalar arasında öne çıkan birkaç örnektir.²⁰¹ Ancak hümeze en çirkin yüzünü İslam'a ve müslümanlara karşı göstermiştir.

Hz.Muhammed (sav)'in peygamberliği karşısında yürütülen iftira propagandaları, toplum içinde güçsüz durumda bulunan mü'minlere yapılan sözlü aşağılama ve fiili işkenceler, çarşı, pazar ve panayır alanlarında sindirme faaliyetleri, Mekke şehrinde ikametleri süresince müslümanlar üzerine uygulanan boykot ve ambargolar, hicret edilen yerlerde dahi müslümanların peşini bırakmayarak onların aleyhine yürütülen çalışmalar, Taif seferinde Hz. Muhammed (sav)'in nezdinde İslam ve müslümanlara yapılan hakaretler, Cahiliye yapısının ürünü durumunda olan hümezenin ulaştığı zirve noktaları olarak tarihin şahitliğinde kayda geçmiştir.

2.3.1.1.2.3. Ribâ

Daha öncede temas edildiği gibi deistik tanrı tasavvuru; Allah (cc)'ın Rabb sıfatını göz ardı ederek kendisini evrende tek başına kabul etme ve bu varlık âleminde tek hükümlan olma saplantıları, insanı cahiliyeye sürüklemiştir. İnsan, kendisini evrenin merkezine yerleştirerek ve evrene hükmetmesi zorunlu varlık şeklinde görerek yeryüzünde kendi neslini de kasıp kavuracak zulümlerin peyda olmasına sebep olmuştur. Kendi ontolojik tasavvuru bakımından insanın ilk olarak bilmesi gereken hakikat, yüce Allah (cc)'ın yaratışını ilahi sebeplilik ve ölçüler dâhilinde ezeli ve ebedi kudreti marifetiyle gerçekleştirdiğidir. Allah (cc) yarattıklarını derece derece, sınıf sınıf yaratmış kimini kimine üstün kılmıştır.

²⁰¹ Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38.

İnsanoğlu yaratılan varlıklar içinde üstün bir dereceye sahiptir ancak bu üstünlük en üstün olduğu ve/veya mükemmel olduğu anlamlarına gelmez. Diğer yandan insanın değeri Allah (cc)'a karşı ubudiyet makamındaki mahareti nispetinde artar ya da eksilir. Bununla birlikte insan, “Allah'ın halifesi” Allah (cc) adına arzusu yönünde varlığa hükmeden değil “Yeryüzünün halifesi” yani yeryüzünde yaşamaya muktedir ve yeryüzünün imkânlarını kendi menfaatleri için değerlendirebilir bir varlıktır. İnsanın yaratılış gayesi dünyayı imar, ahireti ihyadır. İnsandan daha üstün bir varlık düzeyinde yaratılmış olan meleklerle dahi yazılan birincil vazife Allah (cc)'a ubudiyet iken insan arzın toprağını ya da göğün katlarını ne kadar araştırır araştırsın kendisine daha faziletli bir yaşam nedeni bulamayacaktır. Lakin cahiliye yapısı ile şekillenen bir toplumda azgınlığın çekirdeği insan hevasıdır. Nitekim bu merkezi muharrikin temelinde şekillenen İslam öncesi toplum yapısı, sosyal bağların oluşum şekilleri, statüler, sanat ve kùltür, üretim ilişkileri ve tüketim alışkanlıkları, kutsalın oluşumu ve ritüeller üzerinde aynı zamanda kalıp vazifesi görmüştür. Bu kalıp, üretim faaliyetleri ve tüketim alışkanlıklarının enteraktif bütünü olan iktisadi hayatta da bir form doğurmuştur.²⁰²

Kur'ân-ı Kerîm, cahiliye yapısının ürünlerinden biri olan ve cahiliye iktisadi hayatının kalbini oluşturan olgunun *Ribâ* olduğunu haber vermektedir. “ربو” “R-b-v” kökünden gelen ribâ kelimesi sözlükte artma ve katlanarak çoğalma anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Bir iktisadi terim olarak ribâ ise bir malı ya da malın değerini ifade eden birimi (para, altın, gümüş ve ya takas olunan farklı bir mal olmak üzere) herhangi nedenle verilen şahıstan katlayarak tahsil etmeyi ifade eder. Diğer bir ifadeyle borçlanan kimsenin geri ödemeyi zamana yayılan periyotlarda ya da belirlenen bir vakitte fazlalıkla yapması anlamını taşımaktadır. Ana borca eklenen

²⁰² el-Bakara 2/30,253; Nisa 4/32,34,95; En'am 6/165; Yûnus 10/14,73; Rad 13/4; Nahl 16/71; İsrâ 17/21,55,70.

²⁰³ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, “rbv” md., s.440; el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağıb (357/967), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*(nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., “rbv” md.

fazlalık miktarı alacaklının talebi üzere olabileceği gibi borçlunun teklifi üzere de gerçekleşebilir.²⁰⁴

Malda da karşılıksız çoğalma ve çoğaltma anlamına gelen ribâ kendi içerisinde; borçlanılan şeye geri ödemede eklenen fazlalığı ifade eden *Ribâ'd-Deyn*; alış verişe bağlı uygulanan fazlalığı niteleyen *Ribâ'l-Beyi*'; buna bağlı olarak gelişen peşin alışveriş ve takasta kullanılan *Ribâ'l-Fadl*; veresiyede kullanılan vade farkını niteleyen *Ribâ'l-Nesîse* gibi tanımlarla belirlenmektedir.²⁰⁵

Ayrıca ribâ, Farsçadan gelen *faiz* kavramıyla özdeşleştirilmiştir.²⁰⁶ İctimai bakımdan da aynı olguyu nitelirmede ribâ ve faiz birlikte kullanılmışlardır. Ancak bu bölümde ribâ iktisadi alanda kullanım şekilleri bakımından değil de sosyolojik bir olgu ve sosyal yapıdaki etken rolü yönlerinden etüt edilecektir. Diğer bir deyişle ribânın pratik hayattaki tezahürleri yerine araştırmanın bütünlüğüne uygun olarak onu doğuran fikri temayül betimlenilmeye çalışılacaktır.

Bu minval üzere ribâ, toplum içerisinde zenginliklerin bir zümre tekeline birikmesini halkın borçlandırılarak tahakküm altına alınmasını, geçim derdi ile meşgul edilerek toplum idaresine katılımının ve de sosyal akışa yön vermesinin engellenmesini sağlamaya yarayan olgunun adıdır.

Ribâ; Sömürü ve köleleştirme ideasının işler bir vasıtasıdır. Ancak bu vasıta ekonomi üzerinde yol aldığından yine ekonominin doğal bir parçası gibi görünür. Hâlbuki bu durum bir algı yanıltmacasıdır.

Ribâ, ekonominin ne tabii sonucu nede gereğidir. O yalnızca sömürünün zorunlu etkin metodudur. İnsanların üretim-tüketim-alışveriş münasebetlerine inorganik biçimde sokulan bir mekanizmadır. Nitekim Kur'ân, ribâ olgusunu mahiyeti, sebepleri ve tarafları yönlerinden değerlendirerek insanlık ıttılama sunmaktadır:

²⁰⁴ Özsoy, İsmail, "*Faiz; Kur'ân Ve Sünnet'te Faiz*", *DİA*, İstanbul, 1993, XII, 112-114.

²⁰⁵ Faiz çeşitleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Çimen, Selim., "*İslam Hukukunda Faizin İletti İle İlgili İhtilaflar*" (Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.13-18.

²⁰⁶ Faiz çeşitleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Çimen, Selim., "*İslam Hukukunda Faizin İletti İle İlgili İhtilaflar*" (Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.11.

"الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِينَ يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلَ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ."

*"Faiz yiyenler kıyamet günü, ancak şeytanın çarptığı kimseler gibi kalkarlar. Bu, onların: 'Alışveriş de faiz gibidir' demelerindedir. Oysa Allah alışverişi helal ve faizi haram kılmıştır. Kime rabbinden bir öğüt gelir ve faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin olur. Onun durumu Allah'a aittir. Kim faize dönerse, işte onlar ateşliklerdir, onlar orada temelli kalacaklardır. Allah faizi eksiltir, sadakaları arttırır. Allah hiçbir nankör günahkârı sevmez."*²⁰⁷

Cahiliye toplum yapısının kendi batıl nosyonunda ribâ tabii bir unsur sayılmakta malın kıymetine ait olan birim/birimler üzerinde gerçekleştirilen spekülatif işlemler marifetiyle birilerini veyahut bir zümreyi kazançlı çıkarmaktır. Aynı zamanda iktisadi hayatın varlığının zorunlu bir unsuru sayılmaktadır. Yukarıda zikredilen ayet-i celilede bu kabil bir anlayışın iktisadi hayatın bir gereği olmak bir yana hakikatte ticaretle hiçbir bağının bulunmadığı ve Allah (cc)'ın beşeriyet fitratına yerleştirdiği böyle bir kanununun olmadığı ifade edilmektedir. Emtianın (mülkler, hammadde, yarı mamul değerler, mamul değerler, kendisine malik olunan hayvanlar, ağaçlar, vs.) ve hizmetin asli değerleri karşılıklı olarak el değiştirmeleri ve bunlardan ücretleri mukabilinde faydalanılması helal yol olarak gösterilmiştir.

Diğer taraftan doğrudan emtia veya emek bulunmadığı halde bu değerler üzerinden hile yoluyla kazanç sağlama Allah (cc)'ın lanetlediği bir olgudur. Aynı zamanda ribâ olgusunu doğuran bencillik ve şahsi kazanç sağlama ihtirası lânetlenerek toplum dayanışma, paylaşma ve diğerkâmlık ilkelerine ve bu ilkelerin fiili hayatta ilk elden göstergesi olan sadaka müessesesine yönlendirilmektedir.

²⁰⁷ Bakara 2/275-276.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِمَّ رُؤُسُ إِمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ."

“Ey inananlar! Allah’a saygılı olun, inanıyorsanız faizi bırakın. Eğer bunu yapmazsanız, Allah’a ve elçisine savaş açmış olursunuz. Eğer (bu işten) dönerseniz, anaparanız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş nede haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer (borçlu) darda ise, eli genişleyinceye kadar bekleyin; (alacağınızı) sadaka olarak bırakmanız sizin için ne kadar iyidir, bir bilerseniz.”²⁰⁸

Para ve para yerine geçen unsurlar ancak malın değerini nitelemede kullanılan bir ölçü, bir birim vazifesi ifa ederler. Ancak riba ile para ve para yerine geçen unsurlar cahiliye yapısında bizatihi birer değer olarak addedilirler. Bu anlayış da paranın, bir ticari mal gibi alınıp satılabilen ve de kendisinden değer üretmesi beklenen varlık gibi telakki edilmesine neden olur.

Böylesi bir değer şaşması gerçek emek ve gerçek mal olmaksızın kazançlı çıkma ihtirasıdır ki Allah (cc), bu temayülün kendisine yönelik bir azgınlık ve savaş ilanı olduğunu bildirmektedir. İnsanların ihtiyaç durumlarını bir fırsat bilerek onlara satılan paradan zahmetsizce vadesi mukabilinde alınması planlanan farkların netice itibariyle toplumu fesada sürükleyeceği bu nedenle de bu kabil işlerden vaz geçilmesi gerektiği üstüne basa basa vurgulanmaktadır.

Diğer yandan Allah (cc), borcun aslının dahi alacaklı tarafından terkinin yine alacaklı durumda olan kimseyi hakiki anlamda huzura kavuşturacağını ve kendi katında daha üstün bir lütfu o kişi adına hazırladığını müjdelemektedir. Yani Allah (cc), ihtiyaç sahiplerine verilenin vakti geldiğinde ve muhtacın felaha ulaşmasıyla birlikte aynıyla tahsilinin sakıncası olmayan bir durum olduğunu ancak borçlunun taahhüt ettiğini ödeyemeyecek durumda olması durumunda ecri Allah (cc)’tan umarak alacaklının borcu bağışlamasının ise aslah olduğunu haber vermektedir.²⁰⁹

²⁰⁸ Bakara 2/278-280.

²⁰⁹ Maide 5/53.

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ."

*“Ey inananlar! Katlayarak (birikimli) faiz yemeyin. Allah’a itaat edin ki kurtuluşa eresiniz.”*²¹⁰

İslam olmamış sosyal yapılarda, emekten kaçmanın ve başkasının emeğini hiçe saymanın yalın ifadeyle emeksiz kazanç elde etmenin yegâne yolu ribadır. Borç olarak verilen para ya da malın bizzat kendisi dahi olsa bunların herhangi bir emek (katma değer) olmaksızın çoğalmaları mümkün değildir. Bu nedenle alacaklı borç verdiği para veya malın aslına maliktir. İkinci şahısların katma değer ile ve üretim yoluyla elde ettikleri ecirlerde alacaklının hak talebi yersizdir ta ki kendisinde bil fiil mezkûr mal üzerinde endüstriyel faaliyetlerde bulunmuş olsun. Öyleyse buradaki ayet-i kerîme, borcun aslıyla alacaklıya ödenmesi gerektiğini vurgulamakta, alınan mal yahut paranın aynısıyla geri iadesini emretmektedir.

"وَمَا آتَيْتُم مِّن رَّبًّا لِّيرْتُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْتُو عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُم مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ."

*“İnsanların mallarında artış olsun diye faiz olarak verdiğiniz şeyler Allah katında artmaz. Fakat Allah’ın rızasını dileyerek zekât olarak verdiğiniz şeyler böyle değildir; nitekim (Allah katında) çoğalanlar da bunlardır.”*²¹¹

Para bir değer değil ölçü birimidir. Bu nedenle paranın zatında değer artması ya da eksilmesi söz konusu edilemez. Ancak riba ile şekillenen sosyoekonomik yapılarda para bir değer olarak addedilir ve kendisinde değer bakımından artma ve eksilme gözlenir. Aynı zamanda bu zihniyete göre riba ile ödünç verilen malın (ödünç verenin hiçbir katma değer faaliyeti olmadığı halde) borçludan fazlalıkla geri iadesi beklenmektedir. Malın değerinin, ölçü birimi olan para üzerinde ve bizzat malın değeri üzerinde yapılan spekülasyonlar aracılığıyla haksız yere insanları fazladan borçlandırmak, dünya hayatı için bu oyunları oynayan kimselere görece kazançlar getirirken son tahlilde bu işlerin ziyan ile sonuçlanacağı hakikattir.

²¹⁰ Âl-i İmrân 3/130.

²¹¹ Rûm 30/39.

Vurgulanmakta olan diğerk bir husus ise zekât müessesesidir. Fakirlerin, zengin olanların kazançları üzerindeki hak sahipliğı anlamına gelen zekât; verilmesi şartlarına malik olan kimseler üzerindeki bir mükellefiyettir. Ribâyâ nazaran zenginin malından ve kazancından bir eksilme gibi görünen zekât toplum içinde dayanışma ve birliğın tesisine hizmet ederek toplumun parçalarının değil de tümünün bir hamlede kalkınmasını sağlayan bir kaldıraçtır. Ribâ toplumu hile ve aldanmışlığın acımasız pençesine, riya ve bencilliğın kavurucu kasırgalarına atan yed-i şer iken; zekât, dostluk ve kardeşliğı pekiştiren bir maya, toplumsal kalkınmanın ana muharriki, bir bahçenin her köşesine işleyen ve orada türlü nimetlerin yetişmesini sağlayan rahmet yağmurları gibi fakiri güldüren ve ferahlatan zengini ise temizleyip arındıran bir nurdur.

2.3.2. Dönemin Toplumunda Yöntem Ve Teknikleri İle Tencim Süreci

Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl olunduğı dönem ve coğrafyada bulunan toplum, buraya kadar olan basamaklarda değerlendirilmiştir. Sosyolojik bakımdan dönemin toplumundaki yapı ve ürün kavramları vahyin sunduğı perspektiften ele alınarak yine bu kavramların karşılık geldikleri olgular incelenmiş ve analiz edilmiştir. Cahiliye, cahiliye toplumu, cahiliye yapısı, yapı ve ürünleriyle cahiliye fenomenleri İslam öncesi Arap toplumu örneğı üzerinden değerlendirilmiştir. Kur'ân'da sunulan ilke ve tanımlar muvacehesinde “*cahiliye evreni*” betimlenilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada ise tasvirine gayret edilmiş olan cahiliye üzerine Kur'ân'ın iniş sürecinde kullandığı yöntem/tekniklerin tahliline geçilmektedir.

İslam Ümmeti adıyla müsemma olan İslam toplumunun oluşumunda etkin rol oynayan metodolojinin tespiti hedeflenerek ikame edilen bu kısımda, İslam ile birlikte gelişen ihya ve ıslah sürecinin ilkeleri teorik bakımdan ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed (sav)'in rol modelliğı vasıtasıyla inzâl sürecinde yer alan yöntem/tekniklerin tespiti için “*tarihi sosyolojik*” yöntem yerine “*eğitimsel sosyolojik*” yöntem tercih edilmiştir. Kur'ân ve toplum münasebeti tarihi tasnif ile Mekke ve Medine dönemleri vurgulanarak ve de öncüllenenek değerlendirilmek yerine doğrudan süreçte kullanılan yöntem/teknikler üzerine vurgu yapılarak eğitimsel sosyolojik bir tasnif gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kaynağı itibariyle gelmekte olan her vahiy gurubu ve barındırdıkları ilkeler *Levh-i Mahfûz'da* saklıdır.²¹² Allah (cc)'ın indinde insanlık için takdir edilen ilkeler değişmez esaslardır.²¹³ Bu vahye muhatap olan toplum bakımından ise gelen her bir vahiy bir inkişaf, inkılâp ve de ıslahdır. Vahiy ile beşeriyete arz edilen yasaların pratik tezahürlerinde bir takım farklılıklar bulunsa da Allah'ın toplumlar için çizdiği sınırlar ve koyduğu hedefler tektir. Bu bakımdan ise ilahi vahiyde bir değişme yoktur. Allah (cc) son vahyi olan Kur'ân-ı Kerîm'i ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (sav)'i, sünnetinin tabii gereği olarak göndermiştir.

Beşeriyet için takdir buyrulmuş olan toplumu ikamede ve idamede gerekli olan esaslar böylece kemale kavuşmuştur. Lâkin insanoğlu toplumu meydana getirmede vahyedilen ilkeleri benimseyip benimsememede hür bırakılmıştır. Hürriyet ise sorumluluk demektir. İrade ve akıl verilen bunların yanı sıra ilahi mesaj ile desteklenen insanoğlu kendisine bahşedilmiş olan nimetlerden sorumludur. Sorumluluk, bireylerin kolektif ve enteraktif bileşimi ile vücuda gelen toplum halinde ise paylaşılarak devam eder.

Toplum olmak bir olmaktır. Tevhit, Allah (cc)'ın varlığı ve birliği altında toplanarak başka herhangi şey/şeyleri Rabb edinmemek anlamına gelir. Eşitlik ise her bir insanı ırkına, yaşadığı coğrafyaya, kendisinin dünyaya geldiği nesebe bakmaksızın Allah (cc)'ın verdiği fitrata uygun olarak değerlendirmektir. Adalet ise hak ve liyakat esasına uygun olarak tecelli eden hukuk üzerinde toplumun ikamesidir. Yani toplum olarak İslam üzere bir olmaktır.

Sosyal alanın yapılanmasında ölçü, ne insan hevası ve ihtirasları ne de dünyevi çıkarı ve bağlarıdır. Yasa ilahi buyruklardır ki onlarda *Ümmü'l-Kitâb* adıyla müsemma olan muhkemât ile açıkça tavzih edilmiştir. Ümmü'l-Kitâb sosyolojik perspektiften yeniden ele alınacak olursa O'nun "*Kitapların Anası*" yahut da "*Kitabın Anası*" şeklinde yalın bir tamlamadan çok daha fazlası olduğu görülür. O toplum ve birey için takdir edilen ilahi ahkâmın bir araya gelerek oluşturduğu değiştirilmesi kendisine bir şey eklenmesi ya da çıkarılması ancak Allah'ın yed-i

²¹² Buruc 85/21-22

²¹³ İsrâ 17/77; Ahzab 33/62; Fâtır 35/43; Mü'min 40/85

kudretinde bulundurduğu hükümler bütünü olan “Ana Kitap” daha açık tavzihiyle anayasadır.²¹⁴

Kulların, O’nu tebdil ve tahvil etmeleri ya da O’nun sınırlarından taşmaları Allah (cc) tarafından yasaklanmıştır.²¹⁵ Toplum, kendisine verilen yasalarla (ki bu yasalar onun fitratına en uygun olandır) çizilen hat ve kalıplar dâhilinde yine bu ilkelerin gerek parçasına gerekse genel ruhuna aykırı düşmemek koşuluyla iradi desenlemeler yapmakta özgürdür.

Değiştirilemez ve baki olan Allah (cc)’ın hükmü iken her dönem, coğrafya ve konjonktürün gerekleri nispetinde değişmeye tabi olan insanın fikirleridir ve ihtiyaçlar gereğinde tekraren tebdile uğrayabilir.

2.3.2.1. Anlatım (Takrir) Yöntemi

Kur’ân-ı Kerîm’in tencîmi boyunca kullandığı yöntemlerin başında anlatım yöntemi gelmektedir. Bilişsel ve duyuşsal alanlara etki ederek toplum bilincini ıslaha, toplumu vahyin öngördüğü istikamette motive etmeye, sosyal alanın muharriki olan düşünüş ve duygulanımları düzenlemeye yarayan ve diğer bütün yöntemlerle bir arada kullanılan yöntemin adıdır. İlahi bilgi olan vahyin belirli sıra düzen ve de ölçüler dâhilinde topluma aktarılarak istendik yönde değişimlerin elde edilmesini sağlar. Ayrıca, Allah (cc)’ın takdiriyle belirlediği hedef/kazanımlara ulaşılması yolunda toplumu bilinçlendirme biçimi olarak da tanımlanabilir.²¹⁶ Birey ve toplumun kesiştiği noktada bilgi ve hisler yatmaktadır. Fertten topluma akan fikirler ve hisler sosyal alanda kinetik evreye geçerek amelî durumlar zinciri halinde kendilerini gösterirler. Neticesinde ortaya çıkan sosyal yapılar, sosyal statüler, sosyoekonomik ve sosyokültürel bağlar da gerek kendi içlerinde gerekse ferde dönüşlü olarak çalışırlar.

²¹⁴ Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru'l-Münir* (çev.: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Risale y., İstanbul, 2005, II, 139

²¹⁵ Yûnus 10/64; İsrâ 17/77; Fâtır 35/43

²¹⁶ Anlatım yöntemi ile ilgili farklı değerlendirmeler için bkz. Aydın, Mehmet Zeki., *Din Öğretiminde Yöntemler*, 3.basım, Nobel y., Ankara, 2007, s.119.

Tüm organlarıyla sosyal alanın inşasında aktif rol alan Kur'ân, toplumun bireyle kesiştiği ve başlangıç noktası olan sosyal düşünce ve hislerin tanzimini, sosyolojik yönteminin öncelikli işgal alanı olarak tayin etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl süreci içerisinde toplumla olan münasebeti, anlatım yöntemi açısından değerlendirildiğinde bu yöntemin etkinliğini sağlayan bir takım ilkeler içerdiği görülmektedir. Anlatım yönteminin uygulanması ile ilgili bilgilere geçmezden evvel mezkûr ilkelerin etüdünde fayda vardır.

"ح. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ."

"*Hâ, Mîm. Bu Kitap'ın indirilmesi Güçlü ve Bilge olan Allah katındandır.*"²¹⁷

Anlatım yönteminde sunulan bilginin kaynağı ve değeri büyük önemi haizdir. Bilginin sahip olduğu geçerliliği, güvenilirliği ve elde edilme biçimi o bilginin pratikte artı değer sağlayıp sağlayamayacağı hususunda önemli birer veridir. Kur'ân, kendi kaynağını tanıtarak ve haber vererek; meşruiyetini ve de kat-i bilgi oluşunu topluma ispatlamıştır.²¹⁸ Böylece O, kendisine tabi olan bir toplum için gerek bu dünyada gerekse ahirette büyük faydalar sağlayacağını garanti etmektedir.

"وَأِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ."

"*Eğer siz kulumuza indirdiklerimize dair bir kuşku taşıyorsanız, haydi, hemen onun benzeri bir sûre getiriniz; ve eğer sözünüze sadıksanız, Allah dışındaki tanıdıklarınızıda yardıma çağırınız! Ama eğer şimdiye kadar (bunu) yapamadınızsa, bundan böyle deasla yapamayacaksınız demektir; o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakınınız.*"²¹⁹

Vahiy, peygamberin kendi şahsına ait olan bir söz ve bildiri değil, bizzat Allah (cc)'in kelimidir. Bu durumun en yalın göstergesi birbirlerinden farklı zaman, mekân ve konu eksenlerinde inzal olunmasına rağmen vahiy gruplarının bir araya gelişlerinde ve sûreler içinde birleşerek Kitap'ı meydana getirmelerinde hiçbir

²¹⁷ Câsiye 45/1-2; Ahkâf 46/1-2.

²¹⁸ en-Nisâ 4/82.

²¹⁹ Bakara 2/23-24.

çarpıklığın ve de ihtilafın bulunmuyor olmasıdır. Bu yolla topluma açık bir davette bulunulmuş ve de ortaya atılabilecek iddialar ve şüpheler bertaraf edilmiştir.

"و إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ. أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ."

*"Bu (Kur'ân'ın anlattıkları) daha öncekilerin kitaplarında da vardır. İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmeleri, onlar için bir belge değil miydi?"*²²⁰

Kur'ân'ı Kerîm'in kullanmış olduğu anlatım yönteminin etkinliğini temin eden ilkelerden bir tanesine daha, yukarıdaki ayet-i celilede şahit olmaktayız. Bağdaşıklık ilkesi ile Allah (cc) son ilahi hitabını, daha önce göndermiş olduğu kitaplarda da haber vermiştir. Nitekim *Ehl-i Kitâb* bu durumu gayet yakından bilmiş ve de takip etmişlerdir.²²¹ Aynı zamanda Allah (cc) toplumun ikamesi için vaz etmiş olduğu temel ilkeleri değişmez kılarak bir önceki şeriati bir sonrakinin gerekçesi, bir sonrakini ise bir öncekinin ispatı kılmıştır.

Şeriatların bir birleri ile bağdaşık olmaları toplumların, onları uygulamadaki hatalarını ve zaman içerisinde üzerlerinde yaptıkları tahrifatı da gözler önüne sermekte; dönem ve toplumlar arasında sosyolojik farklar mukayesesi yapmaya müsaade vermektedir.²²² Aynı zamanda anlatımda devamlılık ilkesi çerçevesinde her bir şeriat bir sonrakine tabi kılınırken, Kur'ân-ı Kerîm'in tencîmi süreci özelindeyse gelen vahiy grupları bir birlerinin, devamı açıklayıcısı ve de öncülü olmuşlardır.

"إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ."

*"Düşünesiniz (anlayasınız) diye O'nu (Kur'ân'ı) Arapça olarak indirdik."*²²³

Kur'ân'ı Kerîm, inzal olduğu zaman ve coğrafyanın toplumunda kullanılan anadilde indirilmiştir. Böylece O'na ilk elden muhatap durumunda olan toplumun, O'nu anlaması mümkün kılınmıştır. Anlatımda dilin ve dili kullanımın büyük önemi haiz olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim vahiy, Arap dilinde ve bu dilin tüm zarif yönlerini ihtiva eder halde inzal olmuştur. Bir yandan öz ve yalın ifadeler ile geniş anlam dünyaları oluşturulurken bir yandan da secili coşkulu anlatımlarla

²²⁰ Şu'arâ 26/196-197.

²²¹ A'lâ 87/18-19.

²²² A'râf 7/157.

²²³ Yûsuf 12/2.

toplum üzerinde gerekli motivasyon sağlanmıştır. Sosyal alanın şekillendirilmesine yarayan teknik ve hukuki konular üzerlerinde ayrıntılı, derinlemesine verilen izahlarda ise kesin hüküm cümleleri kullanılmıştır. Allah (cc)'ın ilgili konulara yönelik çizdiği hudutlar açıkça ortaya konarak ayetlerin anlamları muhkem, karşılık geldikleri durumlardaki konumları ise mukim kılınmıştır.²²⁴

Arap dilinin kendi esasları muvacehesinde, bu kabil çeşitli ilke ve kanunların vahyediliyor oluşu, ayetlerin gerek anlamlarının bozulmalarını ya da ilgili oldukları konular üzerinden kaydırılmalarını, gerekse anlaşılabilirliklerini ya da yanlış anlaşılabilirliklerini engellemede katkı sağlamıştır. Toplumun anlayacağı dil ve üslupla gerçekleşen hitap toplum içindeki fertlerinde durumları göz önünde tutularak çeşitli vesilelerle farklılaştırılmış, türlü yönlerden tekraren analiz ve de etüt edilmiştir.²²⁵ Böylece vahyin kullandığı anlatım metodu tüm topluma bir sesleniş olurken dalga dalga onun parçalarına da nüfuz edebilmiştir.²²⁶

Kur'ân-ı Kerîm kendisini nitelemeye; *Zikr, Mübîn, Misâl, Furkân, Edîb, Hikmet, Hakîm, Mev'iza, Musaddîk, Ahsenü'l-Hadîs, Mufassal, Nebe'ün Azîm, Hidayet, Rahmet, Emir, Şîfa, Mübeşşir, Münzir, Mizan, Basar, Kitap* kavramlarını kullanmaktadır. Mezkûr kavramlar bağlamaları içinde incelendiğinde vahyin inzalinde kullandığı sosyolojik yöntemlerden biri olan anlatım yönteminin uygulanma şeklide ortaya çıkmaktadır.

"فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَىٰ سَيَذَكِّرْ مَنْ يَحْسَبُ وَيَجْتَبِهَا الْأَشْفَىٰ."

"Şu halde sen, -öğüt (sadece bazılarını) fayda versede- hep (fitratlara nakşolan Allah'ı) hatırlat; nasıl olsa Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkanlar öğüt alacaktır; bedbaht olanlar ise öğütten kaçacaktır."²²⁷

Ayet-i celilede geçen "öğüt" şeklinde meal verilen ancak bağlamı itibariyle "hatırlatma" anlamının daha uygun düşeceğine kanaat getirdiğimiz "ذکر" "zikr" kavramı Anlatım yönteminde öncüllerin sunulmasına karşılık gelmektedir. Anlatımda, muhatap kitlenin algısını ilgili konuya çekme ve konunun anlaşılması

²²⁴ Hûd 11/1.

²²⁵ Şu'arâ 26/198-199.

²²⁶ Kamer 54/17.

²²⁷ A'lâ 87/9-11

için gerekli olan ön bilgilendirmenin sunulması birinci adımdır. Bu yolla daha sonra verilecek olan bilgilerin kavranılması kolaylaştırılmış ve konuya karşı muhatap kitleden arzulanan düzeyde iştiyak elde edilmiş olur.

Öncüllerin sunulması aşamasında; insan aklının kavramada zorluk çektiği, toplum bilincinin maddi hayat içerisinde dışladığı manevi olgular somut göstergeleri ile eşleştirerek bağlar kurulur. Kur'ân bünyesinde yer alan bu bağlar kimi zaman önceki kitaplarda sunulan vahiylerle yapılan atıflarla, kimi zaman varlık ve onda tecelli eden ilahi kudrete yönelik işaretlerle kimi zamansa gelmekte olan vahiyler arasından ilgili olan bir ya da daha fazlasını hatırlatarak gerçekleşir. İnsanın yaratılış ve gelişim evreleri, toplumlar üzerine ilahi müdahalenin tecelli biçimleri, özelde Mekke halkının Allah (cc)'ın lutfu ile elde ettikleri refah, daha önce Hz. İbrahim (as), Hz. Musa (as), Hz. İsa (as) gibi diğer peygamberlere verilen şeriatlar ve çoğaltılabilecek birçok durum üzerine yapılan ön değerlendirmeler muhatabın güdülenmesini sağlamakta; akabinden verilecek olan ilkelere hedef kitlenin bilincini hazırlamaktadır.

Anlatım yönteminin uygulama alanı bağlamında bir sonraki basamaklara geçmeden değinilmesi gereken bir husus daha vardır ki o da muhatabın/alıcının durumudur. Mesaj, mesajı ileten ve de mesajı aktarma yöntemi ne kadar mükemmel olsalar da mesajı alan konumunda bulunan muhatabın diğer bir deyişle toplumun mevcut hali de hedeflere ulaşılması bakımından büyük önemi haizdir.²²⁸

Muhatabın kendisine sunulan vahye hazır olması ve vahiy ile işaret edilen hedefe ulaşma davranışını sergilemesi gerekir. Böylece aktif dinleyen konumuna geçen toplum kendisine verilen vahiy gereği gibi algılayıp edime dönüştürebilecektir.

Ayet-i kerimede geçen haşyet halini; toplumun, vahiy ile gerçekleşen diyalogunda taşıdığı özveri ve hassasiyet biçiminde anlamlandırmak yukarıda verilen esaslara uygun düşmektedir. Diğer yandan daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere sosyal otizm ile vahye bilincini kapatan bir topluluk ilahi kelamı anlamak bir yana dursun onu dinlemeye dahi karşı çıkacak ve düşmanca davranışlar sergileyerek vahiy

²²⁸ İletişimde etkililik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köylü, Mustafa., *Psikososyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu y., Ankara, 2003, s.34.

karşısında tutarsız durumlar içine düşecektir. Bu minval üzere burada yer alan şekavet kavramını sosyal otizm buhranına kapılarak vahiy ile ittihazdan kaçınma ve düşmanca yaklaşma şeklinde tanımlamak mümkün olsa gerektir.²²⁹

"وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ."

*“Ve doğrusu Biz size hakikati açık ve net olarak dile getiren mesajlar, sizden önce geçip gitmiş olanlara ilişkin bir nice mesel ve sorumluluk bilincine sahip olanlar için her türden öğüt indirmişizdir.”*²³⁰

Anlatım yönteminin ilk basamağında organize edici bilgilerin sunulması ve böylece toplumun dikkatinin hedefe yönlendirilmesi yer almaktadır. İlgi ve alakanın konu üzerine yoğunlaşması ile ikinci adım olan açıklama yer alır. Hedeflenen bilişin ve duygulanımın çerçevesi çizilerek kesin tanımlar verilir. Beraberinde hedeften haberdar edilen toplum aynı zamanda bu hedefe ulaşan yol konusunda da bilgilendirilmiş olur. Vahiy grubunun başında yer alan kamuoyunun dikkatini üzerine çeken olgu ya da durumlar bu basamakta nedenleri ile izah edilir, bağlar kurulur. Örneğin bir yasağın veya cezanın sebepleri, sonuçları ve türevi bir biriyle bağlaşıklık olarak açıklanır ya da vahiyyle birlikte toplum ıttılama sunulan yeni bir olgu tanımlanıp detayları ile tavsiz edilir. Açıklama basamağında bilişsel potansiyellere hitap yani toplumsal yasalarla ilgili bir hususun analizi söz konusu ise ifadeler son derece net ve kesindir. Duyuşsal potansiyellere yönelik yani toplum ruhunu ele alan değerlendirmeler yapılıyor ise ifadeler secili ve manzum formlarda gerçekleşir.

"وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ وَلِنُنذِرَنَّهُمْ بآيَةٍ لَّيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّا أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطَلُونَ."

*“Doğrusu biz bu Kur’ân’da, insanlara (hakikati) her türlü dolaylı anlatım tarzını kullanarak açıkladık. Ama onlara (bu türden mesel içeren) bir ayetle gelsen, inkârda direnenler yinede: ‘Siz sadece batılın peşine düşen kişilersiniz’ derler.”*²³¹

²²⁹ Öğrenen durumunda olanın hazırlanmışlık durumu ile ilgi ayrıntılı bilgi için bkz. Sünbül, Ali Murat., *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, 1.basım, Çizgi y., Konya, 2007, s.189.

²³⁰ Nûr 24/34.

²³¹ Rûm 30/58.

Anlatımda örnek sunma ifadeyi kuvvetlendirdiği gibi anlaşılmasını ve akılda kalıcı olmasını kolaylaştırmaktadır. Vahiy grupları bünyesinde ele alınan konularla ilgili gerekli örnekler yeri geldikçe sunulmuştur. Önceki toplumlardan veya bizzat içerisinde bulunan toplumdaki getirilen emsal durumlar üzerinden gerçekleştirilen hitap, toplum bilincinde aktif hale gelerek kalıcı olacaktır.

Aynı zamanda sosyal bir yasanın pratik yaşamla ilişkilendirilmesi örnek yoluyla kolaylaşmakta ve muhatabın hedef/kazanımlara bu örnekler vasıtası ile ulaşması sağlanmaktadır. Kur'ân sosyolojik bir yasa üzerinde birçok örnek vererek farklı perspektiflerden konuya yaklaşmayı sağlamakta birbirlerinden farklı zihinleri bir noktada bütünleyebilmektedir. Sunulan emsaller işlenen konu hakkında soru işaretlerinin ortadan kalmasına da yardımcı olurlar.

"تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا."

"*Âlemlere uyarıcı olsun diye, kuluna Furkân'ı indiren (Allah) ne yücedir.*"²³²

"وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكُتِّبٍ وَنَذَلْنَاهُ تَنْزِيلًا."

"*Ayrıca onu sürekli okunan bir Kur'ân kılmak için bölüm bölüm açıkladık (ki), üzerinde dura dura onu insanlara okuyasın. Çünkü biz de onu, (hayata geçirsinler diye) dura dura, parça parça indirmiştik.*"²³³

Kur'ân ilahi hitap olması gereği, toplumlara kendileri için uygun olan ilkeleri, doğruları ve yanlışları anlatan bir kitaptır. O, toplumda yer alan uygulamaların hak ya da batıl olup olmadıkları konusunda da veriler sunar.

Sosyal yapı içinde zuhur ederek şekillenen ve gelişen statülerin, ekonomik ve endüstriyel bağların, kültürel unsurların, kutsalın ve kendisine dayalı ritüellerin doğruluk dereceleri hususunda toplumları aydınlatmaktadır. Sadece Kur'ân-ı Kerîm'in haiz olduğu bu mükemmel özellik, sosyal alanla ilgili olan hususlarda ilke ve değerlendirilmeleri sunarken toplumların anlama yetilerine uygun nicelik ve nitelikte bir anlatım seçmesinde de kendisini gösterir.

²³² Furkân 25/1.

²³³ İsrâ 17/106.

Vahiy guruplarının toplumun hazır bulunuşluk düzeyine uygun nicelikte (uzunluk, dil ve üslup, manzum ya da mensur oluş gibi) ve nitelikte (toplumda zuhur eden durumların muaciliyetlerinin dikkate alınması, kavrayış düzeyine uygun bilgi birimlerinin verilmesi, bilginin kendi içinde aşama ve basamaklara ayrılarak belirli programlar dâhilinde sunulması) inzali, anlatım yöntemi içerisinde yer alan diğer bir husus olarak görülür.

Anlatımda konunun farklı yönlerine temas edilmesi, karşıtların, olumsuzların, eşdeğerliğin bir arada verilmeleri muhatabın kavrayışını kolaylaştırmaktadır. Öte yandan muhatabın sunulan bilgileri şemalaştırmasına, toplum bilincinde önceden var olan kabullerin ve değerler arası bağların yeniden yapılandırılarak ıslah edilmesine vesile olur. Bir kavramın, bir değer, bir olgu ya da durumun çok boyutlu olarak sunumu, birden fazla hedefin tek hamlede gerçekleşmesine yardımcı olur.

Doğru ve yanlışların ayırımının sağlanması ile planlanan kavrayışın ve duygulanımın elde edilmesi daha kısa sürede ve kalıcı biçimde gerçekleşir ki böylece hedef/kazanımlara ulaşmada ekonomiklik sağlanır.

"اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابِي تَفْتَسَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَ قَلْبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ."

*"Allah, öğretilerin en güzelini, biri diğerine atıf yaparak tekrarlanan, çift kutuplu bir hitap olarak indirmiştir: (öyle bir hitap ki) Rablerine karşı derin bir saygıyla titreyenlerin ondan dolayı tenleri ürperir; ardından Allah'ı (n sonsuz rahmetini) hatırlayınca kalpleri ve tenleri yatıştır. İşte bu Allah'ın hidayetidir: isteyen bu bununla doğru yola ulaştırmayı diler. Allah'ın saptırdığı kimse artık asla yol gösterici bulamaz."*²³⁴

Anlatım yönteminin uygulanmasında değişmez ilkelerden bir tanesi de tekrar ilkesidir. Toplum hafızasının çok çabuk etkilendiği ve algısının çabucak değiştiği yadsınamaz bir gerçektir. Toplumda meydana gelen değişimin ivmesinin sabit bir şekilde devamının tesisi diğer bir ifadeyle kazanımların kalıcılığı tekrar ilkesine bağlıdır. Kamuoyunda tesis edilen bir hassasiyet ve/veya kavrayışın canlı kalabilmesi

²³⁴ Zümer 39/23.

ve sosyal alanda etkisinin belirlenen ölçülerde süregitmesi için hedef davranışların tekrarı şarttır. Anlatım yönteminin uygulanması esnasında belirli bir silsile ile verilen bilgilerin geriye dönük ya da hali hazırda verilmekte olunan bilgilerin değişik biçimlerde tekrarlanmaları anlatımın kuvvetlenmesini sağlayan önemli unsurlardır.

Sunuş yöntemi olarak da adlandırılması mümkün olan anlatım yönteminin etkinliğini sağlayan ilkeler ve uygulama biçimi esasları bir arada analiz edilerek betimlenmeye çalışılmıştır. Anlatım yöntemi, Kur'ân-ı Kerîm'in inzal sürecinde sosyal alana yönelik metodoloji altında yürütülen ve toplumla ilgili hedef/kazanımlara erişilmesinde kullanılan bir yöntemdir.

Sosyal yapı ve statülerin de vahyin öngördüğü veçhelerde değişmeleri, toplumda vahyin öncüllüğünde yeni bir zihniyetin inşası ile mümkündür. Aynı zamanda hedeflenen kazanımların sosyal alanda ikamesi için bilgilendirme ve bilinçlendirme de şarttır. Nitekim Kur'ân öncelikle kendisine müracaat edilecek bilgi ve metodu kayıt altına alarak süreci başlatmıştır. Vahyin hafızalarda ve de sahifelerde kayıt altına alınması bu durumun pratik uygulamadaki ilk elden tezahürüdür.

Vahiy ruhunun ve bilincinin toplumsal alanda nüfuzu, bu sade ve etkili yöntemle başlamıştır. Kur'ân bu yöntemle öncelikle açıklamış, hatırlatmış, uyarmış, müjdelemiş, örneklemiş, çeşitlendirmiş, sınırlandırmış ve genişletmiştir. Böylece bu anlatım sayesinde diğer yöntemlerinde alanları belirlenmiştir.

2.3.2.2.Seçenek Sunma Yöntemi

Vahyin beraberinde getirdiği diğer bir yöntem ise topluma seçenek sunmadır. Bu yöntemin iki türü mevcuttur: İlki Kur'ân ile bildirilen yolu tutma yahut tutmama konusunda ikincisi ise Kur'ân'ın belirlediği hudutlar dâhilinde bir birine uygun olanlar arasında tercihte bulunmadır:

"نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعَيْدٍ."

*"Biz onların neler söylediğini çok iyi biliyoruz; ne ki sen onları zorla (inandırarak) bir zorba değilsin: şu halde sen, Benim tehditlerimden korkanları bu Kur'ân aracılığıyla uyarmaya devam et."*²³⁵

Kur'ân, hiçbir inancın, sistemin, kutsalın beşeriyete sunmadığı bir yöntemi ortaya koymuş ve de toplumu tam manasıyla özgür kılmıştır.²³⁶ Topluma her eğilimini gerçekleştirme teşebbüsünde bulunma serbestisi verilmiştir: Toplum ister kendisini tüketecek isterse ihya edecek yolları seçmekte hür bırakılmıştır.²³⁷

Kur'ân'da tanıtılan hidayet ya da zulüm yollarından herhangi birisini tutmak toplumların kendi tercihi kılınmıştır. Allah (cc), ne iyilik ne de kötülük üzerinde toplumu zorlamaktadır. Toplumlar İlahi yasaları (Sünnetullah'ı) çiğnemekle kendi varlık bağlarını da parçalamış olurlar ki geri dönmedikleri takdirde bu yol onları hezimete sürükleyecektir. Ayrıca hidayet yollarından herhangi biri üzerinde ilerleyen toplumlar kendi varlık sınırlarını (İslâm fitratını) korumuş olurlar ve de bu onların gerçek anlamda kalkınmalarını sağlar.

"قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ."

"De ki: 'Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren kendisi için doğru yola girmiş, (doğru yoldan) sapan da kendi zararına sapmış olur. Ben sizin bekçiniz değilim.'" ²³⁸

İnzâl sürecinde vahiy, topluma sürekli olarak seçenekler sunar; bu durum O'nun toplumla diyalog halinde olduğunun kesin kanıtıdır. Allah (cc), kulları hakkında aslah olanı murat ettiğini zaten bu nedenle de rahmetinden olan vahyini inzal buyurduğunu bildirmektedir. Ancak toplumlara kendilerini idare yetisi verdiğini de bildirmekte; toplumu, vahye zorla boyun eğen değil ortak kararıyla tabi

²³⁵ Kâf 50/45.

²³⁶ Bakara 2/256.

²³⁷ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Şimşek, Mehmet Sait., "İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Dersi Problemler Ve Öneriler", *Tefsir Eğitim Ve Öğretiminin Problemleri Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri*, KURAV y., Bursa, 2007, s.27.

²³⁸ Yûnus 10/108.

olan şekilde tasvir etmektedir. Allah (cc), ne insanı vahyine boyun eğmeye zorlamakla ne de hiç vahiy göndermeden onu yeryüzünde yalnız bırakmakla zulüm etmez. Ancak toplumlar, kendilerini bir takım ilahi ilkeler dışındaki batıl hükümlere teslim ederek zulüm batağına saplanırlar. Böylece kendilerine herhangi bir metazoride bulunmayan üstelik hidayet yollarını sunan Allah (cc)'a karşı itiraz etmeleri imkânsızlaşır.²³⁹

Seçenek sunma yönteminin vahiyle bildirilen hükümler arasından tercihte bulunmayı sağlayan ikinci türü ise şartlara bağlı olarak²⁴⁰ bazen de toplumun arzusuna bırakılarak²⁴¹ Allah (cc)'ın bir mevzu hakkında belirlediği yasalardan birisini uygulamaya koymak demektir.²⁴² Her ne kadar vahiy tek bir amaca hizmet ediyor olsa da toplumların farklı zaman ve mekân sınırları içinde karşılaştıkları olaylar farklılıklar arz edebilir hatta bir olgu farklı olasılıklar halinde vakaya dönüşebilir.

"وما كان لمؤمنٍ أن يقاتل مؤمناً إلا خطأ و من قتل مؤمناً خطأ فتحرير رقبته مؤمنة و دية مسلمة إلى أهله إلا أن يصدقوا فإن كان من قوم عدو لكم و هو مؤمن فتحرير رقبته مؤمنة و إن كان من قوم بينكم و بينهم ميثاق فدية مسلمة إلى أهله و تحرير رقبته مؤمنة فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين. توبة من الله و كان الله عليماً حكيماً."

“Yanlışlık dışında bir mü’min diğer bir mü’mini öldüremez. Bir mü’mini yanlışlıkla öldüren kimsenin bir mü’min köleyi hür yapması ve ölenin ailesi bağışlamadıkça onlara diyet ödemesi gerekir. Eğer mü’min size düşman olan bir toplumdansa ise, yalnız mü’min bir köleyi hür yapmak yeter. Eğer aranızda antlaşma olan bir toplumdansa ise ailesine diyet ödemek ve mü’min bir köleyi hür yapmak gerekir. Köle bulamayan bir kimsenin ise Allah’ın, tövbesini kabul etmesi için kesintisiz ardarda iki ay oruç tutması gerekir. Zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.”²⁴³

²³⁹ Nisâ 4/165.

²⁴⁰ Bakara 2/173; Maide 5/106.

²⁴¹ Maide 5/33.

²⁴² Mücâdele 58/4; Talâk 65/1.

²⁴³ Nisâ 4/92.

Örneğin öldürme olgusu farklı şartlar ve de nedenlerle toplumda meydana gelebilir. Olayın meydana gelişindeki tüm bu faktörler maddelendiğinde vahyin içinden bu belirlenmiş olan evsafa uygun olan hüküm diğerleri arasından tercih edilir. Seçenek sunma yöntemi ise bu noktada devreye girerek toplumun “verilen hükümlerden uygun olanı seçer” kazanımına erişmesini sağlamada etkin rol alır. Böylece siyah veya beyaz kadar net gerçekleşmeyen durumlar karşısında mü'min bir toplumun sergilemesi gereken tutum ve davranışlar da kazandırılmış olur.

Seçenek sunma yönteminin, vahyin topluma kazandırılması sürecinde etkin olduğu ve de gerçekleştirilmesine hizmet ettiği hedef/kazanımlar arasından bir tanesi de; insanoğlunun yapmış olduğu olumlu davranışlarla Allah (cc)'in kudretinde bir artış gerçekleştiremeyeceği²⁴⁴, ortaya koyduğu kötü işlerle de Allah (cc)'ı aciz bırakamayacağı hakikatini idrak etmedir.²⁴⁵ Toplumun, cüzden bütüne her bir parçası olarak ortaya konulan ürünü, o toplumu meydana getiren insanlar tarafından paylaşılır ki bu aynı zamanda Allah (cc)'in vaat ettiği ilahi hesap gününde karşılıklarının da paylaşılacağı demektir.

2.3.2.3. Hakkın Tesisi Batılın İptali (Emr-i Bi'l-Ma'rûf Ve Nehy-i Ani'l-Münker)

Önceki şeriatlarda da kullanılmış olan “*emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yöntemi*”, Kur'ân-ı Kerîm'in oluşum sürecinde de sosyolojik yöntemin omurgası olarak ortaya çıkan bir yöntemdir. “*Hakkın tesisi batılın iptali*” yöntemi şeklinde meal verilebilecek olan mezkûr yöntem vahiy nazarından bakıldığında sosyal değişimin ana motiflerinden bir tanesidir. Kendi içerisinde hareketli bir kalıbın meydana gelmesini sağlayıp, toplum yapısına merc olarak sosyal yapının ıslahının ve ihyasının gerçekleşmesinde, beşeri hastalıkların tedavisinde etkin ve hassas işleyen bir yöntemdir. Filhakika “*Hikmet-i Teşri*” olarak da adlandırılan mezkûr yöntemi tüm yönleri ile idrak edebilmek için, *küfr* olgusundan değerlendirmeye başlamak daha uygundur.

²⁴⁴ Hac 22/37.

²⁴⁵ Nûr 24/57.

"كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ."

"İman ettikten, Resul'ün hak olduğuna tanıklık ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterebilir ki? Allah, zalim bir toplumu doğru yola iletmez."²⁴⁶

Arap dilinde, sülasi bir kök fiil olan "كفر" K-f-r; örtmek, gizlemek, üstünü kapatmak anlamlarına gelmektedir.²⁴⁷ Aynı kökten türemiş olan "Kâfir" ise Kur'an kavramlarından bir tanesi olarak "hakikatin üstünü kapamaya çalışan, hakkı gizleyen, nimetler karşısında nankörlük eden" manalarını ifade etmektedir.²⁴⁸ Diğer bir açıdan ise o, Allah (cc)'ın gönderdiği nimetler içinden en büyükleri olan peygambere ve vahye asi olan kimsedir.

Kendisine verilen beden, mal, makam, evlat gibi nimetleri sorgusuz kabul ederken, Kitap ve Resul ile bu nimetler üzerinde Allah (cc)'ın hudutlarını öğreten iki eşsiz kaynağa itirazda bulunarak büyük bir nankörlük eden kimsedir/toplumdur.²⁴⁹

"فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَ لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ."

"Daha sonra, bu kesin taahhütlerini bozdukları için onları rahmetimizden dışladık ve kalplerini katılaştırdık; (şimdi onlar) kelimeleri bağlamlarından kopararak çarpıtıyorlar; üstelik kendilerine hatırlatılan hakikatlerden bir kısmını da unutmuş durumdadır. Çok azı dışında hep onların ihanetine uğrayacaksınız. Onları bağışla ve hoş gör. İyi bil ki Allah güzel davrananları sever."²⁵⁰

Kâfir; kendi ef'âlinin batıl olduğunun ortaya çıkmasını engellemeye çalışan olmakla birlikte başkalarının da hakkı öğrenmelerine engel olma gayreti güden kimsedir/toplumdur.

²⁴⁶ Âl-i İmran 3/86.

²⁴⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, "kfr" md., s.931.

²⁴⁸ Ferâhîdî, Abdurrahmân Halil b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirâî), y.y., ts., "kfr" md., V, 356.

²⁴⁹ Şimşek, M. Sait., *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001, s.30-35.

²⁵⁰ el-Maide 5/13.

Yukarıda serdedilen iki ayet-i kerime bize göstermektedir ki küfür üzere olan bir toplum hakkın tesisini engellemek üzere hareket eder. Kendisine ilahi ilkeler sunulmuş olsa da böylesi bir toplum sosyal adaleti kendi güç odaklarının teamülleri noktasında eğip bükecektir.

Din’i (Allah (cc)’ın insanlık için tayin ettiği yol olan İslâm’ı) ya tümünden yok farz edecek ya da sosyal yaşamı parçalara bölüp bütünlüğünü bozarak O’nu bir mabedin, ayrıcalıklı bir sınıfın/zümrenin, ayrıştırılmış cemaat/cemaatlerin, sosyal statüye dönüştürerek sosyal alanda yalıtılmış bir organizasyonun sınırlarına terk ve hapsedecektir. Yani onu toprağa gömecektir.²⁵¹ Ancak toprağa gömülen özün vakti geldiğinde gömüldüğü yerden filizlenerek fişkıracığı denklemin diğer ucunda duran bir hakikattir.

Kâfir bir toplum, tüm zararlarına ve ifsat edici sonuçlarına rağmen batılın peşinde koşmayı asla bırakmaz. Bütün yıkıcı etkilerine rağmen *değişken oranlı* (ödülün ne zaman ve kaç denemeden sonra geleceğini bilmeden) olarak ahrettekilere kıyasla ele geçen ufacık menfaatlerin peşinde olan toplum kendi içinde, haksızlık ve adaletsizlik üzerine saltanat sahibi olmaya özendirerek, ihtiras ve şiddeti körükleyerek kendisini tüketir. Fakat bu kabil sosyal yapılar tükenme noktasına kadar, çıkarlar nispetinde kalıcı ve sağlam görünürler. Sosyal statüler arası geçişlilik liyakat esası yerine menfaatlere dayanmış, iyice birbirlerinden ayrıştırılmıştır ve dikey çizgide daraltılmıştır. Sosyal adaletten yoksun bir yapıda zulmün çeşitlerine her geçen gün yenileri eklenir.

Tavzihine gayret edilen *küfr* olgusuna dayanan zihniyeti ve sosyolojik yapıyı ortadan kaldırarak, yerine ilahi ilkeleri tesis etmede izlenen yol olarak, vahyin tayin etmiş olduğu “*emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker*” kendisine özel aksamı ile birlikte yegâne yöntemdir: İki ana yol üzerinde ilerleyen bu yöntemin birinci basamağında *emr-i bi’l-ma’rûf* yer almaktadır. “İyiliği emretmek” şeklinde anlam verilen bu birinci adımı daha yakından incelediğimizde; ma’rûfun yerine getirildiği takdirde sonuçları arasında hiçbir kötülük bulunmayan ve tam manasıyla varlık için

²⁵¹ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma’rûf b. Rağıb (357/967), *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân* (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., “kfr” md., s.433.

olumlu netice veren bir iyilik çeşidi, emretmenin ise kişinin bizzat uygulamada bulunduğu ve eksiksiz vukufiyet elde ettiği bir işi bir başkasından yerine getirmesini istemesi olduğu görülür. Diğer bir ifade ile vahyin doğrudan buyruğu veya vahyin hükmüne uygun olan bir işi tam manası ile gerçekleştiren bir kimse ya da grubun bir başka kimse ya da gruba, bizzat örnek olarak uygulatmasıdır. “Nehy-i ani’l münker” ise sonuçları arasında az ya da çok şer bulunan bir işi yapmamak ve yapılmasına da engel olmak demektir.

Toplumların kanseri şeklinde adlandırılabilir olan küfr cüzde fertlere hâkim olan bir zihniyet iken külli bakımdan diğer bir değişle sosyal alanda bir yapılanma halidir. “Küfr” hakkında genel yargı, onun dinsizlik inançsızlık anlamını taşıdığı yönünde olmuştur.²⁵² Ancak küfr hakikatte; Allah’ın insanlık için sunduğu dini, kendi saplantılı inançlarına ve görece menfaatlerine uymadığı için ilga etmeye, bozmaya, kendi hevasına uydurmaya çalışmaktır. Diğer bir ifadeyle *küfr*; hakikati gizleme hevasına uyanı emretme demektir.²⁵³ Böylece toplumu, sosyal alan olgusu olarak; sosyal yapıları ve ürünleri ile birlikte küfrden arındırmakta sosyolojik metodun bir kısmı olmaktadır. Hakkın tesisi batılın iptali yöntemi, sosyometodik bir perspektiften değerlendirildiğinde Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ve mezkûr yöntemi izah eden ayetlerin idraki kolaylaşmaktadır.

"وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ."

*“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁵⁴

²⁵² Bkz. Şeriati, Ali (1933-1977). *Dine Karşı Din* (çev.: Hüseyin Hatemi), 3.basım, İşaret y., İstanbul, 1990

²⁵³ et-Tevbe 9/67

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/104

"كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ وَ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تُوْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ
آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَكْثَرُهُمْ فَآسِقُونَ."

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı toplumsunuz; iyiliği emreder, kötülüğü meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman etmiş olanlar var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır."²⁵⁵

"وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَْعَدُّونَ."

"Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur."²⁵⁶

Yukarıda verilmekte olan üç ayet-i celile bir arada değerlendirildiklerinde "emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker" yöntemini uygulamada bir iç çekirdek ve bir de onu çevreleyen dış mantonun olduğu görülür. İslam toplumu, kendisi dışında kalan diğer toplumlar için hakkı tesis ve batılı iptal edici konuma sahipken kendi içerisinde de hakkın korunması ve bekası için çalışan bir kalıp mekanizmaya sahiptir. Bahsi geçen iç reaktör Kur'ân ve peygamber ile başlayarak onlar etrafında birleşen ve kendilerini bu yola hadim kılan kimseler ile somutlaşır. Ancak yine de öz Kur'ân ve Resul'dür. Bu çekirdeğin etrafında yer alan hakkı tesis etme ve batılı ortadan kaldırma ruhudur ki mü'minler bunu güçleri nispetinde paylaşırlar.²⁵⁷ Nitekim İslam toplumunun oluşmasında ve bekasında bu ana yapı sürekli var olmalıdır.

Mü'min bir toplum kendi içinde; belirli bir zümreye, siyasi/politik bir gruba terk edilmeksizin tüm toplum bireylerine açık, liyakat esasına dayalı ve bütün beşeri organizasyonların üstünde olan böylesi bir çekirdek yapıyı inşa etmelidir.²⁵⁸

Hakkın korunması ve idamesi batılın ise engellenmesi hususunda sürekli harekât durumunda olması gereken iç çekirdek yapı, sosyal alanın her cüzüne nüfuz edebilmeli,

²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/110.

²⁵⁶ A'raf 7/181.

²⁵⁷ A'raf 7/42.

²⁵⁸ Hac 22/41.

Yukarıdaki şemada da verilmeye gayret edildiği üzere mezkûr yöntemin etkililiğini sağlayan unsurlardan bir diğeri ise iş/aktivite ilkesidir. Toplum bir taraftan hakkın tesisi batılın iptali için içeride ve dışarıda çalışırken diğer taraftan bu hususta doğru adımları atıp atmadığı ile ilgili olarak süreç içi değerlendirme yapar.²⁶¹ Böylelikle yöntemin uygulanmasında Kur'ân'a uygunluk her adımda denetlenmiş olur.

"الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ. وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ."

*“Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları O elçiye, O ümmi peygambere uyanlar (var ya), işte o peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O peygambere inanıp O’na saygı gösteren, O’na yardım eden ve O’nunla gönderilen Nûr’a (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.”*²⁶²

“Emr-i bi’l ma’rûf nehy-i ani’l münker” yönteminde Allah (cc)’ın vahyi ile bildirilen ve tanıtılan haramlardan uzak durmakla birlikte bu haramların ruhunu taşıyan ancak Kur’ân’da doğrudan zikredilmeyen şeylerden de uzak durmak gerekir. Nitekim peygamberin pislikleri haram kılması bu türden bir davranıştır.²⁶³ Allah (cc)’ın yerine getirilmesi hakkında doğrudan emir verdiği veya serbesti tanıdığı hususlarda da benzer durum geçerlidir. Yani vahiy bünyesinde doğrudan zikredilmemiş ancak vahyin helal dairesine uyan şeyler iyiliğin temini noktasında elde edilebilir.

²⁶¹ Sezen, Yumni., *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik y., İstanbul, 2000, s.360.

²⁶² A’râf 7/157.

²⁶³ Hamidullah, Muhammed., *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed*(çev.:Ülkü Zeynep Babacan), Beyan y., İstanbul, 2001, s.55.

Batıl, toplumlar için lüzumsuz sorumluluklar ve zalimce yükler getirir. Ancak bu ilahi yöntem sayesinde sosyal yapıyı yıpratın ve bozan uygulamalar, bir takım kapalı devre statü gruplarına menfaat sağlamak için toplumu ezen müesseseler, toplumda güveni sarsan ve paranoyayı tetikleyen nosyonlar ortadan kaldırılırlar.

Ayet-i kerimenin işaret ettiği üzere mezkûr yöntem ile sosyal alan aydınlanır ve şeffaflık kazanır. Sosyal yapı içerisinde en küçük ünite olan aileden başlayarak cemiyetlere, devlet adı verilen ve tüm toplumu kuşatan büyük organizasyonlara varıncaya dek bireylerin birbirlerine ve topluma karşı hesap verir hale gelmesi mümkün kılınır.

Resûlüllah'a yardım etmek demek; O'na Allah (cc)'in inayetiyle insanlığa getirdiği dava hususunda yardım etmek demektir ki (yani cihat) bu kendi döneminden başlayarak bu günde yürürlükte olan ve gelecekte de geçerli olacak bir faaliyet alanıdır. Peygambere, hakkın tesisi batılın iptali için yardımcı olan bir toplum aslında kendine yardım etmektedir. Nihayetinde bu yöntem toplumun felahını sağlayacaktır. Diğer yandan bu iş tek başına bir kimsenin ya da sınırlı bir cemaatin yerine getirebileceği bir husus değildir; Tüm toplum kubaşık/işbirlikçi şekilde bu sorumluluğa katılmalı kendisine uygun görevi üstlenmelidir. Her ne kadar İslam bir peygamberin ve O'na ittiba eden sınırlı sayıda mü'minin ellerinde taşınmış olsa da bu durum ilelebet devam etmemiştir.

"الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ. وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ."

*"Onlar (o mü'minler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır."*²⁶⁴

"Emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münkerin" tüm boyutlarıyla, hakiki anlamda uygulanması için mü'minlerin iktidarı şarttır. Zaten bizzat bu yöntem mü'minleri iktidar olma konusunda zorlamaktadır. Hakkın tesisi, vahyin anayasa olarak benimsenmesi demektir ki bu durumun da tam olarak gerçekleşmesi mü'minlerin

²⁶⁴ Hac 22/41

kalplerinde yüce bir mevkide olan Kur'ân'ın, vaz' ettiği hükümleri ile birlikte fiili yaşamda müessese haline gelmesini gerekli kılar. Bunun yegâne yolu da iktidarın İslam olmasından geçer. Hakkın tesisi batılın iptali münferiden ve/veya cemaat elinde başlasa da nihai aşamada cemiyete mâl ve de iktidara hâkim olmalıdır.

"وما كان المؤمنون لينفروا كافةً فلولا نفرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ. وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْزَرُونَ."

*“Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (Allah'ın insanlık için tayin etmiş olduğu yaşam konusunda) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”*²⁶⁵

Dinin korunması ve mezkûr yöntemin hakkıyla edası için kendisini bu uğurda feda etmekten çekinmeyen ve dünyevi menfaatlerden sıyrılarak kutlu İslam davasına kendisini adayan insanların var olması şarttır. Ancak yinede bu *Ehl-i Kitâb*'da olduğu gibi bir ruhbanlığa dönüştürülmeden, sunileştirilmeden, İsrail oğullarında olduğu gibi politik bir imtiyaz aracına, Hıristiyanlarda olduğu gibi tahakküm ve gelir vasıtası haline getirilmeden gerçekleştirilmelidir.

Nitekim bu hususta yukarıda verilen ayet-i celile dinin ihyası için çalışanların savaş gerisinde bırakılmasını vurgular. Bu noktada şu anlam çıkmaktadır; hakkı tesis batılı iptal için çalışan kimseler, Allah (cc) yolunda cihada çağrı geldiğinde zaten önde giden kimselerdendirler, eğer aksi bir durum olsaydı böyle bir ayetin gelerek bu kimselerin harbe katılmalarının engellenmesi istenmezdi. Doğal olarak İslam'ın bekası için böyle fedakâr insanların savaşta düşman önüne sürülmekten ziyade cephe gerisinde bırakılarak mü'min nesiller yetiştirmeleri sağlanmalıdır.

²⁶⁵ et-Tevbe 9/122.

"الْفُقَرَاءَ الَّذِينَ أَحْسِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ."

*"Kendilerini Allah yolunda vakfettikleri için ticaret amacıyla yeryüzünde dolaşamayanlara yardım yapın. İstemekten çekindikleri için, durumlarını bilmeyenler onları zengin zanner. Onları kimi özelliklerinden tanırın: (mesela) insanlardan arsızca istemezler her ne iyilik yaparsanız yapın doğrusu Allah onu kesinlikle bilir."*²⁶⁶

Yukarıda sunulan ayet-i celilede ise hakkın tesisi batılın iptali içi yola çıkan kimselerin bu işlerinde herhangi dünyevi bir meta gözetmediklerini darda kaldıklarında dahi bir talepte bulunmanın karşılık umma şeklinde algılana bileceği hassasiyetiyle davrandıkları işaret edilmekte böyle kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda toplum ikaz edilmektedir. Her iki ayet bir arada incelendiğinde *"emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker"* yöntemini uygulamada uzmanlaşmanın ve bilimsel bilgiye sahip olmanın istendiği görülmektedir. Toplumun kendi bünyesinde İslam'ın hâkimiyeti ve bekası için önderlik edecek, ilmine müracaat edilecek kimseler yetiştirmesi emredilmektedir. Toplumda hakkın tesisinde batılın ortadan kaldırılmasında rol alacak kimselerin bil fiil hakkı batıldan ayırt edebilecek derecede ilme vakıf, doğruyu emredebilecek kötüyü nehyedebilecek kadar tecrübeye sahip, hakkın müesses kılınmasında gerekli metotlara hâkim olmaları lazım gelir.²⁶⁷

Marufu emir batılı nehy yöntemi kendi bünyesinde bir çok teknik ve yöntemi de barındıran komplike bir yöntemdir. Kur'ân-ı Kerîm'in inzal süreci bizzat bu yöntemin uygulanmasında en güzel örnektir. Sosyolojik bakımdan bu yöntemin başladığı ilk yer *Dâru'l Erkâm'dır*. Burada gelişen çekirdek yapı çağlayarak ilerleyen bir nehir gibi büyüyerek taşmıştır. İslam'ın ilk örgütlenmesi bu evde gerçekleşmiş, peygamberin ve vahyin önderliğinde batılın iptali ve hakkın ikamesi için ilk yapı burada teşekkül etmiştir. Bu evde rastlanılan ilk aşama arınmadır.

²⁶⁶ el-Bakara 2/273.

²⁶⁷ Benzer yönde değerlendirmeler için bkz. Barutçugil, İsmet., *Eğiticinin Eğitimi*, 2.basım, Kariyer y., İstanbul, 2002, s.80-85.

Her bir vahiy ile bu genç cemaat birbirlerine; içinde demir perçinlerle bağlanmış bronz parçalar misali bağlanmışlar, kalplerinde tevhit kuvvetlenmiştir. Onlar vahiy ile birlikte geçirdikleri her günde biraz daha arınmış, bilenmiş ve de saflaşmışlardır. Kalpleri imana yumuşar ve iyilik üzere merhametle dolarken küfür, azgınlık ve şirk üzerine inmek için tavında dövülerek işlenen bir kılıç gibi parlamış ve bilenmişlerdir.

Temelleri Mekke şehrinde atılan kardeşlik bağının sosyal alandaki somut göstergelerinden ilki Medine sözleşmesinde muhacir ve ensar arasında kendisini göstermiştir. Vahyin ışığında kurulan ve sosyal alanı şekillendiren ilk yapı Medine birliği olmuştur.²⁶⁸

Allah (cc), mü'minlerin bu coşku ve de azimlerini boşa çıkarmamış batıl müesseselerin kaldırılarak yerlerine hak üzere yapıların inşası için yollar sunmuştur. Kendisine savaş açılan ilk iki batıl kurum, şirk ve nifak olmuştur. Kalplerde başlayan bu inkişaf sosyal alanın tüm aksamına nüfuz ederek bütün yapılarda değişim peş peşe gelmiştir. Ruhlardaki inkılâp kendisini sosyal alanda somut olarak göstermiş cahiliye adet ve kurumları kaldırılarak yerlerine vahyin belirlediği kurumlar ve sistemler inşa edilmiştir. Hikmeti teşri mü'minlerin en başta gelen Salih amellerinden biridir.²⁶⁹

Hakkın tesisi batılın iptalinde öne çıkan bir diğer yöntem ise mükellef kılmadır. Toplum kendi ihyasından sorumlu tutulmuş İslam'ın korunması ve uygulanması hususunda mükellef kılınmıştır. Bu minval üzere "*emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker*" yöntemin altında işleyen üç önemli yöntem daha vardır ki bunlar tezkiye, mükellef kılma ve kurumsallaştırma yöntemleridir.

2.3.2.3.1. Tezkiye (Arındırma) Yöntemi

Yönteme adını veren tezkiye kavramı Arapçada sülasi bir fiil olan "زكى" Z-k-y fiilinden türemiş bir mastardır. Z-k-y kök itibariyle "*ilerde gerçekleşecek ya da henüz gerçekleşmekte olan bir artış*" ve "*arınma*" anlamlarına gelmektedir.²⁷⁰ Bu iki

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Mustafa., *İslam'ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, 2.basım, Pınar y., İstanbul, 2001, s.122.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/114; A'râf 7/42.

²⁷⁰ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, "zky" md., s.457-458.

mananın yanı sıra mezkûr kavrama bir şeyin çoğalması, *bereketli olması* anlamı da verilmiştir.²⁷¹ Türevleri ile beraber Kur'ân-ı Kerîm'de 60 yerde geçmektedir.²⁷² Bunların 32'sinde "زكاة" "*zekât*" şeklinde yer almaktadır. Zekât, Allah'ın imkân sahibi mü'minler üzerine farz kıldığı bir ibadet ve de kazançlardan Allah rızası gözetilerek vahiy ile bildirilen şartlara uyan kimselere ayrılan paydır.

Zekâtın, kendisinden verilen *malı temizlemesi* ve verilen bu miktarın Allah tarafından *katlanarak kuluna iade edileceği* ilkesi hem terimin kök anlamında barındırdığı hem de dünya ahret dengesinde bulunan çift yönlülüğü vurgulamış olur.²⁷³ Mezkûr kökten türeyen tezkiye kök manadaki çift yönlülüğü koruyarak; arındırma ve bir şey üzerinde artış gerçekleştirme manalarını ifade etmektedir.

Vahyin inzal sürecinde sosyolojik metodun altında kullanılmış bir yöntem olarak tezkiye; vahyin inmekte olduğu beşeri zemini kendi inzali için uygun hale getirmesine ve vahyin öngördüğü hedeflerin toplumda tesisinin kolay kılınmasına yarayan yöntemin adıdır.

Bu yöntem ile vahye ters düşen beşeri muharrikler (fikir, hassasiyet, kutsal, inanç vs.), sosyal yapılar (aile, cemaat, grup, toplum) ve sosyal statüler (örgütlenme biçimleri, tabakalaşma, vb.) üzerinde İlahi ilkeler dâhilinde gerçekleşen bir tür arındırma ve de temizleme uygulamasıdır. Bu yöntem ile inzal olunmuş olan vahiylerin toplum nezdinde yeri sağlamlaşırken gelmekte olan yeni vahiylerle de toplum bilincinde ve yapısında yer açılmış olur.

Toplumda meydana gelen ancak vahye uymayan olguların temizlenmeleri ile arınma ve beraberinde vahyin vaat ettiklerinde Allah (cc)'ın rahmet ve lûtfu ile gerçekleşen artma bu yöntemin sonuçlarıdır. Böylece tezkiye yöntemi Allah (cc), peygamber ve de toplum arasında gerçekleşen bir yöntemdir.

²⁷¹ Ferahîdî, Abdurrahmân Halil b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirî), y.y., ts., "hlm" md., V, 394.

²⁷² Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd., *el-Mu'cemü'l Müfrehesü li-elfâz'ı'l Kur'âni'l Kerîm*, Dâru'l Hadîs, Kahire, 2001, s.406-407.

²⁷³ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağîb(357/967), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., "zky" md., s.180.

Son tahlilde toplumu aklayacak olan Allah (cc), vahyin vaz' etmiş olduğu yöntem ve yasaları topluma aktaran ve de öğreten konumunda olan peygamber, bu yöntemi kullanarak kendisini yeniden yapılandıracak olan toplumdur.

Pratikteki tezahürü bakımından ayrılmaz bir biçimde gerçekleşiyorsa da teorik bakımdan tezkiye yöntemini; *maddi arınma*, *manevi arınma* şeklinde iki türde ele almak mümkündür: Maddi arınma yöntemiyle toplum içi uygulamaların tebdili ve ıslahı hedeflenmiştir.

Sosyal yapıların çekirdeğinde yer alan aile ve akrabalık bağları; nesebin; kabilenin ve ırkın insan değeri bakımından yeri Kur'ân'da ele alınarak bu hususta evlilik bağı, evlenme biçimi, akrabalık bağlarının sınırları ve anlamları Allah (cc)'ın insan üzerine yazdığı yasalar çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır. Böylece evliliğin sınırları aile üyelerinin birbirlerine ve topluma karşı olan ödevleri, miras hukuku, evliliğin ve boşanmanın esasları, velayetin paylaşımı gibi konulara bağlı olarak toplumda cereyan eden olaylar karşısında toplumların izlemesi gereken yol da ortaya çıkmış olmaktadır. Öte yandan toplumdaki ticari ve endüstriyel bağlar, gelir dağılımı olguları İlahi-sosyal adalet esasları muvacehesinde ıslah edilerek haram olan gelir kaynakları iptal edilirken ferdiyetçi-kapitalist iktisadi bağlar yerine infak ve karşılıklı hakkın korunmasına dayalı ekonomik düzen ikame edilmiştir. Bu şekilde daha çoğaltılması mümkün olan birçok örnekte görüleceği üzere maddi arındırma yönteminde herhangi bir kurumun iptali ya da ıslahı esnasında vahye uygun olan bir diğeri zaman geçirmeksizin inşa edilmiştir.

Manevi arınma yöntemiyle sosyal düşünce ve algının ıslahı gerçekleştirilmiştir. Deistik düşüncenin yıkılması ile Allah (cc)'ın, Hâlık sıfatının yanı sıra Rabb sıfatı da vurgulanmış ve toplum bilincinde hak ettiği yere yerleşmiştir. Kullarını umursamayan tanrı tasavvuru yerine onları her an görüp gözeten ve de yaptıklarından hesaba çekecek olan Rabb inancı ikame edilmiştir.

Politeizm yıkılarak, üzerini örtmeye çalıştığı tevhit inancı sağlamlaştırılmış ne istediği belirsiz kendisine dahi hiçbir faydası ve de zararı bulunmayan putçuluk zihinlerden sökülüp atılarak bir ve tek olan Rahmân'na iman sağlanmıştır. Böylece "Toplum, insanın şahsi hevasını tatbik ortamı olarak algılanmaktan çıkarılarak,

bireylerinin bir arada dini rahatça yaşamaları ve bu hususta işleri birbirlerine kolaylaştırmaları için gerçek hükümlerliliğin Allah (cc)'a ait olduğu birliktir" şeklinde tanımlanmıştır.

Diğer yöntemlerde olduğu gibi arındırma yönteminin de uygulanmasına yönelik bir dizi esasları vardır:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ. وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ. وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَاىَ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ."

*"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği (yüzkızartıcı suçları) ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işitir ve bilendir."*²⁷⁴

Arındırma yönteminde hakiki fail bizzat Allah (cc)'tır.²⁷⁵ O'nun dışında tüm iddia sahipleri, toplumları ancak fenalığa sürükler. Tezkiye yönteminin en temel unsuru, ayet-i celilede de belirtildiği üzere toplumları aklayacak ve onları temize çıkartacak olanın Allah (cc) olduğudur.

Toplum gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerinde, meydana getirdiği tüm yapılarda, oluşturduğu tüm iç oluşumlar, statü ve tabakalarda sadece ve sadece Allah (cc)'ın hükümlerini şiar edinmelidir.

"كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ."

"Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitâb'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik."

²⁷⁶

Toplumun işlerinde Allah (cc)'ın hükümlerini gözetmesinden maksat yukarıdaki ayet-i kerîme ile vuzuha kavuşmaktadır. Arınmada ölçüt Kur'ân,

²⁷⁴ Nûr 24/21.

²⁷⁵ Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvet'üt-Tefasir* (çev.: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz), Dersaadet y. , İstanbul, 1990, IV, 222.

²⁷⁶ Bakara 2/151.

tatbikinde rehber peygamberdir. Kur'ân'a ve O'nun talim edicisi konumunda olan peygambere kesinlikle uyulmalı, belirledikleri programın dışına çıkılmamalıdır.

Tezkiye yönteminin etkinliğini sağlamada vahyin belirlediği adımları eksiksiz ve doğru bir biçimde takip etmek büyük önemi haizdir. Aksi takdirde hedeflere ulaşmak imkânsızlaşır. Toplumda vahiy ile bildirilen esasların bir kısmı yaşama aktarılırken diğer bir kısmı görece menfaatlere, toplumda bir kısım güç odaklarının teamüllerine ters düştüğü için uygulamaya alınmazlar ise toplum için vahiy ile belirlenmiş olan kazanımlar tümünden zail olurlar. Örneğin toplum içi bireyin haklarının belirlenmesinde ırk, soy, neseb ayırımı yapılmaması gerektiği gibi, mali servete dayalı bir ayırımında yapılmaması İslam'ın ön gördüğü ilkelerdir. Ancak bu ilkelerden şahsi servetin toplumsal hakları belirlemede etkinliğini kaldırırken ırka ve nesebe bağlı ayırımı baki tutmak vahyin belirlediği sosyal adalet hedefinin gerçekleşmesine engel olur. Aynı sonuç tam tersi bir durum için de geçerlidir.

"وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جِمْلِهَآ لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَن تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ".

*"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yüğü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için (başkasını) çağırırsa, bu çağırdığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez. Sen ancak görmeden Rabb'lerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin. Kim temizlenirse, o kendi menfaatine temizlenmiş olur. Dönüş Allah'adır."*²⁷⁷

Arındırma yönteminde sorumluluk toplumun omuzlarındadır aynı zamanda fertlere de takatleri ölçüsünde paylaştırılmıştır. Nihai bakımdan tezkiye bir tekâmül sürecidir. Bir toplumda gelişimin yaşanabilmesi ve ıslahatın başlayabilmesi için toplumun bu harekete kendisini açmış ve istekli olması (kamuoyu meydana getirilmesi) gerekir. Mevcut aksaklıklarının, hastalıklarının, kayıplarının farkına varamamış bir toplumda arındırma işleminin başlaması ve de yürütülmesi imkânsızdır. Toplum mevcut durumunun farkına vararak; kendisini ilahi ölçü (Kur'ân-ı Kerîm) ile değerlendirerek, vahyin belirlediği hedeflere olan mesafesini ölçerek arınma sürecine girmeyi irade etmediği müddetçe tezkiye yöntemi

²⁷⁷ Fâtır 35/18.

uygulanma alanı bulamaz. Dolayısıyla arınma yöntemi ancak bilinci vahye açık, vahyin ön gördüğü hedeflere göre kendi konumunu ölçmüş, vahyin sunduğu tekâmül sürecine motive olmuş toplumlarda gerçekleştirilebilir.

2.3.2.3.2. Mükellef Kılma Yöntemi

Sorumluluk verme anlamına gelen bu yöntem ile toplum kendi ıslahatını gerçekleştirilmede görevli kılınmıştır. Toplum, sosyal olanın edilgen bir unsuru olmaktan çıkartarak, kendi iç dinamiklerini ve yapısını değiştirme gücüne muktedir kılmaya yarayan yöntemin adıdır. Böylece toplum ortaya koyduğu yapılar ve bunlara bağlı ürünleri değiştirebileceğinin farkına vardığı gibi, aslında kendi kurduğu sosyal alanın edilgen kölesi olmaktan çıkarak yeniden inşa edicisi ve mesulü konumuna ulaştırılmış olur. Vahyin öngördüğü tarihte beşeri nizamın değişimin meydana gelmesinde toplumun, fail durumuna getirilmesi şeklinde de tanımlana bilir.²⁷⁸

"قل أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوا تَهْتَدُوا
وما على الرسول إلا البلاغُ المبينُ."

*"De ki: 'Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin'. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir."*²⁷⁹

Topluma gelen ilk çağrı Allah (cc)'a ve elçisine ittibadır. Ancak peygamber burada zorlayıcı değildir. Aksine vahye tabi olma yükümlülüğü toplumun üzerine yüklenmiştir. Allah (cc)'ın emirlerini benimseme, görevlendirdiği peygamberine uyma hususunda toplum bir arada hareket etmelidir. İnsanlar ancak ilahi hitabın altında ve de peygamberin etrafında kenetlenerek değişim sürecini başlatacak zihniyet ve donanıma sahip olabilirler. Ardı sıra eklenerek gelen vahiy grupları mü'minlerin batıl toplumundan sıyrılıp çıkmalarına yardımcı olduğu gibi onların İslam toplumunu inşa etmelerinde ihtiyaç duydukları gizil gücüde vermiştir. Vahiy ruhu şeklinde de tanımlanması mümkün olan bu güç mü'minlerin kalplerinde sekinet

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fazlur Rahman., *İslâmî Yenilenme Makaleler III*(çev.:Adil Çiftçi), 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2002, s.22.

²⁷⁹ Nûr 24/54.

ve kararlılığı bir arada yeşertmiş, birbirlerine karşı merhamet ve bağlılıklarını arttırırken batıla karşı dayanma gücü vermiştir.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ."

*“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.”*²⁸⁰

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَعِيبًا مِنَ الَّذِينَ أوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَكَافَّرَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ."

*“Siz ey iman edenler! Gerek önceki vahyin mensuplarından, gerekse inkâr edenlerden dininizi hafife alan ve inancınızla oynayanları kesinlikle müttefik edinmeyin. Eğer gerçekten inanıyorsanız Allah’a karşı saygılı olun.”*²⁸¹

İslam toplumunda mü’minler birbirlerinin velisi konumundadırlar. İslam’ın yaşanmasında karşılıklı dayanışma içinde olmaları öte yandan toplumun, İslam’ın bekası için kendi iç denetimini sağlaması gerekir. Ancak İslam’a girmemiş kimselerle böylesi bir dayanışma sorumluluğu bulunmadığı gibi kâfir ve müşriklerle ittihaz, İslam’ı tebliğ, barış akdi gibi zorunlu hususlar dışında yasaklanmıştır.

"إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَالِكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ
اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. وَالَّذِينَ
كَفَرُوا بِبَعْضِهِمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ."

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizin aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İnkâr edenler de birbirlerinin

²⁸⁰ Mâide 5/105, ayrıca bkz. Enfâl 8/53, R’ad 13/11

²⁸¹ Maide 5/57

velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.”²⁸²

Sadece toplum içi dengelerin sağlanmasında değil aynı zamanda tüm beşeriyet içinde dengenin sağlanması için İslam toplumunun varlığı zorunludur. İnsanlık içinde mü'min bir toplum, batıl toplumlara karşı hakkı yücelterek direnç hattı kurmalıdır.

Bununla birlikte henüz sosyolojik yapılanmasını tamamlayamamış ve batıl toplumu içinde varlığını sürdüren mü'minlerin yardımına koşma sorumluluğu da İslam toplumunun üzerindeki diğer bir vazifedir.

"وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا اتَّوَكَّأَ لِيَتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ. إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ."

*“Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, ‘Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum’ dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaş döke döke geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur. Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenlerdir. Bunlar, geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.”*²⁸³

İslam’ın ikamesi ve korunması hususunda sorumluluk bütün halinde toplumun üzerinde iken bu hedefin gerektirdiği müesseselerde görevli kılınacak mü'minlerin güçleri nispetinde yükümlü kılınmaları gerekir. İslam toplumunda her bir müslüman kişi ya da grup malik oldukları ilim, güç, imkân, meta oranı kadar mükellefiyet alırlar.²⁸⁴ Toplum içinde sorumluluğun paylaşımında ve yükümlülüklerin dağılımında takat meselesi büyük önemi haizdir. Yükümlülükler liyakat esasına bağlı olarak paylaştırılmalıdır.

²⁸² Enfâl 8/72-73.

²⁸³ et-Tevbe 9/92-93.

²⁸⁴ el-Bakara 2/286 A’raf 7/42; Mü’minûn 23/62.

2.3.2.3.3. Kurumsallaştırma (Ritüel Oluşturma) Yöntemi

“*Emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker*” yöntemi bünyesinde işleyen diğer bir yöntem ise kurumsallaştırma yöntemidir. Vahiy, ilk olarak peygamberin hafızasında yerleşmiş, davranış ve sözlerinde ete kemiğe bürünmüştür. Sayfalar üzerinde ve hafızların zihinlerinde kayda alınarak nesilden nesle aktarılması sağlanmıştır. Böyle bir görevi ancak vahyi koruyup bir sonraki nesle devretme iştiyakı taşıyan bir nesil kendisine vazife edinebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, kendisini duyuran peygamberin ve mü'minlerin yaşamları haline dönüşmüş, ilahi ilkeler sosyal alanda bir İslam ümmetinin meydana gelmesini sağlamıştır. Kur'ân'ın asıl hedefi insanların yaşamlarında kalıcılıktır.²⁸⁵

Kur'ân'ın metinsel bağlamda tahrif edilemez kılınması dahi bu amaç içindir. Vahiy beşeriyet içinde bozulmadan, tahrifata uğramadan kalıcı olabilmelidir ki insanlar her daim O'nu layığıyla yaşama dönüştürebilsinler.

Kur'ân, daha ilk günden adım adım kurumlar ikame etmeye başlamıştır. Vahyin fiili yaşamda kalıcılığı ve gücü kurumlaşmasına bağlıdır.²⁸⁶ Vahiy ile inşa edilen müesseseler sayesinde mü'minlerin O'nu yaşamaları kolaylaşmış ve İslam'ın toplumdaki silinmesi zorlaştırılmıştır. Öyleyse kurumsallaştırma yöntemi, vahyin nezaretinde İslam toplumunun oluşması ve de varlığını sürdürebilmesi için gerekli müesseselerin yapılandırılması yöntemi olarak tanımlanabilir. Böylece vahiy ile bildirilen Din, adıyla müsemma olarak toplumu selamete kavuşturacak mücessem bir yapıya dönüşür.²⁸⁷

Toplum, insanın beşeri potansiyellerinin vücut bulduğu, birleştiği, kaynaştığı, çatıştığı, değiştiği ve de değiştirdiği bir zemindir. Üzerinde meydana getirilen yapılar, kendisinden neşet eden ürünler, ikame ettiği organizasyonlar ve bunlara bağlı statüler geri dönüşlü olarak, bidayetinde fail konumunda olan insanları etkilerler.

²⁸⁵ Farklı bir değerlendirme için bkz. Özdemir, Ahmet., “Kur'ân'da İnsanlar Arası İlişkiler Ve Sosyal Değerler” (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s.10.

²⁸⁶ Aydın, Mustafa., “Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenışı Ve Değişme Dinamikleri” (Doktora), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1991, s.131.

²⁸⁷ Kutub, Seyyid., *İslam'da Sosyal Adalet* (çev.: M. Beşir Eryarsoy), Bir y., İstanbul, 1986, s.55.

Kendi inşa ettiği sosyalden etkilenen insan da tekrar toplumu etkilemek üzere harekete geçer. Kur'ân-ı Kerîm bu tarihi seyre müdahil olarak toplumun, Allah (cc)'ın indirdiği kural ve kaideler ışığında yapılandırılması için (ki ilahi emir ve yasaklar ancak insanın dünya ve ahiret huzurunu temin ederler) insanlığa rehber olur. Aynı şekilde dünya ve ahret dengesini ve saadetini gerçekleştirmenin yegâne istikameti sosyolojik çevrenin Kur'ân ilkeleri ile biçimlendirilmesidir. Bu minval üzere vahyin öngördüğü kurumların yapılandırılmasında ilk ve ana ilke tevhittir.

"قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعَلُوا شَهْدُوا بِآنَا مُسْلِمُونَ."

“De ki: ‘Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.’ Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: ‘Şahit olun, biz müslümanlarız.’”²⁸⁸

Allah (cc) kullarına inançta tevhidi emretmekle gerek sosyo-psikolojik gerekse içtimai alanda hedeflenen rekonstrüksiyonun ana hattını belirlemiştir. Mukim bir toplumun meydana gelmesi ancak katışıksız, saf tevhidin harç edinilmesi ile sağlanır. Allah (cc)'ın varlığına ve birliğine iman eden insanlar tabii olarak birbirlerine bir halatın ilmekleri gibi bağlanacaklardır. Çünkü Allah (cc)'ın adı altında birleşerek meydana getirilen bir sosyolojik zeminde artık insan hevasının bozucu etkileri ve ayrışma yerini ilahi adalete güvenmeye ve Allah (cc)'ın hükmüne teslim olmaya bırakır.²⁸⁹ İster istemez çıkar odakları, bunlara bağlı organizasyonlar, neden oldukları yapı ve statüler tevhit vasıtasıyla ortadan kaldırılmış olurlar. İtikadi manada Allah (cc)'ı birlemek toplumsal alanda da birlik ve İlâhi yasalara açık olmak demektir.

Tevhit ilkesi, vahyin ışığında ikame olunacak bütün yapıların üzerinde yükseleceği sosyolojik alanı temizler ve İslami yapılanmaya uygun hale getirir. Daha baştan temelleri tevhidin aksine olan beşeri oluşumlar (kutsallar ve ritüeller, statü

²⁸⁸ Âl-i İmrân 3/64.

²⁸⁹ Demirci, Muhsin., *Kur'ân Ve Yorum*, Ensar y., İstanbul, 2006, s.56-58.

grupları, tabakalaşmalar, akrabalık ilişkileri, yasama ve hukuk, kültür ve sanat) iptal edilmiş olurlar.²⁹⁰

"لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوْا وُجُوْهُكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَّ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ وَالسَّآئِلِيْنَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ."

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”*²⁹¹

Kurumsallaştırma yönteminde *bağlaşıklık* ilkesi vardır. Yani İlahi emir ile meydana getirilen her bir ritüel gerek içtimai gerekse fikri alanda birbirine bağlı olarak hareket eder. Sosyalite kendi içinde dinamik bağlardan müteşekkil bir varlıktır. Örneğin aile yapısı insanın, içinde dünyaya gözlerini açtığı; beslenme ve barınma ihtiyaçlarının sağlanmalarının yanı sıra ahlak ve kişilik eğitiminin de verildiği; ilk sosyal bağlarını kurduğu merciidir.

Mikro ölçekte tek başına aile, üyelerine inanç ve şahsiyet kaynağı olarak; beşeri münasebetlerde rehberlik ederek; üretim alanları sunarak toplumdaki birçok yapıyı etkiler ve bu yapılardan da etkilenir.

Sosyolojik makrolar bakımından hukuk anlayışı, yasama-yürütme yetkilerinin paylaşımı, kültür anlayışı, ekonomi fikri gibi olgular birbirlerini derin ve ağır hareketlerle etkilerler.

²⁹⁰ Aydın, Mustafa., *İslam’ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, 2.basım, Pınar y., İstanbul, 2001, s.36.

²⁹¹ Bakara 2/177.

Sosyolojik evrenin tümünde hâkim ve cüzünde işleyen mekanizmalar aynı zamanda birbirlerini de etkilerler. Böylesi dinamik bir yapıya sahip olan toplumun biçimlendirilmesinde vahyin sunduğu kurumların ayrışık ve bağımsız olmaları düşünülemez. Allah (cc), mikro ve makro yapıdaki kurum/kurumları ıslah, tebdil, tağyir etmede kullanılacak ilkeleri birlikte göndererek İslam toplumunun oluşumunda sağlam ve dengeli bir yapılanmanın sağlanmasını murat etmiştir. Yukarıda verilen ayet-i kerime bu durumu gayet net açıklamaktadır. İman ve amel birlikteliği çatısı altında toplumda kalkınmanın ölçüsü kılınan zekât müessesesi asıl gayesi olan ihtiyaç sahiplerinin ve velisi bulunmayanların yardımına koşmada; insanları tahakküm altına sokan durumlardan kurtarmada kurumlaşma şeklinde tanımlanmaktadır.²⁹²

Sosyal adaletin tesisinde önemli bir köşe taşı olan zekâtın yanında antlaşmalara sadık kalmanın ve sosyal mutabakatın değeri vurgulanmaktadır. Mü'minlerin Allah (cc)'a yönelmeleri ve en yalın haliyle O'na tapmaları ise tüm bu kurumlarla birlikte zikredilmiştir. Gerek bu kurumların gerçek anlam ve önemlerinin ancak Allah (cc) rızası adına inşa edildiklerinde gerekse namazın ancak ihlâs üzere ikame edilen kurumlarla bir arada gerçekleştirildiğinde meşruiyet kazanacağı bildirilmektedir. Ayrıca savaş, hastalık, kıtlık gibi toplumu zorlayıcı olağan üstü hallerin vuku bulmasında dahi gerçek manada iyiliğin, İman ve ibadetin, sosyal adaletin, yardımlaşmanın ve mutabakatın korunması ve müdafaası ayet-i celileden varılabilecek ilkeler olarak yer almaktadır.

"وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ."

“(Ey Muhammed!) Sana da o Kitâb’ı (Kur’ân’ı) hak, önceki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık, Allah’ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet

²⁹²Ayrıca bkz. Karazeybek, Fatih., “Kur’ân’da Toplumsal Düzene Yönelik Emir Ve Yasakların Tarihi Arka Planı” (Yüksek Lisans). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.89-90.

yapardı. Fakat verdiği şeyle sizi ('n aslınızı) ortaya çıkarmak için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.”²⁹³

İslam toplumunun inşasında kurumlaşmanın ruhu yine vahyin nezaretinde belirlenmiştir. Tarihi süreç içerisinde her ne kadar Allah (cc), kavimlere kendilerine uygun bir program sunarak onların ihtiyaç daireleri içinde öncelik sırasına göre bir ıslahat desenlemesi gerçekleştirmiş olsa da bu ıslahatı tatbikte yürürlüğe konan yasalar asli kitaptan gelmektedir. Toplumların inkılâbında sunulan *program desenleri* farklı olsalar da vahyin tüm zaman ve mekânlarda var olan toplumlar için gayelediği hedef/kazanımlar aynıdır.²⁹⁴ Amaç toplumda sosyal adaleti temin etmek, yasamanın ve yürütmenin İlahi ilkeler dâhilinde gerçekleşmesini sağlamaktır.

Toplumlara verilmiş olan şeriatlar aynı menzile ulaştıran tariklerdir. Kendileri için Allah (cc) tarafından tayin edilmiş olan bu kulvarlarda sebat ve sabır göstererek ilerlemek toplumların gerçek manada kazanmalarının tek yoludur.

²⁹³ Maide 5/48; ayet-i kerimede bulunan "بلو" B-l-v fiili kök itibarıyla elbisenin renginin çıkarak kumaşının belli olması anlamına gelmektedir. Aynı renge boyanmış, benzer şekilde dikilmiş iki elbiseden hangisinin kumaşının iyi olduğu ancak giyilerek anlaşıldığı gibi İlahi ilkeler de gönderildikleri toplumları işe koşarak gerçek değerlerinin ortaya çıkmasını sağlar. Toplumların “iyilik ve üstünlük” iddialarının ne derece hakikat oldukları da bu yolla belli olur. Bkz. İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Darü'l-Fikir, Beyrut, 1998, “blv” md., s.150; İsfahânî, Ebu'l-Kâsımü'l-Huseyn b. Muhammed Ma'rûf bîr-Râğîb(357/967), *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân* (thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005, “bly” md., s.61.

²⁹⁴ Yol göstermek manasındaki Ş-r-a fiilinden türemiş bir mastar olan “Şeriat” kavramı yalın ifadeyle “sunulmuş olan yollar” anlamına gelmektedir. Ancak sosyolojik-egitimsel bir kavram şeklinde değerlendirildiğinde Latince de benzeri bir gaye için kullanılan “Curriculum” kavramı ile benzeştiği görülecektir. “Curriculum”, Roma İmparatorluğunda Gladyatörlerin at arabalarını kullanarak ve de birbirleri ile mücadele ederek yarıştıkları, sınırları ve kuralları Sezar tarafından belirlenmiş oval biçimli koşu yolunun adıdır. Eğitim Bilimi daha sonraları bu kavramı kendi bünyesine katarak bir sistem ve alt yapı kavramına dönüştürmüştür. Bu minval üzere Türkçede “Program Desenlemesi” ve “Eğitim programı” kavramlarına karşılık gelmektedir. Disiplinler arası bir yaklaşım benimsenerek şeriat kavramını sadece sosyolojik alanın bir yapısı olan hukuk ve yasaları niteleyen bir müfredat (içerik) şeklinde algılama yerine sosyolojik alanın tümüne nüfuz eden bir ana sistem olarak değerlendirilerek kendisine yaraşan külli anlamın verilmesi hedeflendiğinde “Şeriat” Allah'ın, İslam toplumlumunun inşası için çizdiği; tarih, insan, coğrafya kaynaklarına göre farklılıklar içeren; sonuç itibarı ile aynı hedeflere ulaştıran; özü Levh-i Mahfuz'da saklı bulunan *İlahi Toplum Desenlemesi* şeklinde tanımlanabilir. Eğitim kavramı olarak Program Desenlemesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, Özcan., *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, 12.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2009, s.1-5; Şeriat kavramı hakkında benzer yönde bir değerlendirme için bkz. Umerî, Celâluddîn., *Kur'ân Ve Sünnette Emr-i Ma'rûf Nehy-i Münker*(çev.: Mehmet Karabulut), İnsan y., İstanbul, 1991, s.12

Vahyin ruhuna diğerk bir ifade ile İlahi ilkelerin bütününe ve cüzüne aykırı düşmedikçe kurumların yapılandırılmalarında topluma inisiyatif tanınmıştır. Toplumlar birbirlerinin taklitçisi olmaya zorlanmamış vahyin kurumlara dönüştürülmesinde özgün uygulamalara imkân verilmiştir. Ancak topluma tanınan bu serbestiyet İslam vektöründe ve ihlâs ivmesinde olmalıdır. Diğerk bir ifadeyle istikamet, vahyin belirlediğı sınırlar dâhilinde ve hedefler ahsene ulaşma doğrultusunda olmalıdır.²⁹⁵

2.3.2.5. Tedricilik (Aşamalı Yapılandırma) Yöntemi

Aşamalı yapılandırma yöntemi hakkında değerlendirmeye geçmeden yöntemin anlaşılmasında büyük önemi haiz olan; tadrîc kavramının ve buna ek olarak genel manada değışim ve özelde sosyal değışim olgularının tavzihinde fayda vardır. Arap dilinde sülâsî bir fiil olan D-r-c kök kelimesi ağır adımlarla ilerlemek manasına gelmektedir.²⁹⁶

Bir işin aşamalardan oluşması ancak bu aşamaların bir çırpıda hızlıca ya da topyekûn bir seferde değıl de işi gerçekleştiren failin durumuna uygun hız ve miktarda adımlarla vuku bulmasını niteler. Nitekim yaşlı birinin veya yürümeye yeni alışan bir çocuğun yürümesini ifadede bu fiil kullanılmıştır.²⁹⁷ Merdivenin basamaklarından çıkarak yükselmeyi anlatmada da D-r-c fiili kullanılmıştır. Bu kök anlamlarından yola çıkıldığında “D-r-c bir işin; failinin zorlanmayacağı şekilde ve her defasında edim üzerinde biraz daha uzmanlaşması sağlanarak, aşamalara bölünerek gerçekleştirilmesini niteleyen terimdir” şeklinde bütünleyici bir mana ortaya çıkmaktadır.

Tedric ise "درج" D-r-c fiilinin tef'îl kalıbından türetilmiş bir mastarıdır.²⁹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul süreci altında yer alan bir sosyolojik metod kavramı olarak değerlendirildiğinde ise *tadrîcîlik*: Bir edimin, kişinin potansiyellerine “hazır

²⁹⁵ Kirca, Celâl., *Kur'ân Ve İnsan*, Marifet y., İstanbul, 1996, s.292

²⁹⁶ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998, “drc” md., s.355

²⁹⁷ el-İsfahânî, İbn Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ma'rûf b. Rağıb(357/967), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*(nşr. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru Marife, Beyrut, ts., “drc” md., s.167

²⁹⁸ Ferâhîdî, Abdurrahmân Halîl b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirâî), y.y., ts., “drc” md., VI, 77-78.

bulunuşluğuna uygun hızda ve aşamalılıkta, istenilen seviyede kazandırılması durumunun” adıdır.

Allah (cc) kullarının hazır bulunuşluk düzeylerine ve takatlerine uygun olarak vahyini inzal buyurmuştur. Bu yolla aşamalı bir yapılandırma süreci izlenmiş bir takım hedef/kazanımların gerçekleşmesinde süreç aşamalara ve adımlara ayrılmıştır. İslam ümmetinin tesisinde birtakım sosyal yapılar, uygulamalar, kurumlar ve statüler gerek içeriden ıslah ve gerekse vakti geldikçe yenileri ile tebdil edilerek vahiy üzerinde kamuoyu oluşması sağlanmış, mevcut toplumun İslam’ı tabir yerindeyse hazmetmesi kolaylaştırılmıştır.

Tedrici yöntemin kendi içinde iki kısmı bulunmaktadır: İlki hedef/kazanımın bir takım alt ünitelere bölünerek bir birinden farklı kazanımlar halinde sosyolojik edime dönüştürülmesidir ki bunun içtimai alandaki karşılığı ıslahattır. Tekâmül vasıtasıyla sosyal yapı ve ürünlerinin gelişmeci yolla İslamlaşması sağlanır. İkincisi ise mevcut bir sosyal yapı ve ürün, hakkında amaçlanan biçim için kamuoyu meydana getirip, gerekli toplumsal bilinçlenmenin oluşmasını sağlayıp, yeri ve zamanı geldiğinde İslami olan ile tebdil edilmesidir. Tehir usulünce işleyen bu ikinci yol somut göstergesi bakımından sosyal bir yapının ve ürünün bir seferde değişmesi gibi gözükse de esasında sosyolojik inkişafın vukuu örtük/gizil bilinçlenme süreci ardından gelmiştir.

Aşamalı Yapılandırma yöntemi ile ilgili olarak tetkiki lazım gelen iki olgu daha vardır ki bunlar *değişim* ve *sosyal değişim* dir. Değişim sözlükte bir şeyin bütününde ya da parçasında cereyan eden başkalık neticesi önceki halinden farklı bir hale gelmesi şeklinde tanımlanır.²⁹⁹ Durumların bir önceki hallerinden az ya da çok farklı; bir anlık ya da zamana yayılarak gelişmeleri değişim kavramı ile ifade edilir. Bu veçhede halk dilinde kullanılan şekliyle değişim sınırları pek belli olmayan bir kavramdır.

Oysa bilim kavramı olarak “sosyal değişim” belirli bir zaman diliminde vuku bulan, olgunlaşması ile birlikte istikrarlı hale geçen, toplumun tümüne mal olan

²⁹⁹ TDK, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu y., Ankara, 1988, “değişim” md., I, 346.

başkalaşımı niteleyen bir kavramdır.³⁰⁰ Öyleyse her “değişim” aslında bir “sosyal değişimi” ifade etmemektedir.³⁰¹ Gerçek manada “sosyal değişimden” söz edebilmek için sosyal yapının ruhunda ve kurumlarında köklü bir başkalaşımın, sınırları ayrılmış bir zaman süreci sonunda oluşması gereklidir. Sosyal yapının inşasında etken durumda olan zihniyet değişmeksizin sosyal ürünlerde meydana gelen farklılaşmalar bir sosyal değişim olarak algılanamaz. Bu kabilden durumlar sosyal alanın dinamik görüntüsünü sunarlar. Ancak yapı ve ürün, bilinç ve davranış bir arada değişmedikleri sürece orada sosyal değişimin varlığı değil, belirli bir sosyal varoluşun varyasyonları meydana geliyor demektir. Örneğin asabiye ruhunun, klan, kabile, cemaat, tarikat, örgüt, parti, şirket, kampanya, sermaye grubu biçimlerinde vücut bulması bir sosyal değişim değil türev olgusuna bağlı bir hareketliliktir. Öte yandan sermaye anlayışının, “dünya ve madde” ekseninden kurtarılarak “ahiret ve takva” eksenine çekilmesi aynı zamanda bu durumun fiili yaşamda kendisini faize dayalı iktisadi yapıdan zekâta dayalı ekonomik yapılanmaya dönüşme şeklinde göstermesi bir sosyal değişimdir.

Yukarıda betimlenilmeye çalışıldığı üzere konunun devamında tedricilik ve sosyal değişim olguları sunulan anlamları muvacehesinde kullanılacaklardır.

Allah (cc), toplumları kendilerini en güzel bir şekilde yapılandırmaları ve ıslah etmeleri hususlarında yalnız bırakmamıştır. Değişim için en uygun yasayı ve yöntemi birlikte ihsan buyurmuştur.³⁰² Kur’ân; sosyal değişimi gerçekleştirmede Hz. Muhammed (sav) ve ashâbı ile şekillenen İslam Ümmeti’ni model kılmıştır. Bu örnek toplum incelendiğinde İslam’ın ruhu ve temeli durumunda olan Kur’ân-ı Kerîm’in ve bu saf Nur’un insan fenomeni ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan toplum yapısının ve toplumsal değişimin belirli bir süreç içerisinde adım adım inşa edildiği müşahede edilir.³⁰³

³⁰⁰ Yaka, Aydın., “Eğitim Bilimleri Açısından Toplumsal Değişme Ve Yenileşme”, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Nobel y., Ankara, 2006, s.102-104.

³⁰¹ Arslantürk, Zeki., Amman, M. Tayfun., *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, 6.basım, Çamlıca y., İstanbul, 2009, s.385-387.

³⁰² Said, Cevdet., *Bireysel Ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, 4.basım, İnsan y., İstanbul, 1998, s.44.

³⁰³ Günay, Ünver., *Din Sosyolojisi*, 6.basım, İnsan y., İstanbul, 2005, s.530.

Allah (cc), vahyini ne topluca bir seferde indirmiş nede İslam toplumunun bir seferde kâmil olarak teşekkülünü murat etmiştir. Bir yandan Kur'ân-ı Kerîm peyderpey inzal olunurken bir yandan da vahiy grupları ile hedeflere adım adım yaklaşmıştır. Bu yolla vahyin inananlar nezdinde kayda alınması, anlaşılması ve yaşama geçirilmesi kolaylaştırılmış, toplumdaki yeri sağlamlaştırılmıştır.

Aşamalı Yapılandırma yöntemi, Kur'ân'ın tencim süreci içerisinde değişik boyutlarda uygulanmıştır. Vahiy; toplum münasebetinde tedriciliği somut örnekleri üzerinden değerlendirmek bu hususta tatmin edici verilerin elde edilmesine ve mezkûr yöntemin daha rahat anlaşılmasına hizmet edecektir.

2.3.2.5.1. Sosyal Yapıda Tedrici Yöntem (Aile Örneği)

Sosyal yapılar içinde mikro düzeyde bulunan en temel yapı aile dir. Ancak en küçük sosyal birim olması onun etkisinin de aynı oranda küçük olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine aile toplum üzerinde en etkili ve toplumun değişmesinde ilk elden tabii yetkiye sahip kurumdur. Birçok sosyal yapı kendisini değiştirme yetkisini suni olarak elde ederken ve bunu korumak adına bazı durumlarda halka rağmen faaliyet gösterirken, aile dediğimiz yapı böylesi bir zorlamaya ihtiyaç duymadan bu yetkiyi doğal yoldan elde etmiştir.

Yetişmekte olan her yeni nesil, ailelerinden toplumu devralarak çok uzakta olmayan bir geleceği de sahiplenmiş olurlar. Gelecek; geçmişin ve olmakta olanın etkileşiminden doğmaktadır. Nitekim aile yapısı içinde dünü, bugünü ve geleceği barındırır. Bu çok büyük bir gücün küçücük bir alanda iskânı gibidir.

İslam en baştan ailenin sahip olduğu büyük gücü hakkıyla göz önünde bulundurmuştur. Ailenin İslam üzere ihyasında ve ilahi emirlerin topluma nüfuzunda bu gücü kullanmıştır. İnsanların Hz. Âdem (as) ve Hz. Havva (as)'dan gelmelerinin vurgulanması, mü'minlerin kardeş sayılması, ebeveynlerin Allah (cc)'a ve Resulüne açıkça isyana zorlamadıkları ve Allah (cc)'ın helal dairesi dışında bir işe çağırmadıkları müddetçe kendilerine itaatın zorunlu olması, aile üyelerinin bir birlerinin namus ve iffetinden sorumlu kılınmaları, aile bireylerinin birbirleri üzerlerinde bulunan haklarının kalın çizgilerle vurgulanarak ayrıntılı şekilde

açıklanması, aile kurumunun daha baştan teşekkülünde bulunan sebeplerin ve gayelerin ilahi ilkeler ve fitrat doğrultusunda ıslahı, miras ve terekelerin paylaşımı ile ilgili hükümlerin sunulması, boşanma ve velayet ile ilgili durumların belirlenmiş kurallara bağlanması, aile içi kin nefret düşmanlık ve hatta kırgınlığı yasaklaması Kur'ân'da aile kurumuna verilen önemi göstermektedir.³⁰⁴ İslam aile yapısının teşekkülünde vahyin kullandığı yöntemlerden bir tanesi olan tedricilik ele alındığıdaysa aile kurumunun kendi iç düzeninin kurulmasının yanı sıra itikadi ve ahlaki hükümlerin de aile mefhumu kullanılarak yerleştirildiği görülmektedir.³⁰⁵

"وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ... إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ."

*"Ve diri diri toprağa gömülen kızcağıza sorulduğu zaman: 'Hangi suçtan dolayı gömüldü ?'...O (Kur'ân), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi (Allah'ın) katında itibarlı bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür."*³⁰⁶

Kur'ân aile kurumuna ilk vahiy grupları içinde temas etmiştir. Cahiliye toplumunda var olan, kız çocuklarını diri diri gömme âdeti kıyamet gününün korkunç sahneleri arasında zikredilmiştir. Hiçbir suçu günahı bulunmayan bir sabînin canlı canlı toprağa gömülerek öldürülmesi Kıyametin korkunçluğu ile eş tutularak toplumun bu davranıştan soğutulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda dolaylı yoldan bu sapkın âdeti terki isteyen makamın bizzat yeri göğü yaratan Allah (cc) olduğu da vurgulanmaktadır. Ancak ayet-i celilede görüleceği üzere henüz doğrudan bir yasaklama olmamakla birlikte insanın kanını donduracak derece tasvirlerle özdeşleştirilerek bu uygulamaya karşı soğukluğun arttırılması söz konusudur.

"أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى... فَاَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَفْهَرُ."

*"O (Allah), seni yetim bulup da barındırmadı mı? ... Öyleyse yetimi sakın ezme."*³⁰⁷

³⁰⁴ en-Nisa 4/1-12,19-25, 127-130; İsra 17/23-24; Lokman 31/14-15; Ankebut 29/8; Ahkâf 46/15; Teğâbûn 64/14.

³⁰⁵ Ulvan, Abdullah Nâsîh. *İslam'da Aile Eğitimi* (çev.: Celal Yıldırım), 3.basım, Uysal y., Konya, 1981, s.40,41.

³⁰⁶ Tekvîr 81/8,9,19,20.

³⁰⁷ Duhâ 93/6,9.

Bir önceki ayetlerde çocukların öldürülmeleri üzerine durulurken yine ilk vahiy grupları arasında yer alan yukarıdaki ayetlerde sahipsiz durumda bulunan velisi olmayan ya da velisi tarafından gözetilmeyen çocukların gözetilmesi ele alınmaktadır. Allah (cc) doğrudan Peygamberine seslenerek, O'na kendi yetimliğini hatırlatarak, yetim durumda olan çocuklara sahip çıkılmasını emretmiştir. Toplum içinde çocukların bakılmaları ve ihtiyaç duydukları sevgiyi almaları onlar için hayati önemi haiz bir konu olmakla birlikte güven duygusunun gelişmesi için de şarttır. Aynı zamanda sevgiyle ihtiyaçları, gereği gibi karşılanan çocuklarda ileride sağlam bir Allah (cc) inancı ve topluma güven duygusu gelişeceği aksi bir durumun ise inançları zayıf, içinde yaşadığı topluma güvensiz fertler doğuracağı bir gerçektir.³⁰⁸

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا تَصْفَحُوا وَتَعْفَرُوا
فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ."

*“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*³⁰⁹

İnsanları barındırma, nesli yetiştirme ve koruma, toplum içinde aile kurumunun asli görevleri ve bir araya gelme sebepleridir. Ailenin; şahsi çıkar ve heves peşinde koşma mercii olmadığı, aksine insanların içinde huzur ve güven bulacakları bir kurum olduğu, neslin korunmasında ve yetişmesinde ana yapıyı teşkil ettiği topluma hatırlatılmaktadır.³¹⁰

Yukarıda sunulan ayetler ilk vahiy gruplarından seçilmiştir. Görüleceği üzere Kur'ân tedrici yöntem bünyesinde ilk basamakta aile mefhumu hakkındaki yanlış zihniyeti değiştirmeye çalışmış, kamuoyunda hassasiyet teşekkülü için gayret göstermiş, öncelikle toplum vicdanının canlanmasını gayelemiştir. Aile yapısındaki inkılâp ise ancak aile duygusunun ve aile mefhumunun ıslahının ardından gelmiştir. Bu minval üzere ikinci adım olarak Kur'ân ahlaki bağlamda aileyi tanımlamaya ve düzenlemeye başlamıştır.

³⁰⁸ Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*, 14. basım, Nobel y., Ankara, 2007, s.61,62.

³⁰⁹ Teğâbûn 64/14.

³¹⁰ Demirci, Muhsin. *Kur'ân Ve Yorum*, 1. basım., Ensar y., İstanbul, 2006, s.57-59.

"وَجَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا."

"Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık."³¹¹

"وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ جَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ."

"Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."³¹²

Yukarıda sunulan iki ayeti kerimede tavzihe mahal bırakmayacak derecede net bir şekilde aile olmanın fitri yönü vurgulanmakta, insanların kadın ve erkek olarak yaratılmalarının onların bir araya gelerek aile kurumunu oluşturmaları için Allah (cc) tarafından takdir buyrulduğu bildirilmektedir. Buradan çıkan sonuç aile tabii/fitri bir kurumdur. Yani aile kadının ve erkeğin icat ettiği bir kurum değil, aslında Allah (cc)'ın takdir buyurarak insan fitratına yerleştirdiği bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Böylece ailenin yapılandırılmasında ikinci basamağın ilk adımı atılarak aile fenomeni hakkında "aile insan icadıdır" şeklindeki sosyolojik nosyon "aile Sünnetullah gereğidir" ilkesi ile tahvil edilmiştir. Ailenin sınırlarını çizmede yetki insanın elinden alınarak bu kurumu bir öz halinde insanın fitratına yerleştiren Allah (cc)'a geri verilmiştir.

"وَأَنْتَحُوا الْأَيَّامَ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِن يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ."

"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lutfuyla zenginleştirir. Allah, lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."³¹³

Aile müessesesinin toplum içinde yaygınlaştırılması genç nesillerin zengin ya da fakir, hür ya da köle olsun evlenebilecek olgunluğa ulaştıklarında evlendirilmeleri toplumun vazifesi kılınmıştır. Aile kurumunun korunmasında en temel unsurlardan biri olan aile yapısının devamlılığını sağlama vurgulanmıştır.

³¹¹ Nebe' 78/8.

³¹² Rûm 30/21.

³¹³ en-Nûr 24/32.

"الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامًا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلًّا لَكُمْ وَطَعَامَكُمْ حَلًّا لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ."

"Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır."³¹⁴

Ailenin oluşumunda ve korunmasında temel unsurlardan bir diğeri olan iffete vurgu yapılmış evlenecek olan kimselerin gerek nikâhlanmalarından önce gerek nikâhlı kaldıkları süre içinde zinaya (evlilik dışı gayri meşru cinsi münasebetlere) uzak kalmaları öğütlenmiştir.

"الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ."

"Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, mü'minlere haram kılınmıştır."³¹⁵

"الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ."

"Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır. Temiz olanlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır."³¹⁶

Tedrici olarak inzal olunan ve evliliğin genel anlamda sınırlarını belirleyen ayet-i celileleri temsilen sıralanan hükümler gösteriyorlar ki vahiy; öncelikle evliği teşvik etmekle zinanın önünün alınmasını ve toplumda ifsadı tetikleyebilecek bir

³¹⁴ Mâide 5/5.

³¹⁵ en-Nûr 24/3.

³¹⁶ en-Nûr 24/26.

takım durumların daha en baştan bertarafını hedeflemiştir. Bir taraftan da evlilikte denklik olgusu ortaya konmuş ancak bunun esasları maddeye değil ahlaka endekslemiştir. Ailede çiftler arası dengenin yakalanması öncelikle ahlaki olgunluğa ve itikadi sağlamlığa bağlanmış çiftlerin oluşturulmasında inanç ve ahlak birliği şartı getirilmiştir.³¹⁷

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا."

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”³¹⁸

Ailenin oluşumunda eşlerden erkeğin kendisiyle evleneceği kadına evlenme akdinin bir nişanesi ve Allah (cc)’ın kadına tanıdığı bir hak olarak mihr vermesi şartı getirilmiştir. Ancak erkeğin gerek bu mihrli gerekse kadının evlilik öncesinden malik olduğu metayı nikâhın ardından kocanın ele geçirmek için çabalaması yasaklanmıştır. Aynı zamanda evliliklerin mal ve servet uğruna gerçekleştirilmemeleri ancak karşılıklı muhabbet ve ahlaki denklik esasına dayalı yapılmaları bu ayet-i kerimeden çıkarılabilecek sonuçlar arasında yer alır. Diğer taraftan çiftlerin evlilik müessesini salt kendi dünyevi arzularının tatminiyet mercii olarak görmemeleri hatırlatılmıştır. Evliliğin, neftse sekinet ve ruhta meveddet sağlamlasının yanında sosyal bir sorumluluk olarak Allah (cc) indindedeki hesabının sorulacağı bildirilmektedir.

Üçüncü adımda ise dış hudutları belirlenmiş ailenin hukuki çerçevesini çizerek, aile fertlerinin bir birlerine karşı görevleri ve bunlarla ilgili yasalar vaz’ edilmiştir.

³¹⁷ Bakara 2/221.

³¹⁸ en-Nisâ 4/19.

"وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَ الْوَالِدَةُ بِوَالِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرِفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ".

*"Emzirmeyi tamamlamak isteyen anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."*³¹⁹

Son basamakta ise aile içi ilişkiler ve aile üyelerinin sorumlulukları açıklanmış ve uygulamaya konmuştur. Yukarıda bu aşamayı örnekler mahiyette zikredilen ayet-i celile ebeveynlerin, kendilerinden dünyaya gelen çocuklarının bakımları ile ilgili hususlar ayrıntıları ile vuzuha kavuşturulmuş çocuk-anne-baba ekseninde fertlerin yerine getirmesi gereken vazifeleri sıralanmıştır.

Tedrici yöntemin tarih ve toplum zemininde sosyal yapılar üzerinde uygulanışına emsal olarak bu kısımda sunulan *aile kurumunda yeniden yapılandırma* elbette müstakil bir eserde incelenebilecek hacme sahip bir konudur. Ancak burada tedrici yöntemin bizzat kendisi vurgulandığından rekonstrüksiyon sürecini oluşturan basamakların genel örneklendirilmesi ile yetinilmiştir. Bu durum sonraki diğer örnekler içinde geçerlidir.

2.3.2.5.2. Sosyal Tabakalaşmada Tedrici Yöntem (Kölelik Örneği)

Her fiili mükemmel olan Allah (cc) mahlûkatından bir tanesi olan toplum için her daim aslah olanı murat eder. İlâhi vahyi vasıtasıyla toplumu ihya ve ıslah için yol ve yöntemler sunar. Filhakika son ilâhi hitap olan Kur'ân da, Allah (cc)'ın kelâmı

³¹⁹ Bakara 2/233.

olması hasebiyle bu mükemmelliği barındırır. Lakin vahyin kölelik ve benzeri konuları ele almış olmasını “İslam’da kölelik var” şeklinde algılamak son derece yanlış bir önyargı olur.

Kölelik örneği üzerinde analize başlamadan evvel mezkûr önyargıyı açıklığa kavuşturmada fayda vardır. Kur’ân, Allah (cc)’ın vahyidir ve insan için, insana göre, insan hakkında nazil olmuş bir kitaptır. Dolayısıyla içerisinde insana ve topluma ait güzel ve olumlu konuları işlediği gibi necis ve hastalıklı durumları da ele almaktadır. Bu perspektiften bakıldığında kölelik Allah (cc)’ın bir arzusu değil toplumların kendilerine ait bir sosyal hastalık ve de gerçekliktir. Kur’ân; temel olarak sosyal gerçekliği yani toplumsal hazır bulunuşluğu kendisine başlama noktası edinmiştir. Mevcudu baz alarak hedef ve kazanımların istendik yönde (İlahi ilkeler muvacehesinde) ikamesi için yöntem ve bilgiler sunmuştur. Öyleyse İslam’ın köleliği yanlış olan bir sosyal gerçeklik halinde kabul etmesi ve bu durumun düzeltilmesi için toplumu adım adım irşat etmiş olması esastır. Bu ise İslam’da köleliğin meşruiyetini değil, İslam’ın sosyal hastalıklardan ve sakat sosyal tabakalaşmalardan nasıl kurtulunabileceğini göstermesi anlamına gelmektedir.

Tasrihi lazım gelen bir başka husus ise “sosyal tabakalaşma” olgusudur.³²⁰ Bu kavram toplum bünyesinde var olan sosyal grupların gerek kendi içinde gerekse birbirleri arasında katmanlar halinde bulunmalarını ifade eder. Aynı zamanda sınırlandırılmış bir tarih diliminde, belirli bir toplumun iç hiyerarşisini değerlendirmeye ve genel olarak tarih çizgisinde toplumlar arası katmanların mukayese edilmesine de yarar.³²¹ Sosyal tabakalaşma, Kur’ân’da yer aldığı biçimiyle değerlendirildiğinde:

"أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ."

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli

³²⁰ Bu konuda ileri sürülen nazariyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, Ünver., *Din Sosyolojisi*, 6.basım, İnsan y., İstanbul, 2005, s.315-328.

³²¹ Arslantürk, Zeki., Amman, M. Tayfun., *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, 6.basım, Çamlıca y., İstanbul, 2009, s.362-363.

alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden (dünyalıklardan) daha hayırlıdır."³²²

Allah (cc), kullarını bir birlerine nazaran farklı meziyetlerde var etmiş böylece bu farklı mizaç ve potansiyellerle toplumda bireyleri değişik fonksiyonları karşılıklı icra edebilir kılmıştır.

"وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ."

"Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."³²³

İnsanların hakiki değerlerinin belirlenmesinde rol oynayan ölçüt Allah (cc)'in fitraten verdiği özellikler değil, Allah (cc) tarafından kayda alınan amelleridir.

"وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الْأَرْضِ رِجًا وَمِنْهَا تَحْتَمِلُونَ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ."

"O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda (sizin aslınızı size) belli etmek için bazınıza bazınıza derece derece üstün kılandı. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır." Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."³²⁴

İnsanların farklı potansiyellerde birbirlerine nazaran üstün yaratılmış olmaları, çatışmadan ziyade sosyal uyum için gereklidir. Çünkü toplumda paylaşılması gereken çok çeşitli sorumluluklar ve faaliyet alanlarının olması buralarda istihdam edilecek değişik meziyetlere haiz insanların varlığını zorunlu kılar.

³²² Zuhruf 43/32.

³²³ En'âm 6/132.

³²⁴ En'âm 6/165.

"مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا. وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا. كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءَ وَهَؤُلَاءَ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا. انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۗ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ ۗ وَكَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا."

*"Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer. Kim de mü'min olarak ahreti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir. Rabbinin lutfundan her birine; onlara da, bunlara da veririz. Rabbinin lutfu (hiç kimseye) yasaklanmış değildir. Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık. Elbette ahretteki dereceler daha büyüktür, üstünlükler daha büyüktür."*³²⁵

Her bir insana verilen başka başka her meziyet ve üstünlük aslında insan için sorumluluk demektir. Mükellefiyetler arttıkça insanın Allah (cc) karşısında vereceği hesabı da büyür.³²⁶ Öyleyse dünya hayatında kimine kiminden fazla üstünlükler, malik olanlar tarafından bir serbesti değil aksine ağır yüklerdir. Varılacak nihai mekân olan ahrette insanlar kendilerine verilenleri ne şekillerde değerlendirdiklerinden hesaba çekilecekler, meziyetlerini zulüm aracı haline getirenler şiddetli azaba duçar olurlarken, ihsan üzere hareket edenler lütuflandırılacaklardır.

Sosyal tabakalaşma ile alakalı ayetler ışığında bir neticeye varmak gerekirse; sosyal ahengin sağlanması için insanların kendi gerçek değerlerinin farkına varmaları, mü'minlerin değişik kulvarlarda kendilerine has meziyetlerini geliştirmeleri ve sergilemeleri sünnetullahtır. Tersinden bakıldığında küfrü ve şirk sahiplerinin içlerinde barındırdıkları kötülüğün açığa çıkarak, kendilerine mazeret bulmalarının ortadan kalkması için İlahi takdire bağlı bir yasa olduğu görülür.

³²⁵ İsrâ 17/18-21.

³²⁶ er-Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1209), Mefatih'ul-Gayb (çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Huzur y., İstanbul, 2008, XIV, 435.

Ancak Allah (cc)'ın kimi insanları zengin, kimilerini idareci, kimilerini sanatkâr, kimilerini bilgin, kimilerini çiftçi, vs. olarak var etmesi ve onlara böyle çeşitli özellikler vermesi onların iyi ya da kötü fiiller işlemelerine müdahalede bulunması anlamına gelmemektedir. Zira Allah (cc)'ın indinde insanın değerini belirleyen köle veya sultan olması değil dünya hayatında sergilediği tutum ve davranışların İslam'a uygun olup olmadığıyla ölçülür.

Birde suni yollardan üretilen sosyal tabakalaşma unsurları vardır ki İslam bunları tasvip etmez ve iptalleri için mücadele verir. Kölelik de bu türden insan icadı türedi, birilerinin diğerlerini sömürü temelinde tabakalaşma olgusudur.

Köle; bir şekilde hürriyetleri elinden alınarak bir başka insanın yedi kudretine terk edilen kimsedir. Sahip ne isterse sorgusuz yerine getirmekle yükümlü tutulur. Bazen bir insanın köleleşmesi bazen de bir sosyal sınıfın/toplumun ya da ırkın köleleşmesi gündeme gelebilir. Sahip konumunda olan kimse/kimseler köle konumunda bulunan kimse/kimseleri istediği gibi “kullanma/sömürme hakkına” kendilerini sahip görürlür.

Zamanla köleleşmiş ailelerden dünyaya gelen jenerasyonlar gitgide köleliği benimserler. Bu kabilden köleliği bir yaşam biçimi olarak benimsemiş kimseleri, sahibinin terki ya da kovması kendileri için yok oluş anlamına gelebilmektedir. Çünkü böyle bir kişinin/topluluğun kendi hayatını kendisinin idare etme becerisi metazori ile köreltildiğinden/bozuma uğradığından bu kabilden kimseler için sosyal alan, bilmedikleri belirsiz ve korkunç vahşi bir orman gibidir. Köleliğin bizzat yapısal karakterinden dolayı Kur'an, onu bir seferde kaldırmak yerine kölenin bir yandan bilinçlenmesini sağlayarak diğer yandan yaşam standartlarını iyileştirerek tedricen ilga yolunu uygun görmüştür. Zaten genel olarak bakıldığında her türlü sömürüye Kur'an'ın kesinlikle karşı çıktığını görülür.

"وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا مَةَ مُؤْمِنَةٍ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَبَيَّنَّ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ."

*"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler."*³²⁷

İlk aşamada Kur'ân, köleliğin kalkması için önce köle durumuna düşürülen kişinin fitratına uygun olarak insan haysiyetini yeniden kazanması yönünde kamuoyu oluşturulmasını amaçlar. Bu minval üzere bir müslüman kölenin, makam ve servet sahibi bir müşrikten daha makbul olduğu ve hür durumda bulunan mü'minlerin, köle dahi olsalar mü'min kimseler ile aile kurmaları istenmiştir.

"وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ . فَكَّرْ رَقَبَةً."

*"Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)tir."*³²⁸

İkinci basamakta ise kölenin duçar olduğu fakirlikten kurtarılması (maddi anlamda kalkındırılması) bir taraftan da Kur'ân'da belirlenmiş sebeplerle bedellerini ödeyerek veya kendi hükmü altındaki köleleri serbest bırakarak toplumdaki köle tabakasının eritilmesi hedeflenmiştir.

³²⁷ Bakara 2/221.

³²⁸ Beled 90/12,13.

"...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْتُمْ وَلَا تَكْرَهُهُ فَتَنِيَّاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا غَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ."

"...*Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe³²⁹ yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*"³³⁰

Üçüncü basamakta köleye hak ettiği birey değerinin verilmeye başlanması vardır. Artık köle kendi hürriyeti konusunda, sahibi ile pazarlık edebilir ve anlaşma yapabilir; sahibi ile cinsi münasebette bulunmaktan kaçınan cariye iffetini müdafaa edebilir hale getirilmiştir.

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ."

"*Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*"³³¹

Dördüncü basamakta kölelik hukuki bir boyut kazanarak "köle azadı" İslami ceza ve yaptırımlar arasında yerini almıştır. Son merhale hicret ve cihat emirlerinin gelmesi ile mü'minlerin kâfirlere karşı savaşmaları ve hürriyetlerini bu şekilde kazanmaları hak olmuştur.³³² Köle durumundaki bir müslümanın son tahlilde ya dinini rahatça yaşayacağı bir beldeye hicret etmesi ya da gücü varsa cihada kalkarak kendisini tahakküm ve sömürü altına almaya çalışan yapıya karşı her alanda savaş vermesine hükmedilmiştir.

³²⁹ Mükâtebe: özgürlüğünü satın alacak parayı biriktirmek ve kendi hürriyetini satın almak için kölenin sahibi ile yaptığı sözleşmedir.

³³⁰ en-Nûr 24/33.

³³¹ Mücâdele 58/3.

³³² en-Nisâ 4/97-100; Mâide 5/35.

2.3.2.5.3. Sosyal Kurumlarda Tedrici Yöntem (Zekât Örneği)

Dinî bir kavram olarak zekât; Allah (cc)'ın, mü'min kulları üzerine yazdığı, dinen zengin sayılanların Kur'ân-ı Kerîm'de vasıfları bildirilmiş olan kimselere, mallarından vermeleri belirli miktarlar ölçüsünde zorunlu kılınan paydır.³³³ Dinî-sosyal bir kurum olarak zekât, İslam'ın herhangi öğretisi ve iç duygulanmadan ibaret olmadığını gösteren kavi bir delildir. İslam, bireyin ıslahını ve ihyasını içinde var olduğu toplumun terakkisini ve onda sosyal adaletin teminini bir arada gaye edinmiştir.³³⁴ Zekât, hem kişiyi ahirette temize çıkaracak ve bağışlanmasına sebep olacak bir ibadet hem de sosyal adaleti ve kalkınmayı sağlamada etkili bir kurum olarak bu kaideye mükemmel bir emsaldir.³³⁵

Zekât, tekâmül evreleri itibariyle başlangıçta sadaka ve infak olarak, mü'minlerin aralarındaki yardımlaşmayı ve dostluğu arttıran ihlâslı bir davranış örneği iken daha sonra yerine getirilmesi Allah (cc)'ın katında ecirle karşılanacak aksi ise insanı ilahi yargılanmada mahcup duruma düşürecek bir ibadet son merhalede ise İslam toplumunun ekonomik yapılanmasının temelinde yer alan sınırları iyice belirginleştirilmiş bir iktisadi kurum halini almıştır.³³⁶ Aşağıdaki kısımda bu tekâmül sürecinin vetiresi tedricilik esasını veçhesinden serdedilmeye çalışılmıştır.

"وَلَا تَمْنُنَ تَسْتَكْتِرُ"

*"İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma."*³³⁷

"فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ. وَظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ. لَأَبَارِدُ وَلَا كَزِيمٍ. إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ."

*"Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ve ne de yararlı olan zifirî bir gölge içinde! Çünkü onlar, bundan önce (dünyada varlık içinde) safahata dalmış ve azgın kimselerdi."*³³⁸

³³³ Bkz. s.129.

³³⁴ Arslan, Durmuş., "Metodolojik Yönden Kur'ân'ın Tedriciliği", (Yüksek Lisans), CÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1999, s.145.

³³⁵ Demirci, Muhsin., *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İFAV y., İstanbul, 2000, s.237.

³³⁶ Şimşek, M. Sait., *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan y., s.160-164.

³³⁷ Müddessir 74/6.

Zekât müessesesinin inşasında, vahyin ilk adımda gerçekleştirdiği iş; karşılık gözetmeksizin insanlara yardım edilebileceğini anlatma ve dünyaya aşırı düşkünlük göstererek içinde yaşadığı topluma gözünü kapatma tavrının Allah (cc)'ın indindeki alçaltıcılığını tanıtmaya olmuştur.³³⁹

"يُبَصِّرُونَهُمْ يَوْمَ الْمَجْرَمِ أَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بَيْنِيهِ. وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ. وَقَصِيْلَتِهِ الَّتِي تُنْوِيهِ. وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْحِيهِ."

*"Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın."*³⁴⁰

İkinci aşamada toplum içinde güç odağı haline gelmiş kimselere işaret edilerek, hesap gününde yükümlülüğünden kurtulmak için çırpınacakları şeyleri bu dünyada biriktirmelerinin yanlışlığı ortaya konur. Örtük bir şekilde zengin durumda olan kişi bu dünya hayatında kazandıklarına dair bir şükür nişanesi ve kefaret olarak sadakalaşma işine teşvik edilir. Bu aşamada cimrilikten kurtarıp cömertliğe teşvik vardır.

"وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ. لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ."

*"Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir."*³⁴¹

İkinci aşamanın sonundaysa mü'minlerin vasıflarına, ihtiyaç sahiplerine maddi yardımda bulunma davranışı da eklenmiştir. Yani Allah (cc)'ın huzurunda makbul olan insanın meziyetlerinden bir tanesinin de fakirleri gözetme olduğu bildirilmiştir. Görüleceği üzere İslam'ın Mekke dönemi, sosyo-iktisadi bir yapı olarak zekâta hazırlıkla geçmiştir. Bu dönem içerisinde cimriliğin topluma verdiği zararlar ve bunların cimrilik edenleri ahirette içine sokacağı durumlar ile sadakalaşmanın karşılığı Allah (cc)'tan beklenerek yapılması gereken bir iş ve dünya yaşamında elde

³³⁸ Vâkı'a 56/42-45.

³³⁹ Âdiyât 100/1-11.

³⁴⁰ Me'âric 70/11-14.

³⁴¹ Me'âric 70/24,25.

edilen serveti aklamanın tek yolunun ondan ihtiyaç sahiplerine vermek olduğu birlikte işlenmiştir. Bu aşamada zekât kurumunun ikamesi için kamuoyunda temeller atılmıştır.

"وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَبُوا مَعَ الرَّاكِبِينَ."

*"Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."*³⁴²

Üçüncü aşamada ise zekât diğer farz hükümler yanında yerini almıştır. Namaz insanın Allah (cc)'a olan ittiba ve teatinin bir göstergesi iken zekâta toplumun Allah (cc)'a olan itaatının ölçüsü kılınmıştır. Zekât sadece kişinin malını dinen temiz kılmaya yaradığı gibi sosyo-ekonomik bağlamda sermayenin tekelleşmesini (servetin belli kişi veya kurumlarda toplanması), insanların kapital odakları karşısında köleleşmelerini ve sindirilmelerini önler. Durağan haldeki birikimlerin tekrar toplum içi aktif hale gelerek üretime katılmalarını sağlar. Bu yolla toplumda uç sınıfların teşekkülü engellenir ve insanların yaşam standartları birbirlerine yaklaşır. Toplumda aşırı zenginliğin ve de fakirliğin beraber getirdikleri ahlaki yozlaşma oranı düşüşe geçer ve sınıflar arası uçurum azalır. Toplum zekât sayesinde sükunet bulur.

"خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ."

*"Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*³⁴³

Üçüncü aşama içerisinde yer alan diğer bir basamaktaysa zekâtı tek tek fertlerin inisiyatifinden çıkararak genel idari organizasyonun bir organı haline getirme yer almaktadır. Bu basamakta artık zekât; sınırları belirlenmiş olan bir kuruma dönüşmektedir.

³⁴² Bakara 2/43.

³⁴³ et-Tevbe 9/103.

"إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَاتِ فُلُؤُبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ".

*“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla ( zg rl g ne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular ve sokakta yaşayanlar içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³⁴⁴

Bu aşamanın son basamağında ise kurumlaşan zekâtın içyapısına standardizasyon oluşturulur. Kimlerin hangi s reler sonunda, ne tip kazanç ve mallardan, hangi oranlarda infakta bulunacakları belirlenerek kendi iç adaleti sağlanır.

Yukarıda sunulan aşamaların hitamında zekât artık sosyo-ekonomik bir alt yapı halini alarak faize dayalı ekonomiyi toplumdaki siler.

2.3.2.6. Görüşüne Başvurma (Müşâvere) Yöntemi

Görüşüne müracaat etme, karşılıklı görüş alişverişinde bulunma anlamlarına gelen m ş vere, Kur’ân-ı Kerîm’in tencîmi sürecinde hedef toplum dikkate alınarak onların maslahatının g zetildiğinin önemli bir kanıtıdır.³⁴⁵ Sosyo-metodolojik bakımdan m ş vere bir nevi geri bildirim toplamayı ve bunlar ışığında toplumun ıslahına yönelik adımlar atmayı sağlayan yöntemin adıdır. İnzal olunan vahiy grupları, gerek mü’min gerek müşrik, m nafik ve de kâfir olsun toplumun kesimlerinin gizli tuttıkları yahut açığa vurdukları sosyo-psikolojik durumlarını gözetmişlerdir. Diğer bir ifadeyle Allah (cc), vahiy ve peygamber vasıtasıyla toplum ile diyaloga girerek ilahi hükmünü, onların ihtiyaçlarına ve içinde buldukları konjonktüre uygun bir şekilde göndermiştir.³⁴⁶

³⁴⁴ et-Tevbe 9/60.

³⁴⁵ Mesud, C bran, *er-Raid*, Daru’l-İlim, Malezya, ts., “şvr” md., s.513.

³⁴⁶ Aybakan, Bilal. “Kur’ n (Vahiy) Monolog mudur Diyalog mudur?”, *Kur’ân ve Tefsir araştırmaları-III, İSAV*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s.289-295.

Vahiy, kendisine muhatap olan her kesimin görüşünü almış ve bunları bünyesinde değerlendirmiştir. Kâfir, müşrik ve de münafık gruplarının söylemleri (Kur'ân hakkındaki görüşlerini, peygambere ve müslümanlara karşı söyledikleri ya da kendi içlerinde tartıştıkları konuları) ele alınarak gereken cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar bazen yumuşak ve ikna edici bazen sert, kınayıcı ve aşağılayıcı, bazen bilgilendirici olmuştur. Bazı zamanlarda da bu kimselere hiçbir karşılık verilmeden bu tavırlar karşısında müslümanların yapmaları gerekenler (uzak durmak, ilişkiyi kesmek, tedbir almak, savaş açmak, vb.) bildirilmiştir.

En genel manada müşavere yöntemi; İslam içi ve İslam dışı olmak üzere toplum/toplumların her kesiminin vahiy karşısında nabzının tutulması bu yolla İslam ve müslümanların bekasında veriler elde ederek bunları İslam Toplumunun maslahatında kullanma yöntemidir.³⁴⁷

Kur'ân, Tolumun her katmanından ve parçasından gelen görüşleri değerlendirir ve dikkate alır. Bu yolla kendi hükümleri, meselelere daha iyi bir şekilde nüfuz etmiş, yasalar kendilerini örnekleyen durumlar üzerine inerek açıklık kazanmış olurlar.

Özellikle müşriklerin sosyal nosyonları, mü'minlerinkiler ile mukayeseli değerlendirilme imkânı bularak müslümanlar için en uygun yollar hem dönemin toplumuna hem de daha sonra gelecek olan toplumlara öğretilmiştir.

Kur'ân'da, özellikle kâfir, müşrik ve münafık toplumlarının görüşleri işlenir ki böylelikle kamuoyuna bu kabil toplumların sosyal algılarındaki büyük yanlışlar somut örnekler üzerinden gösterilmiş olur. Örneğin itikadi meselelerde, sosyal adalet ve idarenin kaynağı ile ilgili konularda, üretim alanları ve tüketim alışkanlıkları hakkında ortaya sürdükleri nazariyeler bir bir değerlendirilerek bunlarda yapılan hatalar işaret edilir ve vahiy ile belirlenen yasalar yeri geldikçe vaz' edilir.

³⁴⁷ Niyazi, Mehmed., *İslâm Devlet Felsefesi*, Ötüken y., İstanbul, 1999, s.172.

"وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ."

*"Yine onlar, Rablerinin çağrısına cevap verirler ve namazı dosdoğru kılarlar; onların işleri aralarında şura ile yapılır. Kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar."*³⁴⁸

Müşavere yöntemi, İslam dışı unsurlara karşı yukarıda tavrına gayret edildiği veçhe üzerinde ilerlerken içeride yapılanmakta olan İslam ümmetine karşı daha farklı teknikler kullanır. Cahiliye toplumunun görüş ve düşünceleri kınanır, çarpıklıkları ispatlanır ve reddedilir. Mü'minlerin kendi aralarında yapacakları işlere dair Allah (cc)'a ve Resulüne başta müracaat etmek üzere; kendi içlerinden de İlgili, ehil, bilgili, tecrübeli, güvenilir olma hususlarında önde gelenlere danışmaları emredilir.³⁴⁹ Müşavere nihai itibarla danışma işidir; bu fiilde danışan ve de kendisine danışılan olmak üzere iki merci vardır. Son tahditte kendisine müracaat edilmesi gereken Allah (cc)'ın vahyidir. Alınacak olan bütün kararlar Kur'ân'ın tek tek ahkâmının sınırları içinde olmalı; O'nun genel ruhuna aykırı düşmemelidir.

"فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ."

*"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*³⁵⁰

Allah (cc), topluları kendi yapılarını ve sosyal nosyonlarını oluşturma konusunda hür bırakmıştır. Her bir sosyal grup kendi fikriyatını özgürce dile getirebilir. Ancak bu şekilde İlahi sınırlara uyan davranış ve fikirler aşikâr, kâfir ve mü'min toplumlarının sınırları belli olabilir.

³⁴⁸ Şûrâ 42/38.

³⁴⁹ Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *İslami Kavramlar* (çev.: Süleyman Akyüz), 9.basım, Pınar y., İstanbul, 2006, s.198.

³⁵⁰ Âl-i İmrân 3/159.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ
يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ."

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu) işaretlerine, haram aya, kurbana (Allah’a hediye edilen), gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Harâm’a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm’a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve sakınma (Allah’ın yasaklarından) üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir.”³⁵¹

Mü’min toplumlar birbirlerini ihsan, adalet ve merhamet üzerine teşvik ederken müşrik toplumları da birbirlerini ahlaksızlık ve isyan üzere azdıracaklardır. Bu yönüyle görüş alma yöntemi İslam toplumunun iç dinamiklerini sınımsız kenetler, özgünlüğün önünü açar, ortak akla ulaşarak doğrular üzerinde toplumu kemale eriktirir. Kendisini ifsada sürüklemeye azmeden dış oluşumlara karşı haberdar olmasını sağlayarak, müdafaasında izlemesi gereken yollar hakkında veriler sunar.

³⁵¹ el-Mâide 5/2.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc)'ın ilminden gelen bilgi kaynağı, katından vahyettiği rahmet, insanlığın yolunu aydınlatması için verdiği Nûr'dur. Bu mu'ciz nimetten nasibini almak için yarışmak ise dünya hayatındaki en kutlu iştir. İlahi vahiy, kendisine hadîm olanı ihya eden biricik kaynaktır. Mü'min için yaşamda huzurun tesisi, Kur'ân'ı anlamak ve yaşamak ile gerçekleşir.

İman, sadakat ve samimiyet, vahyin anlaşılmasında ve hayata geçirilmesinde asli ilkelerdir. Ancak bu ilkeler dahi bekalarını, ilimle muhafaza ederler. En âli ilim kaynağı olarak Kur'ân, mü'minlerin imanlarını kuvvetlendirerek ve yaşamlarını ihya ederek onları mutmain kılar. Filhakika O, toplumun ve ferdin inkişafında hem bilginin hem de metodun kaynağıdır. Allah (cc)'ın kutlu çağrısıdır ki Mübîn'dir: Yirmi seneyi pek az aşan süre zarfında onunla ümmi bir insanı, beşeriyeti eğitecek ve idare edecek ehliyetle peygamber kılmıştır. O Furkân ile Resûlullah'ın rolmodellğinde, yoldan çıkmış bir toplumdan ümmet var edilmiştir.

Kur'ân, Allah (cc)'ın ezeli ilmiyle varlığa peyderpey arz edilmiş, O'ndaki her bir mânâ doğrudan yaşanılarak Hz. Muhammed (sav)'in ve ashabının hayatlarına nakşolmuştur. Kur'ân'ın, metninde olduğu kadar anlaşılmaya ihtiyaç duyulan bir husus da inzalinde takip edilmiş olan muhteşem programdır. Bu kutlu eser sahip olduğu metni yanında mu'ciz bir metodolojiyi de beraberinde getirmiştir. İlkeler ve süreç; içerik ve metot bir araya gelerek çok kısa sürede büyük adımların atılmasına, ağır yüklerin altından kalkılmasına vesile olmuştur.

Kur'ân, kendisini peygamberin yaşantısıyla tefsir etmiş, kullandığı metod ile her bir hükmünün hayatta yerini bulmasını sağlamıştır. Kur'ân'ı kavramada ve hükmünü uygulamada en güzel örnek peygamber olmuştur. Öyleyse İlahi vahyin inzal sürecini anlamak, O'nun metnini anlamada ve de yaşama aktarmada büyük önemi haizdir. Biz de bu gayeye hizmet etmek üzere hazırladığımız çalışmamızda "Metin-Resul-Dönemin Toplumunu" denkleminde vahyin anlaşılmasını ve yaşamda tatbikini sağlayan metodolojiyi keşfe gayret ettik.

Kur'ân'ın kendisinin durağan bir metin olmadığını kendisinin anlaşılmasında kullanılacak olan yöntem teknikleri ve programları barındırdığını gördük.

Vahyin inzal sürecinde toplum ve ferdin ıslahı için kullanılan, birbirinden farklı olan ancak bir arada işleyen iki metodik yapının var olduğu sonucuna ulaştık. Tedriciliğin, Kur'ân'ın tencimen oluşum sürecinde psikolojik ve sosyolojik olmak üzere iki türünün bulunduğunu aynı zamanda da mezkûr süreçteki yöntem/tekniklerden sadece birisi olduğunu gösterdik.

Kur'ân-ı Kerîm'in varlığa arz sürecindeki metodolojiye giriş niteliğinde olan bu çalışmada olabildiğince çok yöntem/teknığe ulaşmaya gayret ettik. Bu çalışmanın inşasında Tefsir Bilimi'ni ve Usulü'nü öncülleyerek ve disiplinler arası bir yaklaşım izleyerek Eğitim Bilimleri, Eğitim Sosyolojisi, Sosyal Psikoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Din Sosyolojisi alanlarının verilerinden de istifade ettik. Bu veçhede vahiy ile bildirilen her bir hedef/kazanımı gerçekleştirmede türlü yöntemlerin bir arada buluna bileceğini müşahede ettik. Bunların yanı sıra araştırmalarımız süresince metod çözümlemesini Kur'ân'ın inzal olunduğu dönemi baz alarak gerçekleştirmeye ve de konuyu bu sınırlılıkta tutmaya özen gösterdik.

Vahyin inzal sürecinin kendi dönemi için *İlahi Program Desenlemesi'ni* barındırdığı ancak bu desenlemenin *sarmal* bir yapıda olduğu ve gerçekleştirilecek mukayeseli okumalar ve saha etütleri yardımıyla bu günün toplumunun ve insanının Kur'ân'ı hakkında anlamasında işlev göreceği yeni programları da sunabileceği sonucuna vardık. Elbette bu farklı bir araştırma konusu olduğundan çalışmamızda sadece işaret ederek yetindik.

Nihai itibarla vahyin inzal süreci olgusunun sadece metinsel bilgi yığılması olmadığını; aksine İlahi hitabın, Allah (cc)'ın Rabb sıfatı gereği birey ve toplumla gerçekleşen enteraktif bir diyalog olduğunu; bu sürecin yine İlahi bir programlama ile vaki olduğunu; metin ve metodun bir biriyle kaynaşık halde insanlığın ıttılana ve anlayışına sunulduğunu idrak ettik.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l Müfehresü li-Elfâzı'l Kur'âni'l Kerîm*, Dâru'l Hadîs, Kahire, 2001.

ABDULLATİF, Seyyid. *Kur'ân'ın Zihni İnşası* (çev.: M. Kürşat Alatav), 1.basım, Pınar y., İstanbul, 1995.

ADLER, Alfred (1870-1937), *Kişilik Bozuklukları Ve Toplumsal Bütünleşme* (çev.: Belkıs Çorakçı), 1.baskı, Say y., İstanbul, 1983.

AKMAN, Mustafa. *Kur'ân'da Cahil, Cahiliye, Cehalet*, Buruc y., İstanbul, 2005.

ÂLÛSÎ, Şihabuddîn es-Seyyid (1270/1853), *Ruh'ul-Meani fi Tefsir'il-Kur'ân-i Azîm ve's-Sebu'l-Mesâni*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

ARNOLD, Thomas Walker. *İslam'ın Tebliğ Tarihi* (çev.: Bekir Yıldırım, İlhan Polat Cenker), İnkılâp y., İstanbul, 2007.

ARSLAN, Durmuş. “Metodolojik Yönden Kur'ân'ın Tedriciliği”, (Yüksek Lisans), CÜ Sosyal bilimler Enstitüsü, Sivas, 1999.

ARVASI, S. Ahmed. *Eğitim Sosyolojisi*, Burak y., İstanbul, 1999.

ASLANTÜRK, Zeki. **AMMAN**, M. Tayfun. *Sosyoloji Kavramlar, Kurumlar Süreçler, Teoriler*, 6.basım, Çamlıca y., İstanbul, 2009.

AYBAKAN, Bilal. “Kur'ân (Vahiy) Monolog mudur Diyalog mudur?”, *Kur'ân ve Tefsir araştırmaları-III, İSAV*, Ensar y., İstanbul 2002.

AYDIN, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*, 3.basım, Nobel y., Ankara, 2007.

AYDIN, Mustafa. “Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenışı Ve Değişme Dinamikleri” (Doktora), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1991.

AYDIN, Mustafa. *İslam'ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, 2.basım, Pınar y., İstanbul, 2001.

BARUTÇUGİL, İsmet. *Eğitim Becerilerinin Geliştirilmesi Eğiticinin Eğitimi*, 2.basım, Kariyer y., İstanbul, 2002.

BAYRAKLI, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*, 8.basım, Bayraklı y., İstanbul, 2009.

BAYRAKTAR, M. Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 7.basım, M.Ü. İFAV y., İstanbul, 2008.

BÂZERGÂN, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 1.basım, Fecr y., Ankara, 1998.

BEBEL, August. *Hz. Muhammed Ve Arap-İslam Kültürü Dönemi* (çev.:Veysel Atayman), Bordo Siyah y., İstanbul, ts.

BİLGİN, Nuri. *Sosyal Psikolojiye Giriş*, 3.basım, İzmir Kitaplığı y., İzmir, 1995.

BRAUNDEL, Fernand. *Uygarlıkların Grameri* (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge y., İstanbul, 2006.

BURGER, Jerry M. *Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri* (çev.:Erguvan Sarıoğlu, İnan Deniz), 1.basım, Kaknüs y., İstanbul, 2006.

CASSÂS, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (370/980), *Ahkâmu'l-Kurân*, El-Matbaatü'l-Behiyye, Beyrut, ts.

CEBECİ, Suat. "Din Eğitimi Bilimi Metodolojisi Üzerine Düşünceler", *İslami İlimlerde Metodoloji Meselesi 1, İSAV*, Ensar y., İstanbul, 2005.

CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Usulü*, 16.basım, TDV. y., Ankara, 2007.

CEVHERÎ, eş-Şeyh Tantavi. (1287/1870), *el-Cevâhir fî Tefsir'il-Kur'ân'il-Kerim*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, H.1350.

CEVZİYYE, İbn Kayyim (ö. 751), *Zâdu'l-Meâd* (çev.:Şükrü Özen), c.I-VI, İklim y., İstanbul, 1988.

ÇELİKOL, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2003.

ÇERMİK, Hülya. (ve arkadaşları), *Eğitim Bilimine Giriş*, 1.basım, Nobel y., Ankara, 2006.

ÇİFTÇİ, Adil. *Fazlur Rahman İle İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 2.basım, Kitabiyat y., Ankara, 2001.

DEMİRCİ, Muhsin. *Kur'ân ve Yorum*, 1.basım, Ensar y., İstanbul, 2006.

----- *Tefsir Usulü*, MÜ. İFAV y., İstanbul, 2006.

----- *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İFAV y., İstanbul, 2000.

DEMİREL, Özcan. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, 12.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2009.

DERVEZE, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis -Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri-* (Çeviren: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen), Cilt I-VII, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

DUMAN, Zeki. *Nüzulünden günümüze Kur'ân ve Müslümanlar*, 3.basım, Fecr y., Ankara, 2006.

----- *Vahiy Gerçeği*, 1.basım, Fecr y., Ankara, 1997.

DURKHEİM, Emile (1858-1917), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (çev.: Cenk Saraçoğlu), Bordo Siyah y., İstanbul, 2010.

EBU GUDDE, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Öğretim Metodu* (çev.:Enbiya Yıldırım), Yasin y., İstanbul, 2001.

EBU HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf b. Ali (745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, c.I-IV, Matbatü's-Saade, Kahire, ts.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır (1942), *Hak Dini Kuran Dili*, c.I-IX, Azim y., İstanbul, ts.

ER, İzzet. *Din Sosyolojisi*, 2.basım, Akçağ y., Ankara, 2008.

ERGİNER, Ergin. *Öğretimi Planlama Uygulama ve Değerlendirme*, 3.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2006.

FAZLURRAHMAN. *Ana Konularıyla Kur'ân* (çev.: Alparslan Açıkgenç), 8.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2005.

----- *İslam* (çev.: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), 7.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2004.

----- *İslami Yenilenme Makaleler III* (çev.: Adil Çiftçi), 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2002.

FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed.(h.100-175), *Kitâbu'l-Ayn* (thk.: Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samirâî), y.y., ts.

FREEDMAN, Jonathan L., **SEARS**, David O., **CARLSMİTH**, J.Merrill., *Sosyal Psikoloji* (çev.: Ali Dönmez), İmge y., Ankara, 1993.

GADBAN, Münir Muhammed. *Nebevi Hareket Metodu Teori ve Pratik* (çev: Akarsu Tarık), 7.basım, Nehir y. , İstanbul, ts.

GARAUDY, Roger. *İslam ve İnsanlığın Geleceği* (çev.: Aydın Cemal), 6.basım, Pınar y., İstanbul, 2007.

GÖZÜTOK, Şakir. *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim)*, 1.basım, Fecr y., Ankara, 2002.

GÜNALTAY, M. Şemsettin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*, (Sadeleştiren: Söylemez M. Mahfuz), 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2006.

----- *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 1.basım, Ankara Okulu y., Ankara,1997.

GÜNAY, Ünver. *Din Sosyolojisi*, 6.basım, İnsan y. , İstanbul, 2005.

GÜNEŞ, Abdülbaki. *Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü y. , İstanbul, 2005.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed. *Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, (çev.: Karataş Şaban), Ankara Okulu y., Ankara, 2002.

HAMİDULLAH, Muhammed. *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed* (çev.: Ülkü Zeynep Babacan), Beyan y., İstanbul, 2001.

----- *İslam'ın Doğuşu* (çev.: Murat Çiftkaya), Beyan y., İstanbul, 2002.

----- *Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (çev: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyan y., İstanbul, 2005.

HANBELÎ, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed bin Ahmed. *El-Müsned*, Dar'ul-Fikr, Beyrut, ts.

HANÇERLİOĞLU, Orhan. *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitapevi y., İstanbul, ts.

HORNEY, Karen. *Günümüzün Nevrotik İnsanı* (çev.: A. Erdem Bagatur), Mert y., İstanbul, 1997.

ISFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsimu'l-Huseyn b. Muhammed Râğıb (h.425) *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân* (thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005.

IZUTSU, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev.: Ateş Süleyman), Yeni Ufuklar y., yy., ts.

İBN ARÂBÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meafiri (638/1240), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2005.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir (1953), *et-Tahriru ve't-Tenvir*, Daru Sahnuun, Tunus, 1997.

İBN ATİYYE, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib.((542/1147), *el-Muharriru'l-Veciz fi tefsir'il-Kitab'il-Aziz*, c. I-V, Daru'l-Kütüb, Beyrut, 1995.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (595,1004), *Mu'cemu Mekayisi fi'l-Luğa* (nşr. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikir, Beyrut, 1998.

İBN İSHÂK, Muhammed (151/768), *Siyer* (thk.: M. Hamidullah) (çev.: Sezai Özel), Akabe y., İstanbul,1988.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, c.I-III, Daru İhya'il-Kütüb'il-Arabiyye, Dimeşk, ts.

----- *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Çev: Mehmet Keskin) Cilt I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

İBN MÂCE, Ebu Abdilllah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (278/887), *Sünen-u İbn Mâce* (nşr.: Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhya'il-Kütüb'il-Arabiyye, Kahire, 1975.

İBN MANZÛR, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (711/1311), *Lisan'ül-Arab*,c.II-XXI, Dar'u Sâdır, Beyrut, ts.

İSLAMOĞLU, Mustafa. *Üç Muhammed İki tasavvur bir gerçek*, 10.basım, Denge y., İstanbul, 2006.

----- *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal Ve Tefsir*, Cilt I, II, 3.basım, Düşün y., İstanbul, 2010.

KARACABEY, Salih. *Nebevi ve Beşeri Bilgi*, Sır y. , Bursa, 2002.

KARAZEYBEK, Fatih. “Kur’ân’da Toplumsal Düzene Yönelik Emir Ve Yasakların Tarihi Arka Planı” (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet(Eleştirel Bir Yaklaşım)*, 6.basım, Ankara Okulu y., Ankara, 2002.

KIRCA, Celâl. *Kur’ân Ve İnsan*, Marifet y., İstanbul, 1996.

KOÇ, Ahmet. *Kur’ân’da İnsan Ve Hz. Muhammed, Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, Rağbet y., İstanbul,2005.

KOTAN, Şevket. *Kur’ân ve Tarihselcilik*, Beyan y. , İstanbul, 2001.

KÖYLÜ, Mustafa. *Psikososyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara Okulu y., Ankara, 2003.

KRECH, David. **CRUTCHFIELD**, Richard S. *Sosyal Psikoloji Teori Ve Problemler* (çev.: Erol Güngör), 3.basım, Ötüken y., İstanbul, 1980.

KURTÛBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmed el-Ensari (671/1273), *el-Camiu’ li-Ahkam’il-Kur’ân*, Daru İhya’it-Turas’il-Arabiy, Beyrut, 1966.

KUTUB, Seyyid (1966), *Fîzilâli’l-Kur’ân* (çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), c.I-XVI, 3. basım, Hikmet y., İstanbul, 1979.

----- *İslam’da Sosyal Adalet* (çev.: M. Beşir Eryarsoy), Bir y., İstanbul, 1986.

LORD NORTHBOURNE. *Modern Dünyada Din* (çev.: Şehabeddin Yalçın), 3.basım, İnsan y., İstanbul, 2003.

MATURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Kitabu’t- Tevhid*, 2. basım, TDV y., Ankara, 2005.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa (1881/1945), *Tefsir’ul-Merağî*, 3. basım, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî, Kahire,1962.

MESUD, Cübran, *er-Raid*, Daru'l-İlim, Malezya, ts.

MEVDÛDÎ, Ebu'l A'lâ (1903-1979). *İslami Kavramlar* (çev.: Süleyman Akyüz), 9.basım, Pınar y., İstanbul, 2006.

----- *Tefhim 'ul-Kur'ân* (çev.: Ali Ünal, Yusuf Karaca), c.I-VII, İnsan y., İstanbul, 1987.

MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN. *Tefsîr-i Kebîr* (thk.: Abdullah Mahmud Şehhate, çev.: M. Beşir Eryarsoy), c.I-IV, İşaret y., İstanbul, 2006.

NÂSİR, Seyyid Hüseyin. *Bilgi ve Kutsal*, (çev.: Yusuf Yazar), 2.basım, İz y., İstanbul, 2001.

NİYAZÎ, Mehmed., *İslâm Devlet Felsefesi*, Ötüken y., İstanbul, 1999.

ÖNKAL, Ahmet. *Resûlüllah'ın İslam'a davet Metodu*, 18.basım, Kitap Dünyası y., Konya, 2008.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “*Arap; İslam'dan Önce Araplarda Sosyal Ve İktisadi Hayat*”, *DİA*, III, İstanbul, 1991.

ÖZDEMİR, Ahmet. “*Kur'ân'da İnsanlar Arası İlişkiler Ve Sosyal Değerler*” (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

ÖZSOY, İsmail. “*Faiz; Kur'ân Ve Sünnet'te Faiz*”, *DİA*, XII, İstanbul, 1993.

ÖZSOY, Ömer. **GÜLER**, İlhami. *Konularına Göre Kur'ân Sistematik Kur'ân Fihristi*, Fecr y., Ankara, 2006.

ÖZTÜRK, Mustafa. *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak-Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*, Ankara Okulu y., Ankara, ts.

PALMER, E. Richard. *Hermenötik* (çev.: İbrahim Görener), 2.basım, Anka Y., İstanbul, 2003.

PLOTNİK, Rod. *Psikolojiye Giriş*, (çev.: Geniş Tamer), 1.basım, Kaknüs y., İstanbul, 2009.

RAHMAN, H.U., *İslam Tarihi Kronolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1995.

RÂZÎ, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *Mefatih'ul-Gayb*, c. I-XXIII, Mısır, ts.

SABÛNÎ, Muhammed Ali. *Safvet'üt-Tefasir* (çev.: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz), c.I-IV, Dersaadet y. , İstanbul, 1990.

SAİD, Cevdet. *Bireysel Ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, 4.basım, İnsan y., İstanbul, 1998.

SELÇUK, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*, 14.basım, Nobel y., Ankara, 2007.

SEMENOĞLU, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim(Kuramdan Uygulamaya)*, 14.basım, Pegem Akademi y., Ankara, 2009.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed Ahmed b. İbrahim (373/983), *Tefsiru's- Semerkandi* (çev.: Mehmet Karadeniz), c.I-VI, Sezgin y., İstanbul, 2008.

SIRMA, İhsan Süreyya. *İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 17.basım, Beyan y., İstanbul, 2006.

SOYLAN, Mehmet Yaşar. *Vahiy Savunması Kur'ân Dışı Vahyin İmkânsızlığı*, 1.basım, Anka y., İstanbul, 2005

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman (911/1505), *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, c.I-II, Daru İbn Kesîr, Suriye, 2006.

----- *Esbâb-ı Nüzûl* (çev.:İbrahim Seyfi Oymalı), c.I-II, Fatih y., İstanbul, ts.

SÜNBL, Ali Murat. *Öğretim İlke Ve Yöntemleri*, 1.basım, Çizgi Kitapevi y., Konya, 2007.

SÜRMEİ, Mehmet. *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, Mavi y., İstanbul, 2006.

ŞANKİTİ, Muhammed'ül-Emin bin Muhammed el-Muhtar. *Edvar'ül-Beyan fi İdahi'l-Kur'an bi'l Kur'an*, c.I-VII, Âlimu'l-Kütüb, Beyrut, ts.

ŞANVER, Mehmet. *Kur'an'da Tebliğ Ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar y., İstanbul, 2001.

Şeriatı, Ali (1933-1977). *Dine Karşı Din* (çev.: Hüseyin Hatemi), 3.basım, İşaret y., İstanbul, 1990.

ŞERİF, Muzaffer. **ŞERİF**, W. Carolyn. *Sosyal Psikolojiye Giriş II* (çev.: Mustafa Atakay, Aysun Yavuz), c.I-II, Sosyal y., İstanbul, 1996.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait. *Ana Konularıyla Kur'an*, 2.basım, Beyan y., İstanbul, 2001.

----- “İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Dersi Problemler Ve Öneriler”, *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, 1.basım, KURAV y., Bursa, 2007.

----- *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 4.basım, Ekin y., İstanbul, 2004.

TABERİ, Ebu Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid (310/922), *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, c.I-XXX, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, 1954.

TWENGE, Jean M., **CAMPELL**, W. Keith., *Asrın Vebası Narsisizm İlleti* (çev.: Özlem Korkmaz), 1.basım, Kaknüs y., İstanbul, 2010.

ULUSOY, Ayten. ve arkadaşları , *Eğitim Psikolojisi*, 1.basım, Anı y., Ankara, 2007.

WATT, Montgomery. *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık* (çev.: Turan Koç), 2.basım, İz y., İstanbul, 2002.

YOLCU, Mehmet. *Kur'ân'ın Zihniyet Değiştirilmesi*, 2.basım, Denge y., İstanbul, 2005.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza Hüseyin'ül-Vasıt (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, c.I-X, Daru'l-Fikir, Beyrut, ts.

ZEBÎDÎ, Ebu'l-Abbas Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf eş-Şercî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi* (çev.: Ahmed Naim), c. I-XII, TDV y., Ankara, 1984

ZEMAŞERÎ, Carullah b. Kasım Muhammed b.Ömer.(538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (thk.: Adil Ahmed, Ali Muhammed), c.I-IV, 1.basım, Mektebetü Abîkân, Riyad, 1998.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdü'l Azîm (1367/1948), *Menâhilü'l İrfân fî Ulûmi'l- Kur'ân* (nşr. Bedî'l-Lîdâ li'l-Hâmî), c.I-II, 2. basım, Dâru Kuteybe, 2001.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru'l-Münir* (çev.: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), c.I-XV, Risale y., İstanbul, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı:	İsmail Azmi ALTUNBAŞ			İmza:	
Doğum Yeri:	İSTANBUL				
Doğum Tarihi:	18.02.1982				
Medeni Durumu:	Bekâr				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Atatürk İ.Ö.O.	İlk Okul	Balıkesir	1987-1993	
	15 Eylül İ.Ö.O.	İlk Okul	Balıkesir		
Ortaöğretim	Yamanlar Kolj.	Orta Okul	İzmir	1993-1997	
	Konak And. İHL.	Orta Okul	İzmir		
Lise	Bergama And İHL.	Lise	İzmir	1997-2000	
	Maltepe İHL.	Lise	İstanbul		
	Kartal And. İHL.	Lise	İstanbul		
	Konak And. İHL.	Lise	İzmir		
Lisans	DEU.	Aktif İlahiyat	İzmir	2001-2005	
Yüksek Lisans	SÜ.	SBE. TEFSİRBD.	Konya	2009-2011	
Becerileri:	Eğitimci				
İlgi Alanları:	Kitap Okumak, Güzel Sanatlar, El Sanatları (Ağaç Oymacılığı)				
İş Deneyimi:	<p>İzmir /Alsancak Atatürk And. Lis. Ücretli DKAB. Öğr. İzmir/Konak İ.Burnaz İÖO. Ücretli DKAB. Öğr. İzmir/ Sarnıç Şefik Remzi Bey İÖO. Ücretli DKAB. Öğr. Konya/Selçuklu M.Akif Ersoy Cami Vekil İmam Hatipliği Balıkesir/Ayvalık Aliçetinkaya İÖO. Ücretli DKAB. Öğr. Balıkesir/Ayvalık Aliçetinkaya İÖO. Ücretli DKAB. Öğr. Hâlihazırda ŞIRNAK/ BEYTÜŞŞEBAP/ BOLAĞAÇ İÖO. Kadrolu DKAB. Öğretmeni</p>				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar.	Prof Dr. M. Said ŞİMŞEK, Prof. Dr. Hidayet IŞIK, Prof Dr. İsmet ERSÖZ, Prof Dr. Ali AKPINAR, Doç. Dr. Fethi A. POLAT				
Tel:	0533 432 90 80				
Adres	150 Evler mah. 5.sokak Altunbaş Apt. No: 10 D.4 Ayvalık/BALIKESİR				